

SKAS

4 & 2012

KNUT DRAKE IN MEMORIAM | UUDEN AJAN ARKEOLOGIAA TURUSSA
OULUN KASTELLI | KAUJÄRVEN BIRGITAN KAPPELI | TUOMIOKIRKON
VILLAMEKKO | PYHTÄÄN HOPEASORMUS | VIRTUSURV

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND

SKAS-lehti välittää tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan artikkeleita, kirja- ym. arvosteluja ja muita keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan CD-romilla tai sähköpostitse liitetiedostoina Microsoft Word- tai rtf- tiedostomuotoon tallennettuina ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Pitkiin artikkeleihin liitetään alle 100 sanan englanninkielinen abstrakti.

Kuvat toimitetaan päätoimittajalle CD-romilla. JPG- tai TIFF-muotoisten kuvien tarkkuuden tulee olla 300 pistettä tuumalle (dpi). Kuvia ei palauteta.

Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

Julkaisija:

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry.
Osoite: SKAS, c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto.

Päätoimittaja:

Dos. Georg Haggrén
Nurmilinnuntie 3 C 26, 02620 Espoo
Puh. 040-771 5640
georg.haggren@helsinki.fi

Toimittajat:

Tuuli Heinonen
tuuli.t.heinonen@helsinki.fi
Maija Holappa (taitto)
maija.holappa@helsinki.fi
Tarja Knuutinen
tarja.knuutinen@helsinki.fi
Juha Ruohonen
jukaru@utu.fi

Toimituskunta:

Terhi Mikkola
termikkola@gmail.com
Marianna Niukkanen
marianna.niukkanen@nba.fi
Jussi-Pekka Taavitsainen
justaa@utu.fi
Tanja Ratilainen
tanrat@utu.fi
Timo Ylimaunu
timo.ylimaunu@oulu.fi

Abstraktien kieliasun tarkistus:

Rodger Juntunen

Kannen ja seuran logon suunnittelu:

Mikael Nyholm

Kannen kuva:

Turun linna. Kuva: Georg Haggrén.

Pääkirjoitus

- 2 Knut Drake in memoriam
Georg Haggrén

Knut Drakea muistellen

- 3 Minnesruna över Knut Drake (6.3.1927–19.2.2013) – Knut Drake (6.3.1927–19.2.2013) in memoriam
J.-P. Taavitsainen
- 7 Castella Maris Baltici – Konferenssi Itämeren alueen linnatutkimuksen kokoa-jana
Terhi Mikkola, Kari Uotila & Anna-Maria Vilkuna
- 14 Knut Drake and the Castella Maris Baltici conferences
Nils Engberg

Tutkimuksia

- 15 1600- ja 1700-luku Turun kaupunkiarkeologiassa – Aineistoja, kysymyksiä, mahdollisuuksia
Aki Pihlman
- 25 Oulun Kastellin keskiaikainen linna esine löytöjen ja kertomusten valossa
Janne Ikäheimo & Essi Rajaniemi
- 36 Uudenkirkon Kaukjärven Piretanniemen Pyhän Birgitan kappeli
Juha Ruohonen
- 46 Neitsyt Marian villamekko?
Heini Kirjavainen
- 57 Keskiaikainen hopeasormuslöytö Pyhtäältä
Visa Immonen
- 61 Bugeja, mittauksia ja vektorointia
Tanja Ratilainen

Ajankohtaista

- 67 Syyskokouskutsu

PÄÄKIRJOITUS

KNUT DRAKE IN MEMORIAM

Talven selän alkaessa taittua saapui suruviesti, että seuramme SKASin perustaja ja pitkäaikainen puheenjohtaja **Knut Drake** on poistunut keskuudestamme 85-vuoden iässä. Itse tapasin Knutin viimeisen kerran vain paria kuukautta aiemmin Liisa Seppäsen väitöstilaisuudessa, jossa Knut oli tuttuun tapansa kiinnostuneena ja kannustavana läsnä. Knutin poismeno jättää ison aukon keskiajan arkeologian saralle. Knut oli rohkea ja kunnioitettu vaikuttaja, joka osasi kerätä pienistä puroista kertyvät niukat resurssit vuolaaksi virraksi, mistä hyvänä esimerkkinä on Itämeren linnatutkijoiden konferenssisarjan Castella Maris Baltici kättilöiminen vuonna 1991 ja siihen liittyen seuramme perustaminen vuotta aiemmin.

Nuorille opiskelija- ja tutkijasukupolville Knut edusti kunnioitettua auktoriteettia, joka häneen lähemmin tutustuttaessa paljastui lämpimäksi ja kannustavaksi persoonaksi. Me suomalaiset keskiajan ja historiallisen ajan arkeologit saamme olla Knutille paljosta kiitollisia. Ilman hänen panostaan arkeologian, historiantutkimuksen ja taidehistorian

väliin jäävä kenttä olisi hyvin erilainen, luultavasti paljon tyhjempi kuin, mitä se nyt on.

Knut oli lehden ahkera ja tunnollinen avustaja, joka kirjoitti itselleen läheisiin tutkimusaiheisiin liittyviä artikkeleita sekä kirja-arvosteluja ja julkaisi niitä vielä aivan viime aikoihin asti. Linnoihin ja kirkkoihin liittyvät aiheet olivat Knutin ominta alaa – viime vuosina kiinnostuksen kohteena oli erityisesti Suomen keskiaikaisista kirkoista suurin ja kaunein – Turun tuomiokirkko. SKAS-lehdessä Knut oli muun ohella ruotsinkielisten tekstien lipunkantaja ja hänen ansiostaan pystyttiin pitkään pitämään kiinni periaatteesta, jonka mukaan kussakin lehdessä ainakin yksi teksti oli ruotsiksi.

Suomen keskiajan arkeologia seura, sen lehti SKAS, Castella Maris Baltici -konferenssiverkosto ja lukemattomat muut jäävät kaipaamaan Knutia. Lehden kädessä oleva numero on omistettu suomalaisen keskiajan arkeologian tienraivaajan ja seuramme pitkäaikaisen puheenjohtajan Knut Draken muistolle. ♦

MINNESRUNA ÖVER KNUT DRAKE (6.3.1927–19.2.2013) KNUT DRAKE (6.3.1927–19.2.2013) IN MEMORIAM

(MINNESTUND FÖR KNUT DEN 6 APRIL 2013 PÅ ÅBO SLOTT)

Kära Leila, Knuts barn, barnbarn, släkt och vänner – hyvät Knutin ystävät ja kollegat

"Jag tror att mitt arbetsrum kommer att stå oanvänt en längre tid". Det här uppskandade beskedet fick jag av Knut i januari. Han berättade om sin sjukdom och hur han hade tänkt sig begravningsarrangemangen. När samtalet var slut hade jag lovat Knut att hålla ett minnestal till honom. Mina tankar gick till generationsfrågor och till året 1927: det var Knuts och min fars födelseår. För tio år sedan höll jag ett minnestal till min far, och nu är det dags att minnas Knut, min kollega och vän, den bortgångne herren till Tavastehus och Åbo slott.

Hur skall man beskriva en forskargärning som hans? Hans mångsidiga, intellektuellt nyfikna, etiskt upplysta, samhällsaktiva och passionerade livsverk kunde lätt ge upphov till en monografi innehållande samhällspolitik, lärdoms- och kulturhistoria, och givetvis antikvariska ämnen.

Knutin lähtökohdat olivat vaatimattomat. Ne lienevät tehneet hänestä vakaumuksellisen sosiaalidemokraatin. Knutin *Vem och Vad* -kirjan mainitsemat erityisintressit eivät olleet järin vaatimattomat: sosiaalinen tasa-

arvo ja rauha. Knutin sosiaalinen ja poliittinen vakaumus ohjasi hänet laajaan yleishyödylliseen toimintaan kuten Enemmistöry:hyn, Museoalan ammattiliittoon, Attaciin, Rauhanliittoon. Sallittakoon vajavainen lista, koska Knutin tämä toiminta ei ollut yhteistä kenttäämme, joka alkoi lähemmin vasta tultuani Turkuun v. 1995. Luonnollisesti 1970-luvun helsinkiläinen opiskelija tiesi turkulaisen, entisen stadilaisen, Knut Draken, hänen tekonsa ja maineensa.

Knuts arbetskarriär innan han kom till landskapsmuseet gick i kringelikrokar och var resultatet av många sammanträffanden. I dag skulle det säkert kännas konstigt att som Knut vara tvungen att finansiera gymnasiet genom arbete på posten. I det sammanhanget avlade han också postexamen. Barndomens intresse för historia och arkeologi lockade emellertid. Slumpen ingrep också och ledde honom till Lund där han studerade historia och arkeologi i den stränga och krävande weibullska skolan. Sedan var det dags för militärtjänstgöring, och en ny tillfällighet i form av en militär uppgift: att skriva en historik över överstebostället i Dragsvik. Kommenderingen förde honom också till arkeologiska kommissionen. "Är magistern männe

intresserad av Tavastehus slott" frågade Nils Cleve, den dåvarande chefen för historiska avdelningen.

Tästä, vuonna 1954, alkoi merkittävin ja varmasti Knutin uraa väkevimmän muokannut vaihe: Hämeen linnan restaurointitöiden johtaminen v:een 1970. Sen merkittävänä osana valmistui väitöskirja v. 1968 *Die Burg Hämeenlinna im Mittelalter. Eine Baugeschichtliche Untersuchung*.

Tuolloin ei ollut juurikaan kenttätölkoulutusta. Lundin opinnot, yhteydet Ruotsiin ja suomalaisen opettajan, taidehistorioitsija Lars Petterssonin pikkutarkkuus olivat ohje- nuorina. Menetelmät ja ratkaisut oli tehtävä itsenäisesti ilman minkään tutkimustradition tukea. Kenttätö opetti. Knut pohdiskeli myöhemmin vanhoja tekemisiään, erityisesti restaurointilinjauksiaan ja totesi virheitäkin tehdyin. Mutta työt tehtiin.

Efter Tavastehus öppnades forskarvägen till Finlands Akademi för Knut, men en man

med familj behöver ett stadigvarande arbete. Knut sökte jobb på många ställen. År 1973 blev det napp på Historiska museet i Åbo - trots att han kom utifrån. Med Knuts ord: "Jag har alltid känt dragning till Åbo. Här finns en så stor koncentration av medeltid: slottet, domkyrkan, Kustö ruiner och de medeltida kyrkorna. Klart att det lockar en medeltidsforskare."

Tutkijan ura jäi vähemmälle, tilalle tuli hallintomiehen ja tutkimusorganisaattorin työ. Museon toiminnan uudelleen järjestelyt alkoivat Knutin johdolla. Turun maakuntamuseo syntyi 1980. Knutin toimesta sen tueksi perustettiin myös Maakuntamuseon ystävät. Arkeologinen työ organisoitiin, rakennussuojelua edistettiin jopa taistelemalla puskutraktoreita vastaan. Tappioita tuli, mutta asennemuutos alkoi. Henkilökunnan määrää kasvatettiin vastaamaan tehtävien ja toiminnan vaatimuksia. Laajenemista on luonnehdittu hullun rohkeaksi – ylitysten kat-

"Senast var när Erik Cinthio fyllde 90 år för två år sedan (2011), då Knut var här och då vi hade bett honom att hålla ett litet tal för Erik som representant för Eriks gamla elever. Knut var nog den äldste av dem." Valok. Hans Andersson.

taminen oli ainainen päänsärky kaupungin hallinnolle. Miehen hermo piti, ja ylitykset saatiin kuitatuiksi.

Knut förstod att det var nödvändigt för ett litet lands museiverksamhet att öppna sig för internationellt utbyte – kanske på grund av sina studier – och han främjade det internationella samarbetet för att få nya idéer och skapa nätverk. Han var bland annat med i Lübecks medeltida arkeologiska kolloqivium och deltog i restaureringen av slottskyrkan i Marienburg eller Malbork i Polen. Castella Maris Baltici, sammanslutningen av forskare i Östersjöns borgar, var hans idé. De nordiska länderna, Balticum, Polen, Tyskland och även Frankrike var hans naturliga riktning. Han tog med underställda och studenter på sina resor för att ge dem internationell erfarenhet, och överlät också uppgifter till de yngre kollegerna. Studenterna fick snart märka att alla ute i världen kände till Knut. Han var ett bra ämne för small talk.

Museon ja yliopiston yhteistyön Knut näki luontevasti ja ongelmattomana: opetus, teorioiden ja metodien kehittäminen tapahtuu yliopistossa. Museot puolestaan vastaavat suojelusta ja antikvaarisen työn ylläpitämisestä. Isot projektit vaativat tietysti yhteistoimintaa. Hyödyn ja ilon yhdistäminen työssä oli Knutille keskeinen asia.

Tutkimuksellinen intohimo leimasi Knutia aina. Hänen kenttätyönsä päättyivät julkaisuiksi. Kohteita on yllättävän paljon: Kirkkonummen, Espoon ja Hattulan kirkot, Hämeen linna, Raasepori, Kastelholma. Ruotsissa-kin häntä tarvittiin Hälsingborgin Kärnanin tutkimuksessa. Knut kirjoitti myös yleisesti keskiajasta ja sen arkeologiasta. Museopoliittiset puheenvuorot ja museologia, erityisesti merkittävä alan perusteos *Turun maakuntamuseon historia 1881–1981* on mainittava. Kaikkea leimasi systemaattinen, metodinen, lähdekriittinen, oikeaksi todettuja faktoja kunnioittava ote.

För att ordna och finansiera konferensen *Castella Maris Baltici* grundade Knut *Finlands medeltidsarkeologiska sällskap* år 1990. Under hans tid som ordförande utvecklades sällskapet till en betydande kongressarrangör och utgivare.

Med tanke på Knuts bakgrund och utgångsläge är det skäl att citera hans vän, professor emeritus i medeltidsarkeologi, Hans Andersson: "Det är kanske lite av historiens ironi att Knut i sin forskargärning kom att ägna sig åt maktelitens byggnader: borgar och kyrkor, särskilt Åbo domkyrka."

Knut joutui luopumaan maakuntamuseon työhuoneestaan v. 2007. Hän kääntyi puoleeni: olisiko arkeologian oppiaineessa työtilaa emeritusdosentille. Tietokoneiluokkamme pieni ikkunaton lisähuone, oikeastaan koppe-ro, oli vapaa. Näin saimme todellisen tutkijan joukkoomme muutamaksi vuodeksi. Artikke-leiden kirjoittamisen lomassa Knut kannusti aina nuoria ja ajatteli heitä. Oli hienoa, että nuori polvi näki ja koki suuren auktoriteetin ja historiallisen hahmon, joka osallistui töiden ohjaukseen ja tarkastuksiin sekä oli aina valmis puoltamaan apurahoja. Knutin kanssa saattoi myös keskustella. Sympaattinen ja lämmin mielikuva on jäänyt monen mieleen työhön pyöriälevästä kypäräpäisestä Knutista tai Knutista taukotuvastamme syömässä eväitään juomanaan maito Koskenkorvapullossa.

Knut erkände också gränserna för sitt eget vetande. Han ansåg inte heller att forskning var en slutgiltig utan en pågående process. Forskningen krävde källkritisk granskning också när det gällde egna ståndpunkter, om nya fakta kom i dagen. Hans vetenskap levde. Knut omdaterade t.ex. sin egen datering av Tavastehus slott från 1260-talet till slutet av 1300-talet. Många forskare blev säkert inte så glada när Knuts uppfattning som de just tillägnat sig förändrades. Han var en aktiv och kritisk vetenskaplig debattör.

Knut var en god, försynt och klok kollega och en prestigelös person. Han var inte intresserad av titlar, men accepterade erkänsla för sitt arbete. Det sista och finaste hedersbeviset var Oscar Montelius -medaljen som beviljas av *Svenska Fornminnesföreningen*. Från och med 1952 har medaljen bara delats ut till 22 välmeriterade antikvarier. Bland kungar och forskarstjärnor är Knut den enda finländaren som har fått medaljen.

Minä sain työpaikalleni juttukaverin: diskreetin, en tungettelevan vaan tukevan keskustelukumppanin. Merkillisiä asioita, tarinoita ja yhteyksiä tuli esiin. Kun Turun tuomiokirkon reliikkiprojekti oli käynnissä, Knut toi minulle valokopion artikkelista, missä hän kertoi matkastaan Roomaan pyhästä vuonna 1950. Liitteenä oli ote Albino Lucianin, paavi Johannes Paavali I:n, kirjasta, jossa mainittiin suomalainen opiskelija Knut Drake. Tuskin on muita suomalaisia, joista paavi on kirjoittanut. Itse asiassa katolinen tausta antoi Knutille meitä luterilaisia paremmat edellytykset ymmärtää syvällisesti katolisen aikamme kirkkoja ja keskiaikaa.

Sain nauttia myös Leilan ja Knutin kestävyyttä heidän kotonaan. Näitä miellyttäviä ja kotoisia tilaisuuksia ovat monet skandinaavikollegatkin muistelleet minulle lämpimästi.

Knut berättade att Leila hade frågat honom, framför Åbo slott, om inte den där stenhögen gör intryck? Nej, svarade Knut då, det är bara en arbetsplats. Tavastehus slott är i mitt hjärta och Åbo slott är en arbetsplats. Att döma av alla publikationer och diskussioner skulle jag ändå tro att Åbo domkyrka under Knuts pensionärsår började ta Tavastehus slotts plats. Orsaken till hans intresse var Markus Hiekkänen, och den stimulerande kritik som Hiekkänen riktade mot tidigare datering av kyrkan. I sitt rum fick mannen som skrivit 150 artiklar, recensioner, böcker osv. fördjupa sig i Åbo domkyrka, nöjd och

hjälpssam mot oss alla på institutionen. Nyskapande artiklar föddes och en del av dem är ännu i tryck.

I skolan fick Knut alltid vara "dejour": "Knut, du är en sådan där som inte bryr dig om dig själv, men nog om andra", sade läraren. Yliopistolla Knut piti hyvää huolta työhuoneestaan. Toivon, että työhuone piti yhtälailla hyvää huolta Knutista. Tehty työ elää – arbetet lever vidare. ♦

J.-P. Taavitsainen
professori
justaa@utu.fi

Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

KIRJOITUKSIA KNUT DRAKESTA

Axberg, T., Hiltunen, M. & Wickström, G. 2013. Knut Drake in memoriam. *Arbetsblad* 20.2.2013.

Harjula, J. 2011. Knut Drakelle Oscar Montelius -mitali. *SKAS* 2/2011: 35–36.

Heikkinen, S. 2002. Knut Drake Linnanhera. *Suomen Kuvalehti* 16/2002: 76–79.

Immonen, V. & Drake, K. 2007. Keskiajan arkeologian aitiopaikalla. Knut Draken 80-vuotishaastattelu. *SKAS* 2/2007: 32–39.

Karkkinen, E., Kostet, J., Laakso, V. Ringbom, Å. & Salo, U. (toim.) 1987. *Tutkimustyö ja museotoimi. Juhlakirja Knut Draken täyttäessä 60 vuotta 6.3.1987. Museerna och forskningen. Festskrift tillägnad Knut Drake på 60-årsdagen 6.3.1987*. Turku.

SK (Salme Kotivuori) & NL (Nina Lepokorpi) 1987. Knut Drake 60 vuotta. *Museotiedote* 2/1987: 9–11.

Knut Drake. *Vem och Vad. Biografisk handbok* 1996. Schildts: 82–83.

Vornanen, R. 1961. Knut Linnanhera. *Suomen Kuvalehti* 29/1961: 22–23.

Wickström, G. 2013. In memoriam Knut Drake. *Åbo Underrättelser* 5.3.2013.

CASTELLA MARIS BALTICI

KONFERENSSI ITÄMEREN ALUEEN LINNATUTKIMUKSEN KOKOAJANA

Syyskuussa 1991 kokoontui Turkuun 56 linnatutkijaa Virosta, Liettuasta, Latvias-
ta, Venäjältä, Puolasta, Saksasta, Tanskasta,
Tšekkoslovakiasta, Ruotsista ja Suomesta
viikon kestäneeseen linnasymposiumiin. Ta-
pahtuman oli kutsunut koolle Suomen keski-
ajan arkeologian seura ja linnatutkimuksen
asiantuntija **Knut Drake**. Symposiumilla on
edelleen suuri vaikutus keskiajan arkeologian
tutkimuksen edistämiseen Suomessa ja koko
Itämeren alueella: Suomen keskiajan arkeolo-
gian seura SKAS ry oli perustettu edellisenä
vuonna tapahtuman rahankeruun tueksi ja
symposiumissa päätettiin jatkaa tapahtumaa
joka toinen vuosi kokoontuvana *Castella
Maris Baltici* -konferenssina sekä julkaista
sen yhteydessä pidetyt esitelmät omana kirja-
sarjanaan.

Eurooppalaisten linnatutkijoiden suu-
rimmat yhteisöt *Château Gaillard*, *Castrum
Bene* ja *Castella Maris Baltici* ovat kaikki jo
vuosikymmenten ikäisiä. Kaikilla niillä on
omat luonteenpiirteensä ja dynamiikkansa.

Castrum Bene perustettiin Unkarissa
1989, ja sen johtohahmot ja osallistujat ovat
enimmäkseen Itäisestä Keski-Euroopasta.
Vuonna 1962 perustettu *Château Gaillard*
on yhteisöistä vanhin ja on toiminut niin
Castrum Benen kuin *Castella Maris Balticin*
esikuvana. *Château Gaillardin* osallistujat
ovat enimmäkseen läntisestä Keski-Euroo-
pasta ja Iso-Britanniasta. *Castella Maris Bal-
tici* on ollut vuoden 1991 seminaarista lähtien

suomalaisen linnatutkimuksen lippulaiva, ja
huolimatta maamme vähäisestä tutkimusma-
teriaalista on Castellaan useimmiten voitu
viedä uusia kohteita ja tutkimuksia esiteltä-
väksi.

Nyt *Castella Maris Baltici* -konferenssi-
sarja on jo toisella kierroksella, vuonna 2009
se aloitettiin uudelleen Suomesta, jolloin tu-
tustuttiin muun muassa Aboa Vetus -muse-
oon ja linnoihin Turussa, Kuusistossa, Raa-
seporissa, Porvoossa, Savossa ja Hämeessä.
Retken kohteisiin tutustuttiin Knut Draken,
Kari Uotilan, **Georg Haggrénin** ja **Markus
Hiekkasen** johdolla. Tapahtuman keskei-
siä järjestäjiä olivat Suomen keskiajan arke-
ologian seura, Turun yliopiston arkeologian
oppiaine, Museovirasto, Länsi-Uudenmaan
maakuntamuseo, Helsingin yliopiston arke-
ologian oppiaine. Järjestelyapua ja taloudel-
lista tukea konferenssille ja sen julkaisul-
le antoivat Hämeen Wanhan Linnan Kilta,
Tieteellisten seurain valtuuskunta ja Turku
Centre for Medieval ja Early Modern Studies
(TUCEMEMS). Konferenssiin osallistui yli
viisikymmentä tutkijaa Tanskasta, Puolasta,
Latviasta, Saksasta, Sveitsistä, Virosta, Ruot-
sista, Venäjältä ja Suomesta. Tapahtuman
onnistumisesta kuuluu kiitos kaikille kohde-
esittelijöille ja järjestäjille, eikä vähiten Knu-
tille, vaikka emme häntä voi enää henkilö-
kohtaisesti kiittääkään.

Vuonna 2012 *Castella Maris Baltici* jär-
jestettiin poikkeuksellisen kolmen välivuo-

den jälkeen Ruotsin Malmössä, ja seuraavaksi on tarkoitus kokoontua Puolassa. Castella on aina ollut liikkuva konferenssi, jossa esitelmien lisäksi on nähty lukuisia linnoja ja muita mielenkiintoisia kohteita. Matkat ja illanvietet ovat antaneet mahdollisuuden epäviralliseen ajatustenvaihtoon ja kiihkeäänkin keskusteluun. Konferenssin alkuaikoina oli tärkeää saada mukaan kansainväliseen keskusteluun juuri vapaampaan yhteiskuntamuotoon siirtyneet Baltian maat ja Venäjä, joilla on keskeinen merkitys Itämeren alueen linnantutkimuksessa. Castella on ollut kohtauspaikka, jossa eri tutkimustraditiosta lähteneet tutkijat ovat voineet testata teorioitaan ja omaksua uusia lähestymistapoja. Vuosien mittaan Castellaa osallistuneiden listaan on tullut uusia maita ja henkilöitä. Listasta on myös poistunut keskeisiä osallistujia, nyt niistä tärkein. Knut osallistui useimpaan konferenssiin, myös neljä vuotta sitten Suomessa järjestettyyn. Knutia ja hänen perintöään Itämeren alueen linnatutkimukselle tullaan varmasti muistamaan jokaisessa tulevassa *Castella Maria Baltici* -konferenssissa.

LINNATUTKIMUKSIA

KAHDENKYMMENEN VUODEN AJALTA

Linnatutkimuksen edistymistä Itämeren alueella voi seurata konferenssin julkaisusarjasta, jossa on julkaistu noin 200 artikkelia alueen linnoista ja linnatutkimuksista englanniksi ja saksaksi. Julkaisusta voi seurata yksittäisten kohteiden tutkimusta ja koko linnatutkimuksen edistymistä kahdenkymmenen vuoden aikana. Castellan syntyvaiheessa oli ajateltu valita jokaiselle tulevalle konferenssille tietty teema, jonka ympärille esitykset ja niiden pohjalta kirjoitettavat artikkelit keskittyisivät. Castella-julkaisuja selaamalla voi todeta tähän tavoitteeseen aika hyvin pääs-tyinkin.

Turun linna, jonne Knut Drake kutsui Itämeren alueen linnatutkijat vuonna 1991 ja josta Castella *Maris Baltici* sai alkunsa. Kuva Georg Haggren.

Ensimmäisen tapaamisen teema oli linnat valta- ja innovaatiokeskuksina, sen jälkeen on käsitelty kaupunki-kirkko-linna-suhdetta, linnantutkimuksen metodiikkaa ja luokittelua, elämää linnassa, linnojen välisiä kontakteja ja niiden vaikutusta rakennusratkaisuihin, uuden ajan alun linnoja ja linnatutkimuksen tulevaisuutta. Teemoissa ja esitelmissä on kahdenkymmenen vuoden aikana siirrytty linnan ulkopuolelle muurien jo tullessa tutuiksi – alueille, joissa linnan monien toimintojen on havaittu tapahtuvan. Samoin mukaan on tullut linnoihin liittyvien henkilöiden historia ja pienempien linnojen tutkimusten esittely. Knut on julkaissut sarjassa tutkimuksiaan Turun ja Hämeen linnojen rakennushistoriasta, Viipurin linnan perustamisesta, linnojen lämmitystekniikasta ja keskiajan kaupunkien ja linnojen suhteesta 1250–1320-lukujen Ruotsissa.

Alun perin oli tarkoitus, että Castellassa pääpaino olisi keskiajan linnojen arkeologiassa tutkimuksessa ja restauroinnit ja niihin liittyvät arkkitehtoniset linjaukset sekä museo- ja nykykäyttö käsiteltäisiin muilla foorumeilla. Konferenssissa esitellyt lähestymistavat johtuvat myös siitä, minkä instituutioiden edustajia eri maista Castellaa osallistuvat asiantuntijat ovat. Konferenssiin osallistuneet

suomalaiset tutkijat ovat lähinnä olleet Turun yliopiston arkeologian oppiaineen edustajia ja Suomen keskiajan arkeologian seuran toimijoita. Tilanne ei kaikilla mailla ole ollut sama, vaan joidenkin osallistajat ovat tulleet museosektorilta. Viimeistään Suomen Castellassa vuonna 2009 linnojen moderni käyttö ja restaurointi nousivat yhdeksi keskeiseksi aiheeksi. Tulevien vuosien aikana Castellasta ehkä muodostuu konferenssi, jossa esiin nousevat arkeologisten kysymysten lisäksi myös restaurointiin, esittämiseen ja kerrontaan liittyvät tutkimukselliset näkökulmat ja toteutukset.

On tietenkin selvää, että keskiaikaisia linnoja ei voi tarkastella vain yhden aikakauden osalta, vaan niihin liittyvät myöhemmät aikatasot ja toiminnallisuudet sekä nähtävyysskäyttö ja nykypäivän historia. Nykyiset valtion rajat vaikuttavat esimerkiksi linnoista käytettäviin nimityksiin, vaikka tosiasias-
sa usealla Itämeren alueen linnalla on ollut historiansa aikana monta nimeä ja ne ovat kuuluneet useampaan kuin yhteen valtakuntaan keskiajalta nykypäivään tultaessa. Suomalais-
tutkijalle tuntuu luontevalta ajatella puolalaislinnoja Saksalaisen ritarikunnan traditioon liittyvien nimien perusteella, mutta ruotsalaispohjaisia linnojen nimiä ei omis-

ta kohteista niinkään käytetä. *Castella Maris Baltici* ei organisaationa kuitenkaan ole pyrkinyt yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen, esimerkiksi antamalla julkilausumia, vaan yksi konferenssin vahvuus ja hyvän hengen perusta on ollut siinä, että se ei toimi nykyhetken poliittisten virtausten mukaisesti.

SUOMALAINEN LINNATUTKIMUS CASTELLA MARIS BALTICISSA VUONNA 2009

Kun Castella Maris Balticin konferenssi pidettiin Suomessa vuonna 2009, oli täällä esiteltävänä useita tuoreita linnatutkimushankkeita niin tutkimusryhmiltä kuin väitöskirjantekijöiltä. Suomalaisten artikkeleita julkaistiin konferenssijulkaisussa 9 kappaletta, kaikkiaan artikkeleita julkaisussa on 24, joten tutkimuksemme osuus konferenssin sisällössä oli merkittävä. Castella Maris Balticin toimittivat tämän artikkelin kirjoittajat.

Tammisaaren museon – Länsi-Uusimaan maakuntamuseon ja Helsingin yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkeologian oppiaineen projekti Alla tiders Raseborg - Kaikkien aikojen Raasepori oli konferenssin aikana käynnissä, ja sen kenttätöihin päästiin tutustumaan Georg Haggrénin opastuksella. Projektin löytöaineisto on Suomen linnalöytöjen joukossa monipuolinen, ja on tärkeää saada linnoista ja niiden alueelta nykyaikaisin menetelmin dokumentoitua aineistoa. Projektin tuloksista vuoteen 2009 mennessä konferenssissa ja sen julkaisusarjassa esittelivät Haggrén ja **Henrik Jansson** (Haggrén & Jansson 2012).

Vanhojen 1900–1800-lukujen vaihteen kaivausten asettamiin haasteisiin kohteiden kronologian ja aineellisen kulttuurin tulkin-

Vuoden 2009 Castella -konferenssin osallistujia Kuusiston linnalla. Kuva Georg Haggrén.

Knut Drake kertomassa Raaseporin linnasta Castella – konferenssissa elokuussa 2009. Kuva Georg Haggrén.

nassa pureudutaan Turun Koroisten tutkimushankkeessa, jonka taustoja ja tavoitteita konferenssijulkaisussa käsittelevät **Janne Harjula** ja **Visa Immonen**. Hankkeeseen osallistuu myös **Tanja Ratilainen**, ja tutkimusryhmän tavoitteena analysoida Koroisten löydöt ja rakenteet kokonaisuudessaan. Työssä käytetään useita asiantuntijoita ja tulokset tullaan julkaisemaan englanninkielisenä kirjana. (Harjula & Immonen 2012; Harjula, Immonen & Ratilainen 2012).

Kari Uotilan johtaman Hämeen linnan ja sen lähiympäristön historiaa selvittäneen monitieteellisen Vallan asuinsijat -projektin (2003–2007) tuloksia konferenssissa esittelivät Uotila, **Anna-Maria Vilkkuna**, **Elisabeth Grönlund** ja **Heikki Simola**. Hankkeen päätukija oli Hämeen Wanhan Linnan Kilta. Hankkeen tutkimuksissa käytettiin hyväksi linnasta olemassa olevia vanhoja aineistoja sekä luotiin uusia tutkimusaineistoja ja esitettiin tulkintoja linnan rakennushistoriasta kolmiulotteisin mallinnuksin. Linnan puurakenteista tehtiin dendrokronologisia iänmäärittelyksiä, linnan kehämuurirakennusten alta otettiin makrofossiilinäytteitä, kahdesta lähi-

alueen järvestä kairattiin sedimenttinäytteitä, päälinnan restaurointitöiden yhteydessä talteen otetun löytöaineiston tutkimusmahdollisuuksia arvioitiin ja linnan lämmityksestä ja kaakeliuuneista saatiin tietoa ajoittamalla ja määrittelemällä sieltä löytyneet kaakeliuunin palat. Hanketta on esitelty muissakin kansainvälisissä yhteyksissä muun muassa vuoden 2005 Castella Maris Baltici -konferenssissa Riiassa ja hankkeen keskeiset tulokset on julkaistu Hämeenlinna-Seuran Arx Tavastica -sarjassa (Arx Tavastica 13, Majantie 2005, Mikkola 2005, Uotila & Vilkkuna 2007). Vuoden 2009 konferenssissa Grönlund ja Simola esittelivät projektissa otettujen sedimenttinäytteiden ja siitepölyanalyysien tulokset, joista julkaistiin myös artikkeli konferenssisarjassa (Grönlund & Simola 2012).

Esille pääsivät myös meillä kehitteillä olevat menetöt, joita linnatutkimuksen lisäksi voi soveltaa laajemmin koko arkeologian alalle. Tanja Ratilainen esitteli jatko-opintoihinsa liittyen keskiaikaisen tiilirakentamisen dokumentointiin ja tutkimiseen sovellettuja kolmiulotteisia digitaalisia mittausmenetelmiä ja omaa tutkimustaan Hattulan Pyhän Ristin kirkosta, jonka rakentamisessa on tutkimuksessa katsottu olevan yhteys Hämeen linnan tiililinnavaiheeseen. Ratilaisen lisensiaattityö Pyhän Ristin kirkon muuraamisesta keskiajalla hyväksyttiin Turun yliopistossa vuonna 2012 (Ratilainen 2012a, Ratilainen 2012b).

Arkeologisen tutkimusaineiston tallentamisella ei ole yhtenäisiä käytäntöjä ja pääsy siihen saattaa olla hankalaa niin fyysisten kuin digitaalisten aineistojen osalta. **Isto Huvila** ja Kari Uotila esittelivät konferenssissa tutkimusaineiston hallintaa web-pohjaisella semanttisella wiki-alustalla, joka mahdollistaa yhteiskäytön tutkimusprojektin jäsenten ja ulkopuolisten toimijoiden kesken, jolloin aineistoon pääsy ja sen käyttö helpottuvat. Esimerkkinä käytettiin tutkimusaineistojen verkkopohjaisen hallinnan kokeilua Kuusis-

ton ja Kajaanin linnojen sekä Saaren kartanon tutkimuksissa. (Huvila&Uotila 2012)

Luonnontieteellisten analyysien käyttöä suomalaisessa linnantutkimuksessa 1970–80-luvuilta alkaen käsittelivät alan metodien kehittäjät **Markku Oinonen**, **Emmi Hilasvuori**, **Heidi Nordqvist**, Kari Uotila ja **Pentti Zetterberg**. Tarkemmin he esittelivät Wiggle-Match -menetelmää, jota on kehitetty ja käytetty Aboa Vetuksen tutkimuksissa. Menetelmällä on mahdollista tarkentaa esimerkiksi Suomen oloissa radiohiiliajoituksella saatavia 1300-luvun tuloksia, joihin ilmaisehän radiohiilipitoisuuden vaihtelun vuoksi voi perinteisillä menetelmillä tulla yli sadan kalenterivuoden todennäköisyysjakauma. Menetelmää on esitelty myös SKASin numerossa 4/2011 (Oinonen, Mehtonen, Nordqvist, Uotila & Zetterberg 2011)

Suomen konferenssia edeltäneessä Castellassa Novgorodissa **Tomáš Durdík**, tšekkiläinen linnatutkija ja myös *Castrum Bene* -organisaation aktiivinen toimija, toivoi pääsevänsä Olavinlinnaan, jonne asti ensimmäisessä Castellassa ei ollut matkustettu. Toive toteutettiin ja vuonna 2009 siellä vietettiin yksi seminaaripäivä, jonka aikana **Selja Flink** ja **Johanna Nordman** esittelivät Museoviraston uusimpia restaurointitöitä linnassa. Konferenssisarjassa Olavinlinnan restaurointi- ja rakennushistoriasta julkaistiin artikkelit Flinkiltä ja **Terhi Mikkolalta** (Flink 2012; Mikkola 2012). Linnan perustamista ja merkitystä aikansa yhteiskunnalle historiallisten lähteiden pohjalta käsitteli Jukka Korpela (2012). Kirjallisia lähteitä käytti myös **Anu Lahtinen** tarkastellessaan linnojen arkielämää 1500-luvulla, kysymystä, jota on viime vuosikymmeninä tutkittu myös arkeologien materiaalsen kautta (Lahtinen 2012).

Tutkimuksia kaikilla konferenssissa esitellyillä kohteilla on jatkettu edelleen. Uusia tuloksia ja arviointeja tullaan varmasti saamaan esimerkiksi Hämeen linnan rakennus-

Vuoden 2009 konferenssin Itä-Suomen kiertueen pääkohde, Olavinlinna. Kuva Georg Haggrén.

historiasta, jonka rahalöydöt on juuri analysoitu (Ehrnsten 2013). Luonnontieteelliset analyysit, mallinnukset ja muut tietotekniikan tarjoamat käsittelymahdollisuudet sekä eri näkemyksistä kumpuavat tulkinnat tuovat aina uutta esiteltävää kansainväliselle asiantuntijajoukolle, jonka antama vertaispalaute auttaa viemään tutkimusta eteenpäin.

CASTELLA MARIS BALTICIN TULEVAISUUS

Castellan tulevaisuus on kytköksissä linnatutkimukseen, tutkimusmahdollisuuksiin sekä tutkijoiden ja tutkimusryhmien toimintaan. Tutkimusaiheista ei ole pulaa. Vaikka esimerkiksi Suomessa on toisinaan haasteellista jaotella harvoja linnojamme konferenssin eri

teemojen kautta käsiteltäväksi, tuovat uudet lähestymistavat samoista linnoista erilaisia näkökulmia esille.

Castella Maris Baltici -konferenssin esitelmät julkaistaan Suomen keskiajan arkeologian seuran *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* -sarjassa. Tällä hetkellä julkaisuja on ilmestynyt kahdeksan, joista yksi sisältää kahden konferenssin esitelmät. Periaatteellista tavoitetta, julkaisun valmistumista aina seuraavaan Castella-konferenssiin mennessä, ei aina ole saavutettu, mikä on ymmärrettävää: teos tehdään talkootyönä ja edellisten julkaisujen myynti kattaa harvoin tulevan teoksen kustannukset, joten rahoituksen hankkiminen julkaisukuluja varten on pitkälti järjestäjämaan vastuulla. Myös julkaisukäytännöt ovat olleet järjestävän maan tapojen mukaisia. Toistaiseksi Castella-julkaisulla ei ole esimerkiksi vakiintunutta referee-käytäntöä. Suomen konferenssijulkaisun artikkelit luetutettiin kahdella ulkopuolisella arvioijalla, josta oli huomattavaa hyötyä artikkelien saattamisessa julkaisukuntoon sekä sisällön että kielenhuollon puolesta. Tieteellisen sarjan vaatimukset ovat muuttumassa akateemisessa maailmassa entistä vaativimmaksi, ja tätä taustaa vasten on selvä tarve kehittää Castella-konferenssin julkaisusarjan tieteellistä asemaa. Toisaalta tarve olisi myös nopeammalle julkaisulle, mitä voisi tavoitella verkon välityksellä. Suomen keskiajanarkeologian seura on toiminut julkaisukassan ylläpitäjänä ja kirjan kustantajana. Vastuu on usein ollut raskas ja rasittanut hallituksen ydintä, puheenjohtajia, rahastonhoitajia ja kirjavastaavia. Seura saa kuitenkin olla todella ylpeä tästä työstä: Itämeren alueen linnanutkijan yhtenä ammatillisena takuuna voi pitää kirjahyllyssä olevaa Castella-sarjaa ja siinä julkaistua artikkeleita.

Kutsumalla koolle Castella Maris Baltici -konferenssin Knut Drake laittoi alulle perinteen, joka on elänyt yli kaksikymmentä

vuotta ja jota viedään eteenpäin. Castellan elinvoimaisuudesta kertoo se, että huolimatta löyhästä konferenssiorganisaatiosta ja ympäröivästä heikosta taloudellisesta tilanteesta on sekä konferenssia että kirjasarjaa päätetty jatkaa. Tästä on kiittäminen Itämeren alueen linnatutkijoita lukuisissa eri organisaatioissa, yliopistoissa, museoissa ja tutkimuslaitoksissa sekä Suomen keskiajan arkeologian seuraa. Tulevien vuosien ja uusien vastuuhenkilöiden myötä konferenssin käytännöt ja julkaisutavat tulevat varmasti ja toivottavasti muuttumaan toimijoiden tarpeiden ja odotusten mukaan. ♦

Terhi Mikkola
termikkola@gmail.com

Kari Uotila
kuotila@muuritutkimus.com

Anna-Maria Vilkuna
anna-maria.vilkuna@metropolia.fi

KIRJALLISUUS

Arx Tavastica 13. Hämeenlinna-Seuran julkaisu 2009. 95 sivua.

Ehrnsten, Frida 2013. Hämeen linnan rahalöydöt. *Nu-mismaattinen aikakauslehti–Finsk numismatisk tidskrift* 1/2013, 8–13. http://snynumis.squarespace.com/storage/hk-385/NA_01_13_netivedos.pdf (luettu 7.6.2013)

Janne Harjula, Visa Immonen & Tanja Ratilainen 2012. Turun Koroista pala palalta – Arkeologinen hanke tutkii piispanistuimen vanhoja löytöjä. Kuriositeetikabinetti Esinetutkimuksen teemanumero, 17.4.2012. <http://www.kuriositeetikabi.net/esinetutkimuksen%20teemanumero/koroinen.html> (luettu 7.6.2013)

Majantie, Kirsi 2009. Muotia ja mukavuudenhalua – varhaiset kaakeliuunit Hämeen linnassa. *Arx Tavastica* 12, 43–58.

Mikkola, Terhi 2009. Hämeen linnan arkeologiset esinelöydöt. *Arx Tavastica* 12, 18–42.

Oinonen, Markku; Mehtonen, Emmi; Nordqvist, Heidi;

Uotila, Kari & Zetterberg, Pentti 2011. Turun kaupungistumisen alkuhetkien radiohiiliajoituksia bayesilaisella menetelmällä. SKAS 2011.

Ratilainen, Tanja 2012a. Tiiliä tulkitsemassa. Hattulan Pyhän Ristin kirkonmuuraaminen keskiajalla. Licensiaattitutkielma. Turun yliopisto, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, arkeologian oppiaine.

Uotila, Kari & Vilkkuna, Anna-Maria 2007. The Seats of Power in Medieval and Early Modern Finland. The proceedings of a Symposium held in Turaida, Latvia on 5-9 September 2005. Toim. Andris Caune ja Ieva Ose. *Castella Maris Baltici* 8. AMAF XIII. Society of Medieval Archaeology of Finland & Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 151–154.

Viitattut artikkelit julkaisussa *Castella Maris Baltici* X, AMAF XVIII. Toim. Kari Uotila, Terhi Mikkola ja Anna-Maria Vilkkuna, 2012.

Flinck, Selja. Olavinlinna Castle and its restoration, 145–150.

Grönlund, Elisabeth and Simola, Heikki. Vegetation and landscape history in the environs of Häme castle as reflected in pollen stratigraphy of lacustrine sediments, 55–60.

Haggrén, Georg and Jansson, Henrik. Raseborg through the Ages, 61–70.

Harjula, Janne & Immonen, Visa. Reviving old archaeological material. A project analysing finds from the early medieval fortified site of Koroinen in Turku, 183–190.

Huvila, Isto & Uotila, Kari. Putting the pieces together: collaborative management of archaeological research data on the web, 209–215.

Korpela, Jukka. Nordöstliche Fennoskandien im späteren 15. Jahrhundert, 85–92.

Lahtinen, Anu. Fights and Festivities - What literary sources can tell about everyday life in sixteenth century Swedish castles, 127–136.

Mikkola, Terhi. The Construction Stages, Research and Oldest Restorations of Olavinlinna, 137–143.

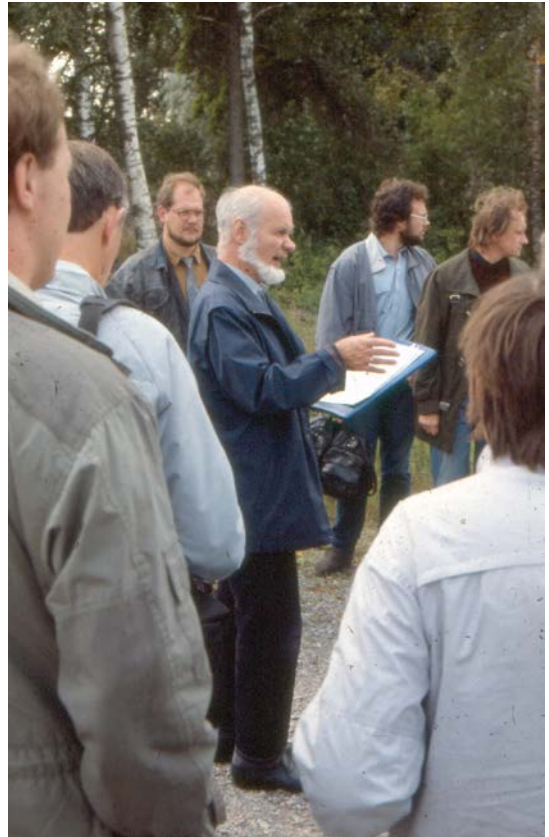
Oinonen M. Hilasvuori, E, Nordqvist H., Uotila K., Zetterberg P. Context dating of medieval Turku - Wiggle matching technique scrutinized at Aboa Vetus, 191–196.

Ratilainen, Tanja b. Studying Medieval Brick Building Technique by Using Digital Surveying Methods Cases: Holy Cross Church of Hattula and Häme Castle, 197–208.

KNUT DRAKE AND THE CASTELLA MARIS BALTICI CONFERENCES

Not so long ago I heard that **Knut Drake** was still active in the study of Finnish castles. Therefore the news about his death came as a sad surprise. Not only Finland but Scandinavia has lost its grand old man in castle research. Knut did not boast about his great knowledge about Scandinavian castles but speaking with him there was no doubt that he knew them and the latest research results and that he had an opinion which he was willing to share and discuss. He will be greatly missed.

In 1991 I knew who Knut Drake was and had read some of what he had written about the Finnish castles, but I had never met him. That changed when he that year invited castle researchers from the countries around the Baltic Sea to a conference in Turku. *“The Castle as a Power Factor and Innovation Center around the Baltic 1000–1400”*. Out of the 56 researchers who took part in the conference Knut had managed to get invitations and permission for 14 researchers from the Soviet Union – three of them came from Russia, eight from Estonia, one from Latvia and two from Lithuania – as well as for one researcher from both Poland and East Germany. The conference was held from 3rd to 8th September and during those days in 1991 important things happened regarding the disintegration of the Soviet Union, which added a very emotional and historical aspect to the conference. No doubt Knut had had personal

relations and cooperation across the borders to the Baltic countries for many years, so he better than most of us understood what it meant to our colleagues from the east European countries. As the host of the conference he managed to bring it to such a successful end, that all present agreed that the conference had to have a successor held in the same spirit and professional high standard and with

colleagues from all the countries around the Baltic Sea. That was the beginning of the “*Castella Maris Baltici*”.

Our Swedish colleagues agreed to host the next conference and the organization took place in close connection with Knut, who had a network of colleagues in the Baltic countries and knew how to act there under the still troublesome conditions. He became the unofficial president of the *Castella Maris Baltici* -organization and the one who made things happen. He was also the architect of the organization itself. It became a very informal one where the participants from each country selected a representative who became responsible for the invitations from his/hers country. These representatives should be a sort of committee for the *Castella Maris Baltici* -organization. It turned out to be a very efficient organization, which I am pretty sure

was what Knut wanted and knew could work under circumstances where partners had very different possibilities, especially regarding financing.

One of the challenges at the conference in Sweden, and that goes for the following conferences as well, was to get enough financing to make it possible for colleagues from the former East European countries to participate. Knut knew that – he had worked hard on this matter for the conference in Turku – and it was one of his worries about the idea of making a future *Castella Maris Baltici* -organization having a meeting every second year.

After the conference in Sweden in 1993 Poland was the next to host the *Castella Maris Baltici* meeting. It was the first conference in the *Castella Maris Baltici* organization to be held in a former East European country and in 1995 it was still not an easy task. Each country had to prepare its own conference, but the colleagues in Poland did it in very close cooperation with Knut. With his knowledge and know-how of the academic world in all the countries around the Baltic Sea he helped through the process of arranging the conference and arranged for the committee of representatives to come to Poland to try out the planned program and the proposals for excursions. Thanks to our Polish colleagues but not least to Knut the congress turned out a great success. As personal experience I am sure that I and two other Danish colleagues would not have had our car, luggage and conference paper stolen, had Knut been with us. We parked in Gdansk in front of a police station, and when Knut heard that he said something like: “Then you asked for it yourself”. He knew there was no reason at that time to have a high regard for the Polish police.

In 1997 Knut once again acted as a most wanted helper and overall coordinator and

once again he arranged for the committee to come and take active part in the planning process. And again the conference was a success, this time in Estonia. We owe him all the credit one can think of for making the *Castella Maris Baltici* -organization and the conferences a solid and ongoing occurrence. When the conference had been held in Estonia Knut was sure the organization was so solid that he could retire as “president” and give away the responsibility. So when the conference was to be held in Denmark in 1999 Knut was still watching but not taking active part.

Arranging the conferences was one thing. Another was the scientific outcome of the conferences. Knut would not have put in so much heart blood into arranging if there was no visible result of the highest scientific standard. A book with papers from each conference was another matter Knut insisted on.

All the books since the first conference are published in “*Archaeologia Medii Aevii Finlandiae*” and Knut was the steady watchdog to write or phone the representatives from the arranging country asking how far in the editing process we were. One can without exaggerating say that Knut also in this aspect kept going until he was sure that a book of high scientific standard also had become a tradition for a *Castella Maris Baltici* -conference.

Even though Knut did not take part in the latest *Castella Maris Baltici* -conferences it was comforting to know, he was still there to be consulted if needed. That is not possible any more, but the *Castella* -meetings will continue in his spirit. ♦

Nils Engberg,
Curator and senior advisor
The National Museum of Denmark

1600- JA 1700-LUKU TURUN KAUPUNKIARKEOLOGIASSA

AINEISTOJA, KYSYMYKSIÄ, MAHDOLLISUUKSIA¹

ABSTRACT

THE 17th AND 18th CENTURY IN THE URBAN ARCHAEOLOGY OF TURKU – MATERIAL, QUESTIONS, POSSIBILITIES

Not only the medieval layers but also later cultural layers have been widely researched by the archaeological excavations in Turku. Site specific written source material from the 17th and especially the 18th century is more abundant than from the medieval times. It's also more versatile and detailed. It gives the archaeological research such possibilities that the research of the medieval cultural layers doesn't have. Combining of the archaeological and the written sources is not unproblematic. The combining is anyhow hopefully increasing especially in the research of the urban sites of the Turku of the 18th century.

Turun kaupunki rakennettiin, tulkintani mukaan, Aurajoen itärannalle 1300-luvun ensimmäisinä vuosina. Vanhin kaupunki ulottui Unikankareen kummulta, jossa tuomiokirkko sijaitsee, noin neljäsataa metriä joen alajuoksulle päin nykyiselle Rettiginrinnekujalle asti. Aboa Vetus & Ars Nova museon tontti

jää varhaisimman kaupungin alueelle.² Kaupunki kasvoi 1300-luvun jälkipuoliskolla joen itäpuolella ja levisi myös joen länsipuolelle. Seuraavalla vuosisadalla asutus laajeni lähinnä Mätäjärven korttelissa Karjakadun ja järven välisellä alueella sekä Mätäjärven länsirannalla, kun järven länsipäätä täytettiin.³ Kaupungin aluetta keskiajan lopussa on hahmoteltu kuvassa 1.

Turun kaupunkiarkeologiassa on näyttävimmän ollut esillä juuri keskiaikainen Turku ja keskiaikaisten kulttuurikerrosten kaivaukset ja tutkimukset. Entä 1600- ja 1700-luku Turun kaupunkiarkeologiassa, ovatko ne jääneet unohduksiin?

ARKEOLOGISIA AINEISTOJA 1600- JA 1700-LUVUILTA ON ERI PUOLILTA KAUPUNKIA

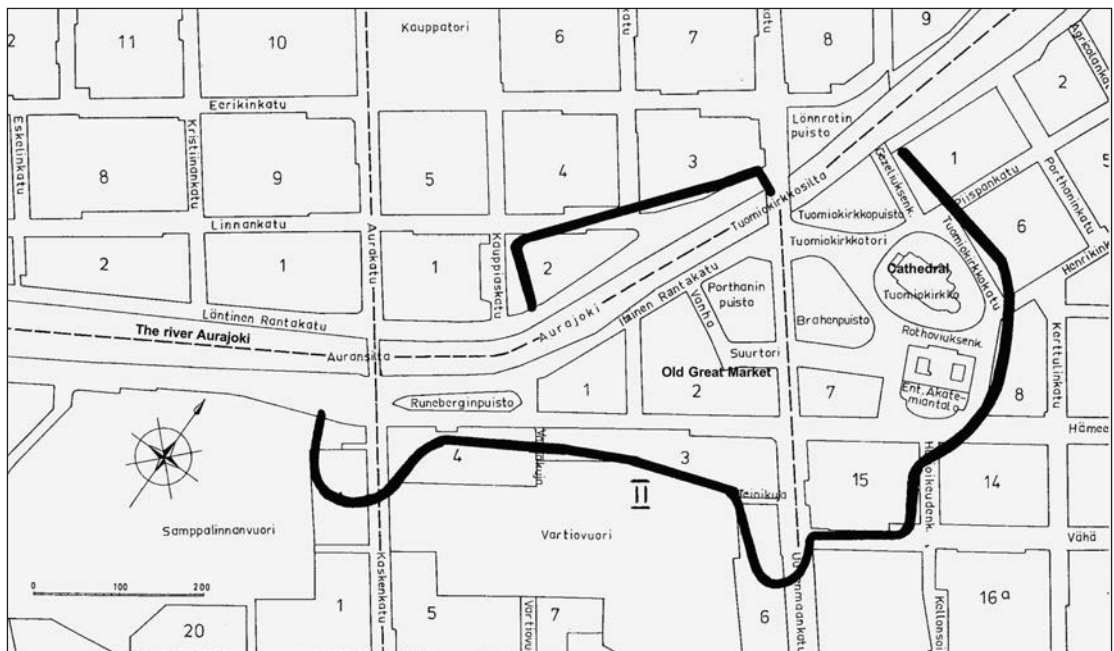
Turussa on dokumentoitu kaivauksin 1600- ja 1700-luvun kerroksia rakenteineen useassa kohtaa sekä keskiaikaisen kaupungin alueella että alueilla, jonne kaupunkiasutus levisi vasta 1500-luvun jälkipuoliskolla ja 1600–1700-luvuilla. Kuvan 2 karttaan on merkitty artikkelissa mainittuja kaivauksia.

Kaikissa keskiaikaisen kaupungin alueella 2000-luvulla tehdyissä kaivauksissa, joissa on tutkittu keskiaikaisia kerroksia, on dokumentoitu myös 1600- ja 1700-lukujen kerroksia. Suurimpia kaivauksia 2000-luvulla ovat

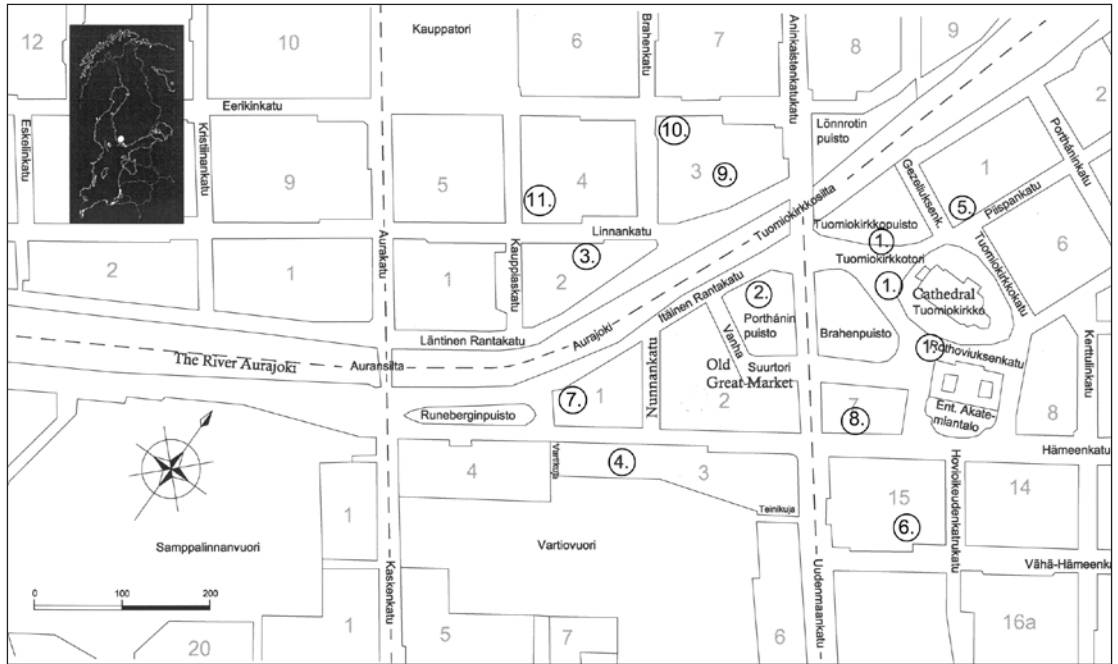
olleet Rettiginrinteen, Kaupunginkirjaston, Varhainen Turku –hankkeen, Tryckerihuset -rakennuksen ympäristön, puistoravintola Pinellan ja Aurajoen rantalaitureiden vierustalla tehdyt kaivaukset sekä vanhan keskustan historiallisten puistojen, Brahenpuiston, Porthaninpuiston ja Tuomiokirkonpuiston kaivaukset. Brahenpuiston, Porthaninpuiston ja Tuomiokirkonpuiston kohdalla Turun museokeskus kaivoi nimenomaan 1700-luvun kerroksia ja osaksi 1600-luvun kerroksia, sillä kaivaukset, jotka liittyivät puistojen puiden uusimiseen, eivät ulottuneet keskiaikaisiin kerroksiin asti.

Varhainen Turku –hankkeen kaivaukset vuosina 2005 – 2006 ja puistoravintola Pinellan maanalaisen laajennusosan kaivaukset vuonna 2010 olivat erityisen merkittävät kaupungin varhaisten vaiheiden tutkimuksen kannalta. Kaivausalueet sijaitsevat keskiaikaisessa Kirkkokorttelissa. Varhainen Turku –hankkeen kaivausalueet sijaitsivat tuomiokirkon lähialueella ja Pinellan maanalaisen

laajennusosan kaivaukset tehtiin Porthaninpuiston länsireunalla lähellä nykyistä Vanhaa Suurtoria. Vanhimmat kaupunkirakentamiseen liittyvät kerrokset ajoittuvat aivan 1300-luvun ensimmäisiin vuosiin. Niiden alta paljastui peltokerros sekä tuomiokirkon lähialueella että Pinellan maanalaisen laajennusosan kohdalla. Ennen kaupunkia, 1200-luvulla, nykyisen Vanhan Suurtorin ja Unikankareen kummun eli tuomiokirkon myöhemmän paikan välinen alue on ollut viljelykäytössä.⁴ Sekä Varhainen Turku –hankkeen että Pinellan kaivauksista on keskiaikaisten aineistojen lisäksi myös 1600- ja 1700-lukujen aineistoja, Pinellan kohdalla varsin runsaasti. Tuomiokirkon lähellä 1700-luvun lopun kerrokset olivat tuhoutuneet pahoin vuoden 1827 suurpalon jälkeisissä rakennustöissä. Pinellan maanalaisen laajennusosan kohdalla pääosa 1700-luvun jälkipuolen kerroksista oli tuhoutunut 1827 palon jälkeen puiston rakennustöiden yhteydessä.

Kuva 1. Turun kaupungin laajuus keskiajan lopussa kulttuurikerrostuman esiintymisen perusteella (Pihlman, A. 2007, kuva 5).

Kuva 2. Karttaan on merkitty ympärillä tekstissä mainittuja kaivauksia

1. Varhainen Turku –hankkeen kaivaukset (Turun museokeskus vv. 2005–2006).
2. Pinellan kaivaukset (Turun museokeskus v. 2010)
3. Kaupunginkirjaston tontin kaivaukset (Turun museokeskus vv. 2003–2005).
4. Rettiginrinteen kaivaukset (Turun museokeskus vv. 2000–2001).
5. Tryckerihuset –rakennuksen kaivaukset (Turun museokeskus v. 2006).
6. Mätäjärven kaivaukset tontilla Vähä-Hämeenkatu 13b (Turun museokeskus v. 1975 ja 1982).
7. Aboa Vetus & Ars Nova museon tontin kaivaukset (Turun museokeskus vv. 1992 – 1993, Aboa Vetus & Ars Nova museo/ Museovirasto vv. 1994–1995).
8. Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivaukset (Turun museokeskus v. 1998)

9. Kirkkopihan tontin kaivaukset (Turun museokeskus v. 2002).
10. Julinin tontin kaivaukset (Museovirasto vv. 1983–1985).
11. Österbladins tontin kaivaukset (Museovirasto v. 1999).

Brahenpuiston, Porthaninpuiston ja Tuomiokirkonpuiston kaivausalueet vuosina 2008, 2010–2011 sijaitsivat eri puolilla kutakin puistoa. Aurajoen rantalaitureiden korjaamiseen liittyviä kaivauksia Turun museokeskus on tehnyt 2000-luvulla sekä joen länsi-että itärannalla. Kartta: Turun museokeskus/ Aki Pihlman ja Jukka Sipilä.

Keskiaikaisessa Luostarinkorttelissa nykyisellä Hämeenkatu 24–26 tontilla tehtiin vuosina 2000–2001 kaivauksia, joita kutsutaan Rettiginrinteen kaivauksiksi. Kaivausalue sijaitsi keskiajalla Luostarin Yläkadun ja Vartiovuoren rinteiden välisellä alueella. Suunnilleen nykyisen Hämeenkadun kohdalle rakennettiin uusi katu 1600-luvun jälkipuoliskolla. Hämeen suunnasta Karjakadulle

asti kadun nimi oli Iso Hämeenkatu ja Luostarinkorttelin kohdalla se oli nimeltään Kuninkaankatu. Tuonaikaisessa kaupungissa kyseinen tontti sijaitsi siis Kuninkaankadun ja Vartiovuoren rinteiden välisellä alueella. Vanhimmat rakennukset ajoittuvat täällä dendrokronologisten ajoitusten perusteella 1350- ja 1360-luvuille⁵. Keskiaikainen löytöaineisto on melko runsas ja keskiaikaa nuorempi ai-

neisto on vielä runsaampi. Nuorimmat tutkitut kerrokset ajoittuvat pääasiassa 1700-luvun loppuun ja 1800-luvun alkuun, osaksi vuoden 1827 palon jälkeiseen aikaan.

Turun museokeskus kaivoi vuonna 2006 tuomiokirkon luoteispuolella tontilla Piispankatu 19. Kaivaukset liittyivät Tryckerihuset-nimisen rakennuksen saneeraukseen. Kaivausalue sijaitsee keskiaikaisen Kirkkokorttelin reunalla siten, että keskiaikaisen kaupungin raja kulkee Tryckerihuset-rakennuksen puolivälin kohdalla. Vanhin rakennuksenjäännös on dendrokronologisten ajoitusten perusteella 1300-luvun lopusta ja vanhin puurakenne, joka liittyi Aurajokeen tuolloin laskeneeseen ojaan, on 1300-luvun puolivälistä.⁶ Nuorimmat tutkitut kerrokset ajoittuvat pääosin 1700-luvulle. Aurajoen länsipuolella kaivettiin vuosina 2003–2005 kaupunginkirjaston tontilla. Vanhimmat kulttuurikerrokset ovat 1300-luvun jälkipuolelta⁷. Nuorimmat tutkitut kerrokset ovat pääasiassa 1700-luvulta ja osaksi 1800-luvun alusta. Sekä keskiaikaisessa kerrostumassa että sitä nuoremmissa kerroksissa löytöaineisto on runsas.

Aurajoen rantalaitureiden vierustalla vanhan kaupungin keskustan alueella on tehty arkeologisia kaivauksia 2000-luvulla useana vuonna. Viimeksi kaivettiin itäisen rantalaiturin vierustalla keväällä, kesällä ja syksyllä vuonna 2012. Kaivaukset ovat liittyneet rantalaitureiden korjaamiseen ja niitä on tehty joen molemmilla puolin. Aurajoen itälaiturin vierustalta on paljastunut keskiaikaisten ja sitä nuorempien rantalaitureiden ja rantapaalutusten jäännöksiä. Vanhimmat niistä ajoittuvat dendrokronologisten ajoitusten perusteella 1300-luvulle⁸. Pääosa keskiaikaisista esinelöydöistä on silloiseen rantaveteen muodostuneista kerroksista. Rannasta on paikoitellen paljastunut 1600- ja 1700-lukujen rakennusten jäännöksiä. Länsilaiturin vierustalta on tavoitettu pääasiassa 1700-luvun

ja sitä nuorempia rakenteita. Aurajoen rantalaitureiden kaivausten 1600- ja 1700-lukujen löytöaineisto on kokonaisuudessaan runsas. Nuorimmat tutkitut kerrokset ovat pääosin 1700-luvulta, osaksi 1800-luvun alusta.

Turun kaupungin historiallisten keskustapuistojen, Brahenpuiston, Porthanipuiston ja Tuomiokirkonpuiston, kaivaukset liittyivät puistojen puiden uusimiseen. Puistot sijaitsevat tuomiokirkon, Vanhan Suurtorin ja Aurajoen välisellä alueella. Ennen vuoden 1827 suurpaloa alue oli tiheään rakennettu. Kaivaukset tehtiin istutettavien puiden kasvualustojen kohdalla. Puiden istuttamiseen riitti se, että kasvualustat kaivettiin metrin syvyydelle. Keskiaikaiset kerrokset sijaitsevat syvemmällä. Kaivauksissa saavutettiinkin nimenomaan keskiaikaa nuorempia kerroksia, pääasiassa 1700-luvulta, osaksi 1600-luvulta. Kaikkiaan tutkittiin noin 1500 neliometriä. Kaivauksissa paljastui katujen ja rakennusten jäännöksiä. Osa rakennuksista oli puisia, osa kivistä ja tiilestä rakennettuja. Löytöaineisto on pääasiassa 1700-luvulta, osaksi 1600-luvulta, mutta joukossa on kaivamisen aikoinaan sekoittamia maakerroksia ja niissä löytöjä keskiajalta alkaen. Kaivauksissa saatiin laajalta alueelta läpyleikkaus vuoden 1827 paloa edeltäneestä asemakaavasta ja 1700-luvun asutuksesta.⁹

1980-luvun ja 1990-luvun kaivauksista keskiaikaisen kaupungin alueella on keskiaikaisten aineistojen lisäksi 1600- ja 1700-lukujen aineistoja varsinkin Mätäjärven kaivauksilta, Aboa Vetus & Ars Nova museon tontin kaivauksilta¹⁰ ja Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksilta.

Alueella, jonne kaupunkiasutus levisi 1500-luvun jälkipuoliskolla sekä 1600- ja 1700-luvuilla, laajimmat kaivaukset on tehty Aurajoen länsipuolella. Suurimpia kaivauksia ovat olleet Julinin tontin eli Eerikinkadun ja Brahenkadun kulmatontin kaivaukset 1980-luvulla, Österbladintontin kaivaukset vuonna 1999 ja Kirkkopihan kaivaukset

Linnankatu 3:n tontilla vuonna 2002. Julinin tontin arkeologisissa kaivauksissa tutkittiin Pyhän Hengen kirkon raunioita, muita rakennusten jäännöksiä ja runsaasti hautoja. Pyhän Hengen kirkkoa alettiin rakentaa vuonna 1588. Keskeneräinen kirkko vaurioitui vuoden 1593 kaupunkipalossa ja oli pitkään raunioina. Rakennustöitä jatkettiin 1630-luvulla, mutta kirkkoa ei koskaan saatu valmiiksi. Kirkon rauniot purettiin 1650-luvun lopussa, ja raunioiden yli rakennettiin katu. Kirkon lattian alle, kirkkomaahan ja kirkon raunioihin haudattiin vuosien 1590–1650 välisenä aikana lukuisa määrä vainajia: miehiä, naisia ja lapsia¹¹. Österbladin tontin vanhimmat kulttuurikerrokset ovat 1600-luvun alusta. Puurakennusten jäännöksiä on useita 1600- ja 1700-luvuilta. Löytöaineisto on runsas.¹² Tontin Linnankatu 3 piha-alueella tehtyjen kaivausten vanhimmat kulttuurikerrokset ja

rakennusten jäännökset ovat 1500-luvun lopulta. Pääosa maakerroksista ja puurakennuksista, joista osa oli hyvin huonosti säilyneitä, on 1600- ja 1700-luvuilta. Nuorimmat tutkitut kerrokset ovat 1800-luvun alusta.¹³

Kaivauksia on tehty myös kauempana vanhasta keskustasta. Noin puolentoista kilometrin päässä tuomiokirkolta nykyisen Linnankadun varrella kaivettiin vuosina 2011 ja 2012 tonteilla Linnankatu 35a ja 35b. Suunnilleen nykyisen Linnankadun kohdalla on jo aikoinaan kulkenut Turun linnaan johtanut tie. Tässä osassa kaupunkia Turun museokeskus on tehnyt eri paikoissa koekaivauksia, mutta kulttuurikerrokset ovat olleet useassa kohtaa hyvin huonosti säilyneitä, 1800- ja 1900-luvun rakentamisen pahoin tuhoamia. Tonteilla Linnankatu 35a ja 35b kulttuurikerroksia oli kuitenkin säilynyt osassa tontteja. Tontilla Linnankatu 35a tutkittiin kulttuurikerroksia sekä 1600- että 1700-luvuilta, kun taas tontin Linnankatu 35b aineisto näyttää rajoittuvan 1700-luvun puolelle.

Turussa on siis arkeologisin kaivauksin dokumentoitu 1600- ja 1700-lukujen kerroksia useassa paikassa eri puolilla kaupunkia sekä keskiaikaisen kaupungin alueella että alueilla, jonne kaupunkiasutus levisi vasta keskiajan jälkeen. Kaivausaineistoja on myös käsitelty eri opinnäytetöissä ja artikkeleissa. 1600- ja 1700-lukujen aineisto on kaiken kaikkiaan runsas. Se sisältää kiinteiden rakenteiden kuten kivi- ja tiilirakennusten, puurakennusten, katujen ja pihakiveysten jäännöksiä sekä monipuolisen esinelöytöaineiston. Orgaaninen aineisto on kuitenkin ollut keskiaikaa nuoremmissa kerroksissa monesti huonommin säilynyt kuin keskiaikaisissa kerroksissa, ei kuitenkaan kaikkial-

Kuva 3. Vuonna 2012 Turun museokeskus kaivoi Aura-joen itärannalla rantalaiturin vierustalla Runeberginpuiston ja Aboa Vetus & Ars Nova museon edustalla. Kuva: Turun museokeskus/Virva Lompolo.

la. Turun vuoden 1827 suurpalon jälkeinen raivaustyö on myös paikoitellen sekoittanut varsinkin 1700-luvun kerroksia ja 1800- ja 1900-lukujen rakentaminen on tuhonnut eniten nuorempia, 1700-luvun, kerroksia. Joka kohdassa näin ei kuitenkaan ole. Esimerkiksi Kauppatorin Kauppiaskadun puoleisella puoliskolla, laajalla yhtenäisellä alalla, on paksut ja hyvin säilyneet 1600- ja 1700-luvun maa-kerrokset¹⁴.

MAHDOLLISUUKSIA

Kaupunkia, sen asukkaita ja rakennuksia koskevaa kirjallista lähdeaineistoa on 1600-luvulta ja varsinkin 1700-luvulta paljon runsaammin kuin keskiajalta. Se on myös monipuolisempaa ja yksityiskohtaisempaa. Juuri tämä antaa 1600-luvun ja varsinkin 1700-luvun arkeologisen aineiston tutkimukselle sellaisia mahdollisuuksia, joita keskiaikaisten kulttuurikerrosten tutkimuksessa ei ole. Kirjallista lähdeaineistoa on esimerkiksi tonttien rakennuksista, tonteilla harjoitetuista elinkeinoista ja tonttien asukkaista. On vanhoja kaupunkimittauksia, henkikirjoja, kaupakirjoja, raastuvanoikeuden pöytäkirjoja, palovakuutuksia ja niin edelleen. Eri tontteja koskevien kirjallisten lähdeaineistojen ja arkeologisten aineistojen yhdistämistä, yhteistyötä arkeologiseen aineistoon ja tontti-kohtaiseen kirjalliseen lähdeaineistoon perustuvien tutkimusten välillä tulisi tehdä Turussa tähänastista laajemmin. Asiaan onkin viime aikoina kiinnitetty huomiota¹⁵.

Ongelmatonta arkeologisen ja kirjallisista lähteistä tunnettujen aineistojen yhdistäminen ei kuitenkaan ole. On selvítettävä koskevatko kirjallisten lähteiden anti, maininnat tontista, sen asukkaista ja rakennuksista todella juuri sitä paikkaa, josta tarkasteltava arkeologinen aineisto on. Puhutaanko oikeasti samoista kohteista? Voidaanko tietyt kaivetut kerrok-

set yhdistää tiettyihin tontin kirjallisesta lähdeaineistosta tunnettuihin asukkaisiin, jotka ovat siellä asuneet ehkä melko lyhyenkin aikaa, kun otetaan huomioon kerrosten arkeologisen ajoituksen tietty väljyys?

Nostan esille yhden tutkimusteeman. Se liittyy kirjallisen lähdeaineiston perusteella tunnettuihin tonttien asukkaiden sosiaaliseen asemaan (esim. suurkauppias, pienkauppias, kultaseppä, suutari jne.) ja arkeologiseen löytöaineistoon. Jos kirjallisten lähteiden perusteella asukkaiden sosiaalinen asema tunnetaan ja asukkaat voidaan perustellusti yhdistää arkeologisiin aineistoihin, voidaan tarkastella, miten asukkaiden sosiaalinen asema kuvastuu ko. ajan kaupunkiarkeologisessa aineistossa uudesta lähtökohdasta käsin. Tutkimusten tulokset ja kokemukset voivat myös antaa uusia ajatuksia siitä, miten sosiaalinen asema voi kuvastua myös keskiaikaisessa kaupunkiarkeologisessa aineistossa. Ajatus tällaisesta testaamisesta käyttäen apuna nuorempia historiallisten aikojen arkeologisia aineistoja ja kirjallista lähdemateriaalia on ollut esillä Suomessakin jo 1980-luvulla tosin vain esiin tuotuna ajatuksena¹⁶.

Kirjalliseen lähdeaineistoon perustuvan tutkimuksen ja arkeologiseen aineistoon perustuvan tutkimuksen välinen yhteistyö tullee lähivuosina korostumaan aiempaa enemmän 1600-luvun ja varsinkin 1700-luvun Turun kaupunkitonttien tutkimuksessa. Arkeologisia aineistoja eri puolilta kaupunkia on olemassa ja niiden määrä tulee lähivuosina kasvamaan. ♦

Aki Pihlman
aki.pihlman@turku.fi

Turun museokeskus
PL 286
20101 Turku

¹ Artikkelin perustuu esitelmääni Suomen keskiajan arkeologian seuran seminaarissa "Kenttätöistä tulkintaan: uuden ajan kohteiden arkeologiaa" Hämeenlinnassa 16.11.2012.

² Kaupungin iästä ja siitä, oliko kaupungin kohdalla jonkinlaista asutusta ennen sitä, on viimeisen runsaan kymmenen vuoden aikana esitetty lähinnä kaksi toisistaan poikkeavaa tulkintaa. Toisen tulkinnan mukaan kaupunki on perustettu 1200-luvun lopussa asumattomalle alueelle (esim. Hiekkänen 2003) ja toisen tulkinnan mukaan aivan 1300-luvun ensimmäisinä vuosina alueelle, jossa oli sitä ennen 1200-luvulla maatilaan liittyvää asutusta peltoineen ja laidunmaineen. Löytöaineiston perusteella tila oli varakas. Se saattoi kuulua kruunulle tai kirkolle tai se saattoi olla yksi paikallisista mahtitaloista (esim. Pihlman, A. 2010, 16–19, 21, 25; Pihlman, A. 2012, 54–57).

³ Olen käsitellyt kaupungin kasvua 1300-luvun jälkipuoliskolla sekä kaupungin laajuutta keskiajan lopussa eri julkaisuissa (esim. Pihlman, A. 2007, 76–77, 79–80; 2010, 19–21).

⁴ Pihlman, A. 2010, 11–16; Pihlman et al 2011.

⁵ Esim. Seppänen 2001, 30; Pihlman, A. 2007, 79; dendrokronologiset ajoitukset Zetterberg 2001; 2002.

⁶ Esim. Pihlman, A. 2010, 11–12; dendrokronologiset ajoitukset Zetterberg 2007.

⁷ Esim. Pihlman, A. 2010, 21; dendrokronologiset ajoitukset Zetterberg 2004; 2005.

⁸ Dendrokronologiset ajoitukset Zetterberg 2009.

⁹ Pihlman, A. 2011, 12–13; Tuovinen 2011, 24–28.

¹⁰ Aboa Vetus & Ars Nova museon tiloissa on tehty pienialaisia kaivauksia myös 2000-luvulla, esimerkiksi vuosina 2009–2010 (Uotila & Korhonen 2012, 3–14).

¹¹ Pihlman, S. 1994, 59–73, 89–94. Julinin tontin vainajista katso myös Vuorinen et al 1996; Varrela 1996; Vuorinen 1999. Tontilta tallennettuja vainajia on tutkittu 2000-luvullakin: Kati Salo Helsingin yliopistosta on käynyt koko luuaineiston läpi väitöskirjaansa varten.

¹² Kykyri 2007, 71–74.

¹³ Saloranta 2002, 21–22; Pihlman, A. 2010, 20–21. Tontin edustalla Linnankadulla on jo keskiaikaisia kerroksia.

¹⁴ Turun museokeskus teki Kauppatorilla vuonna 2004 koekairauksia ja koekaivauksia.

¹⁵ Savolainen 2011.

¹⁶ Pihlman, A. 1988, 132.

Painamattomat

Pihlman, Aki, Saloranta Elina, Ainasoja, Mika, Hukan-
taival, Sonja, Lompolo, Virva & Martiskainen, Heidi
2011. Turku II. Pinella. Kaupunkiarkeologinen tutki-
mus 2010. Kaivauskertomus. Turun museokeskuksen
arkisto.

Zetterberg, Pentti 2001. Turun Rettiginrinteen (Turku
II/3/9, Hämeenkatu 24–26) arkeologisten kaivausten
puulöytöjen iänmäärittäminen, osa I, dendrokronologi-
set ajoitukset FIT7301–FIT7305. Joensuun yliopisto, Kar-
jalan tutkimuslaitos, Ekologian osasto, Dendrokronolo-
gian laboratorio, ajoituseloste 188.

Zetterberg, Pentti 2002. Turun Rettiginrinteen (Turku
II/3/9, Hämeenkatu 24–26) arkeologisten kaivausten
puulöytöjen iänmäärittäminen, osa II, dendrokronologi-
set ajoitukset FIT7306–FIT7320. Joensuun yliopisto, Kar-
jalan tutkimuslaitos, Ekologian osasto, Dendrokronolo-
gian laboratorio, ajoituseloste 209.

Zetterberg, Pentti 2004. Turun kaupunginkirjaston v.
2003 arkeologisten kaivausten puulöytöjen iänmäärit-
tys, dendrokronologiset ajoitukset FIT8301–FIT8317.
Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos, Ekologian
osasto, Dendrokronologian laboratorio, ajoituseloste
236.

Zetterberg, Pentti 2005. Turun kaupunginkirjaston ar-
keologisten kaivausten puulöytöjen iänmäärittäminen, osa
III, dendrokronologiset ajoitukset FIT8321–FIT8334.
Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos, Ekologian
osasto, Dendrokronologian laboratorio, ajoituseloste
265.

Zetterberg, Pentti 2007. Turun maakuntamuseon tontin
Turku I/1/6 (Tryckerihuset) vuoden 2006 arkeologisten
kaivausten puulöytöjen iänmäärittäminen, dendrokronologi-
set ajoitukset FIT0301–FIT0309. Joensuun yliopisto,
Biotieteiden tiedekunta, Ekologian tutkimusinstituutti,
Dendrokronologian laboratorio, ajoituseloste 306.

Zetterberg, Pentti 2009. Turun maakuntamuseon vuo-
den 2008 Aurajoen itälaiturin viereisten arkeologisten
kaivausten puulöytöjen iänmäärittäminen. Dendrokronologi-
set ajoitukset FIT0701–FIT0710. Joensuun yliopisto,
Biotieteiden tiedekunta, Ekologian tutkimusinstituutti,
Dendrokronologian laboratorio, ajoituseloste 344.

Painetut

Hiekkänen, Markus 2003. Turun kaupungin perustami-
nen. Tulkintayritys uusien arkeologisten tutkimusten
perusteella. Seppänen, L. (toim.) *Kaupunkia pintaa sy-
vemältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*,
AMAF IX, 42–52.

- Kykyri, Marita 2007. Österbladin tontin tutkimukset 1999. Söderström, M.(toim.) *Arkeologisia kaivauksia Turussa 1990-luvulla*. Turun maakuntamuseo. Raportteja 20, 67–76.
- Pihlman, Aki 1988. Kaupunkiarkeologiasta Turussa – muutamia maanläheisiä kommentteja arkeologisen aineiston edustavuudesta. Teoksessa Korkeakoski-Väisänen, K., Lähdesmäki, U., Nissinaho A., Pihlman S., & Tuovinen, T. (toim.) *Baskerilinja. Unto Salo 60 vuotta*, 131–136.
- Pihlman, Aki 2007. Varhaisen Turun kaupungin laajuus ja arkeologia. The Archaeology of Early Turku and the Extent of the Town. Teoksessa Pihlman, A & Söderström, M. (toim.) *Eurooppalainen Hansa/ The European Hansa*. Turun maakuntamuseo. Raportteja 21 – Turku Provincial Museum Report 21, 71–93.
- Pihlman, Aki 2010. Turun kaupungin muodostuminen ja kaupunkiasutuksen laajeneminen 1300-luvulla. Teoksessa Söderström, M. (toim.). *Varhainen Turku*. Turun museokeskus. Raportteja 22, 9–29.
- Pihlman, Aki 2011. Kaupunki puistojen alla. Teoksessa *Tuomiokirkonpuisto. Brahenpuisto. Porthaninpuisto. Turun vanhimmat puistot*, 12–13.
- Pihlman, Aki. 2012. Aboa Vetus & Ars Nova museon tontin vv. 2009 – 2010 kaivausten saviastiat 1200-luvun jälkipuoliskolla ja 1300-luvun alkupuolella. *SKAS 4/2011*, 52–58.
- Pihlman, Sirkku 1994. Begravningar i Åbo under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet. Tolkningsproblem kring Helgeandskyrkans graver. *Finskt Museum* 1992, 59–99.
- Saloranta, Elina 2002. Kaivaukset Pyhän Hengen kirkon itäpuolella. *Museotiedote 2002/4. Turun maakuntamuseo*, 21–22.
- Savolainen, Panu 2011. Rettigin tontin rauniot historiallisissa lähteissä vuoteen 1827. *SKAS 1/2011*, 19–46.
- Seppänen, Liisa 2001. Turun keskiaikainen kaupunkikuva täydentyy Rettiginrinteen kaivauksilla. *SKAS 1/2001*, 28–33.
- Tuovinen Tapani 2011. Palaneen käryä: Turun Brahenpuiston ja Porthaninpuiston kaivaukset. *Arkeologia nyt! Arkeologi nu! 1/2011*, 24–28.
- Uotila, Kari & Korhonen, Marko 2012. Turun Aboa Vetus –museon (Rettigin palatsin) kaivaukset vuosina 2009 – 2010. *SKAS 4/2011*, 3–14.
- Varrela, Tiina 1996. *Plague related diseases in different dietary environments. An anthropological study of five ethnically different human skeletal samples from bronze age to new era*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja D, Osa 252, Medica – Odontologica. Turun yliopisto.
- Vuorinen, Heikki S. 1999. Vainajat ja väestöntutkimus, elämänolosuhteet, ravitsemus. De döda och demografen, levnadsförhållanden och nutrition. *ABOA, Turun maakuntamuseo, vuosikirja/ Åbo landskasmuseum, årsbok 59 – 60/ 1995 – 1996*, 78–97.
- Vuorinen, Heikki S., Pihlman, Sirkku, Mussalo-Rauhamaa, Helena, Tapper, Unto & Varrela, Tiina 1996. Trace and heavy metal analyses of a skeletal population representing the town people in Turku (Åbo), Finland in 16th – 17th centuries: With special reference to gender, age and social background. *The Science of the Total Environment* 177, 145–160.

OULUN KASTELLIN KESKIAIKAINEN LINNA ESINELÖYTÖJEN JA KERTOMUSTEN VALOSSA

ABSTRACT

Kastelli mound near Oulu – Medieval castle or something else

The article discusses the artifacts and structures found at the Kastelli mound, the presumed location of the 14th century Swedish stronghold located by the Oulujoki River ca. 4 kilometers upstream from the city of Oulu. The finds – including an iron knife blade, nine iron balls of grapeshot and a brass button from a military uniform – are, however, post-Medieval; some probably pertaining to a military clash that took place in the area during the early 18th century. Moreover, the structures at the site are shown to belong to a fairly modern farmstead. Therefore, the idea about the Kastelli mound as a place for a medieval stronghold is categorically rejected.

JOHDANTO

Oulun kaupungin ja Oulujoen alueen varhishistoriaa kirjoitettaessa nousee säännöllisesti esiin kirjallisista lähteistä olevaksi tulkittu keskiaikainen linna¹, 1500-luvun lopulla rakennetun ja aina vuoteen 1793 Linnasaaressa sijainneen Oulun linnan edeltäjä. Tämä linna on pitänyt salaisuutensa näihin

päiviin saakka, vaikka sen oletettu sijaintipaikka on ollut tiedossa jo 1970-luvulta lähtien. Paikka, jolle tämä Oulun vanhempi linna on sijoitettu, sijaitsee Kastellin kaupunginosassa Oulujoen etelärannalla noin 4 km jokisuusta ylävirtaan (Kuva 1); kyseessä on maakumpu, jonka korkeimmalle kohdalle on vuonna 1969 rakennettu suurehko omakotitalo. Omakotitalon perustustöiden yhteydessä maasta paljastui kivinen perustus tai muuri, joka mainitaan 30 metriä pitkäksi, 10 metriä leveäksi ja 1–1,5 metriä korkeaksi. Pohjois-Pohjanmaan museon intendentin² kerrotaan vierailleen paikalla ja todenneen rakenteen maatalon päärakennuksen kivijalaksi. Kivijalka jäi pääosin uudisrakennuksen alle eikä sen luonteen verifioiminen arkeologisin kaivauksin ole edelleen asutun omakotitalon vuoksi tällä hetkellä mahdollista.

Vaikeasta lähtötilanteesta huolimatta Oulun keskiaikaisesta linnasta ovat olleet kiinnostuneita niin arkeologit kuin maallikotkin ja sen oletettua sijaintipaikkaa Kastellissa on tutkittu moneen eri otteeseen sekä kajoamatomin että kajoavin menetelmin³. Tästä johtuen kohdetta käsittelevien tai sivuavien julkaisujen sekä opinnäytetöiden määrä on sängen runsas, mutta tekstit ovat yleisesti ottaen harvasanaisia, toistensa kaltaisia ja ajautuvat tämän tästä sivuraiteille varsinaisesta aiheesta. Erityisesti tämä koskee kohteesta löydettyjä tai löydetyksi mainittuja esineitä ja muuta materiaalista evidenssiä, jonka laadusta ja

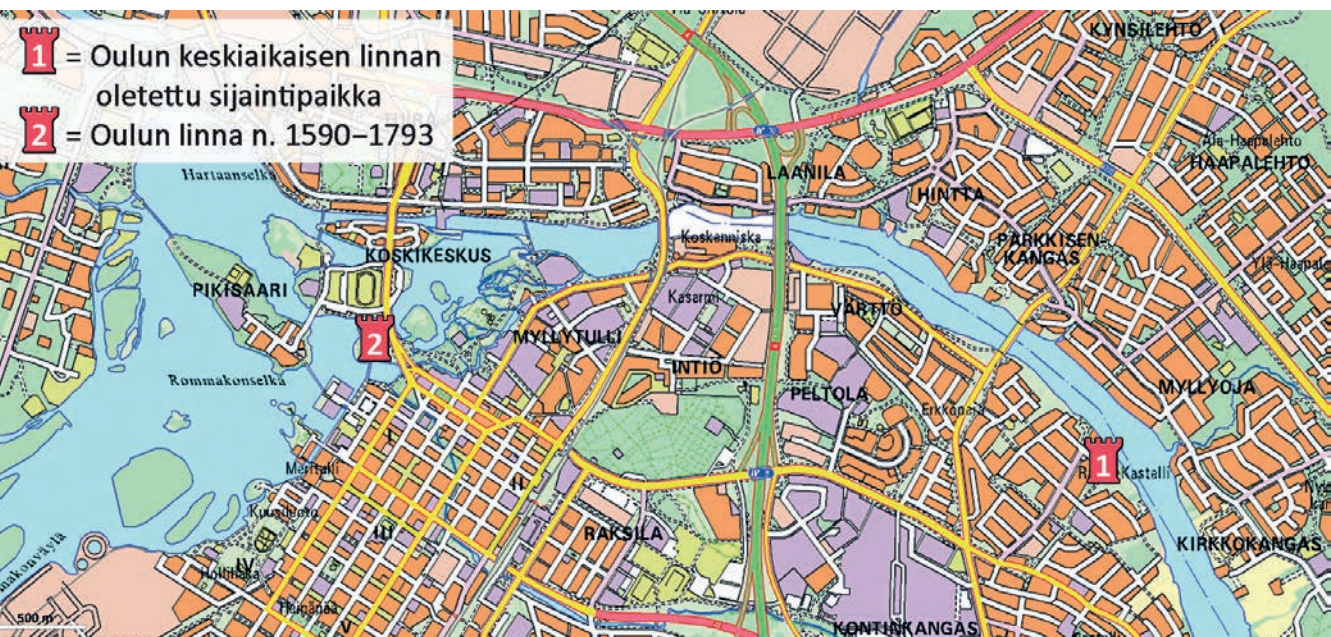
määrästä on vuosikymmenten kuluessa esitetty erilaisia näkemyksiä, mutta joita ei ole aiemmin kunnolla tutkittu tai julkaistu. Tämä artikkeli⁴ on kirjoitettu korjaamaan mainittu puute; kohteesta 2010-luvun alussa tehdyt maaperägeologiset ja geofysikaaliset havainnot tullaan raportoimaan myöhemmin. Lisäksi artikkelimme tarkoitus on maanomistajan tarjoaman informaation⁵ kautta tarkastella niin kohteen löytöhistoriaa kuin sen omakotiasutusta edeltävää topografiaa ja lopuksi arvioida akateemikko **Kustaa Vilkunan** vaikutusvaltaisen hahmon dominoimaa prosessia, jonka myötä kohteen ympärille on vuosien saatossa rakentunut "Taru Kastellin linnasta".

ESINELÖYDÖT

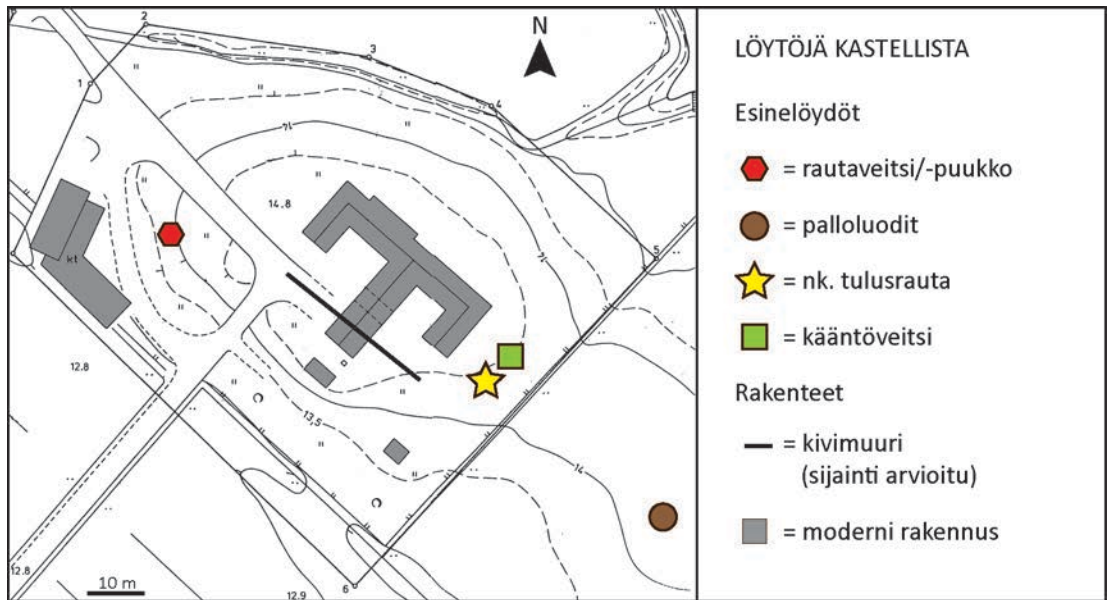
Kastellista, keskiaikaisen linnan oletetulta sijaintipaikalta, on vuosien saatossa löydetty yksittäisiä esineitä (Kuva 2), joista osa on toimitettu museoiden kokoelmiin, osa on sittemmin kadonnut ja joitain löytöjä on

edelleen maanomistajan hallussa. Aihetta käsittelevistä tutkimuksista saa helposti kuvan, että paikalta olisi otettu talteen enemmänkin löytöjä, mutta niitä koskeva konkreettinen näyttö on ristiriidassa suhteessa tähän tulintaan. Seuraavassa käsittelemme aineiston, säilyneistä ja suurimmalla todistusvoimalla ladatuista löydöistä epämääräisempää ja sittemmin hukkaan joutunutta tai hukatuksi oletettua esineistöä kohti edeten.

Suomen Kansallismuseon kokoelmat ovat karttuneet Kastellin esinelöydöistä yhdellä rautaveitsen tai -puukon terällä (Kuva 3)⁶. Noin 20 metriä omakotitalosta luoteeseen löytyneen⁷ terän toimitti kokoelmiin Kastellissa syksyllä 1972 akateemikko Kustaa Vilkunan pyynnöstä ja Museoviraston toimeksiannosta kohteen geologista taustaa ja muinaistieteellistä merkitystä tutkinut **Ari Siiriäinen**. Rautaterä on arvioitu kohteen vanhimmaksi löydöksi; Siiriäinen toteaa, ettei sille löydy tarkkaa esihistoriallista vastinetta Suomesta, mutta mainitsee lähes identtisen puukon Viron Varbolan 1200–1300

Kuva 1. Oulun linnan ja Oulun oletetun keskiaikaisen linnan sijainti. Pohjakartta: Oulun kaupunki.

Kuva 2. Kastellin maakummun esine- ja rakennelöydöt.

luvun linnan kaivauksilta sekä tyyllisesti vastaavat maalöydöt etenkin Itä-Suomesta.⁸ Varsin hyväkuntoisen puukonterän ikää ei ole sittemmin arvioitu uudelleen, vaikka esimerkiksi 2000-luvulla tehdyissä kaupunkikaivauksissa on löytynyt runsaasti ajoitukseltaan satoja vuosia myöhäisempiä puukon teriä, jotka muistuttavat suuresti Kastellin löytöä.⁹ Lisäksi rautainen puukonterä on typologisesti näkökulmasta tarkasteltuna äärimmäisen konservatiivinen esine, joten sellaisen ajoittaminen muotoperustein on erinomaisen hankalaa.

Toinen huomattavan tulkinallisen painoarvon saavuttanut löytö on noin kymmenen pienen rautakuulan (Kuva 4) muodostama kokonaisuus. Sellaisia on maanomistajan mukaan löytynyt peltotöiden yhteydessä eri puolilta aluetta, maakummulta ja sen ympäristöstä, jo hänen isänsä aikana. Maanomistajan kertomuksen mukaan Oulun yliopiston yleisen historian professori **Kyösti Julku** vieraili Kastellissa 1970-luvun loppupuolella mukanaan metallinilmaisim, jota hän pyysi saada käyttää alueen tutkimiseen ja löysi luvan saatuaan lyhyessä ajassa halkaisijaltaan arvoilta

kahdeksan metrin alalta, noin 70 metriä talon kaakkoispuolelta, kymmenkunta kuulaa.¹⁰

Nykyisen tiedon mukaan paikalta löytyneitä kuulia on tallessa yhdeksän: neljä maanomistajalla ja loput viisi ovat Pohjois-Pohjanmaan museon kokoelmissa¹¹. Tämä aineisto dokumentointiin ja analysoitiin alkuaineistoostumuksensa osalta Oulun yliopiston arkeologian laboratoriossa; viimeksi mainittuun tarkoitukseen käytettiin Bruker SD1-Turbo röntgenfluoresenssispektrometriä (pXRF) standardimetallikalibroinnilla ja 60 sekuntiin vakioitua mittausaikaa. Tutkimus osoitti, että aineisto muodostuu halkaisijaltaan keskimäärin 30 mm:n kokoisista ja 78–98 grammaa painavista rautakuulista (ks. Taulukko 1). Aineistoa on säännönmukaisesti, lähinnä maanomistajan toimesta, luonnehdittu julkisuudessa¹² musketinkuuliksi, mutta niitä ne eivät ole eivätkä mitakaan 1300-luvulle ajoittuvan tuliaseen ammuksia.

Käsiaseiden luodit valmistettiin 1300-luvulta alkaen yleisimmin lyijystä¹³, joka oli raskas ja helposti valettava metalli, ja musketin kaliiperi oli yleensä 12,7–25,4 mm¹⁴. Kastellista löydettyt ammuksen ovat siis liian

TAULUKKO 1. Kastellin palloluotien paino, halkaisija ja alkuainekoostumus.

#	g	Ø	Fe	Ag	Mn	Zn	Cr	Ti	Co	Cu	Cd	Zr	V	As	Se
1	86,4	29,2	98,73	0,26	0,05	0,15	0,23	–	0,14	0,05	–	–	–	–	–
2	83,7	28,8	98,60	0,31	0,14	0,27	0,23	0,08	–	0,06	0,02	0,01	–	0,01	–
3	93,5	29,2	99,03	0,29	0,03	0,07	0,23	0,02	–	0,05	–	0,01	–	–	–
4	78,6	28,3	98,97	0,56	0,09	0,12	0,24	–	–	0,06	–	–	0,01	–	–
5	92,3	29,4	98,67	0,34	–	0,18	0,24	0,09	–	0,05	–	0,01	0,01	–	–
6	81,9	28,9	98,07	0,35	0,54	0,24	0,23	0,16	–	0,07	0,03	0,01	–	–	0,01
7	96,9	30,2	98,13	0,32	0,42	0,24	0,24	0,05	–	0,07	0,02	–	–	–	–
8	96,8	30,0	99,03	0,28	0,00	0,10	0,23	–	–	0,03	0,02	0,01	–	–	–
9	84,6	84,6	99,10	0,26	0,03	0,03	0,25	–	–	0,04	–	–	0,01	0,01	–

Selitteet. g= paino grammoina; Ø= halkaisija millimetreinä.

suuria ja väärästä materiaalista valmistettuja ollakseen musketinkuulia. Sen sijaan tykinkuuliksi ne sopisivat tietyin varauksin. Ennen kuin tykkien kaliiperikoko vakiintui, erityisesti laivoissa käytettyjen pienten tykkien ammukset olivat Kastellista löydettyjen kuulien kokoisia. Englantilaisen tykin pienin tunnettu kaliiperi oli 1500-luvulla vain tuuma eli 25,4 mm ja sen ammus painoi vain 0,3 naulaa eli noin 112 grammaa.¹⁵ Pieninä tykin kuulina löytöjä on kuitenkin vaikea yhdistää oletettuun keskiaikaiseen linnaan: rautaiset tykinkuulat tulivat käyttöön vasta 1400-luvun lopulla¹⁶ tai 1500-luvulla – aiemmin tykeillä ammuttiin kiviä panoksia¹⁷. Siksi on todettava, etteivät Kastellin kuulat ole todiste keskiaikaisesta linnasta, vaan kertovat kenties jotain alueen myöhemmästä historiasta.

Pohjois-Pohjanmaan museoon päätyneet rautakuulat on luetteloitu kokoelmiin nimikkeellä palloluoti, ja Kastellin kuulat voivat hyvinkin olla peräisin raehauli- tai kartessiammuksesta. Molemmat olivat tykillä ammuttava panoksia, jossa purjekangaspussin tai puu-/metallilieriön sisällä oli pieniä rautakuulia. Panoksen avulla kuulat pysyivät suhteellisen hyvin kasassa, mutta tuottivat silti lähitaistelussa tavoitellun hajontaefektin.

Panostyyppiä käytettiin 1600-luvulta alkaen varsinaisten tykinkuulien rinnalla samaisella vuosisadalla kehitetyissä kevyissä kenttä- ja rykmenttitykeissä¹⁸, ja kuulat valmistettiin taloudellisista syistä useimmiten raudasta¹⁹. Kenttätykkien yleistyminen oli prosessina nopea ja yksistään Venäjän armeijalla oli vuonna 1713 niitä käytössään 13 000.²⁰

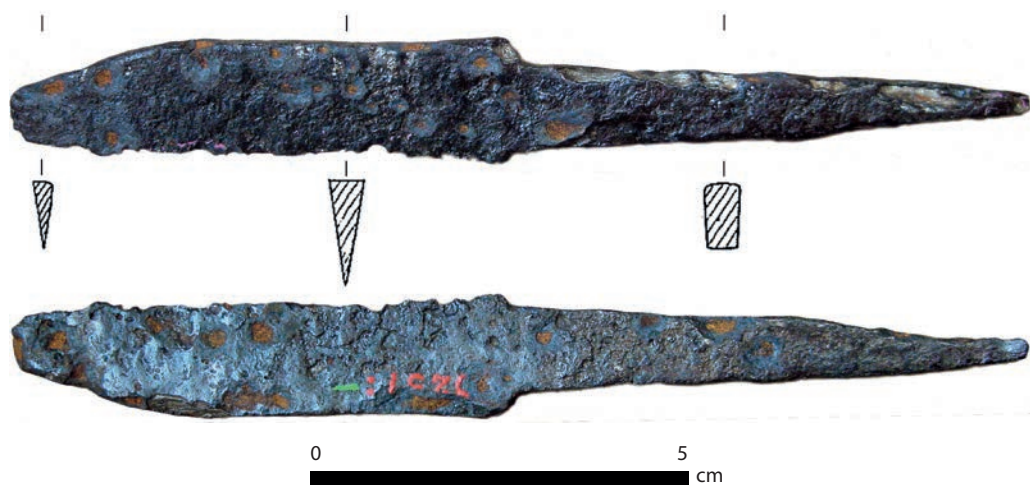
Kastellin kuulien tulkitsemista raehauli- tai kartessiammuksen jäänteiksi puoltaa usea seikka: löytöjen lukumäärä, kuulien varsin yhtenäinen koko ja paino, lähes identtinen kemiallinen koostumus sekä niiden löytymisen pieneltä alueelta. Kuulien alkuperä voidaan siis olettaa samaksi; mahdollisesti ne ovat peräisin samasta valmistuserästä, ehkä jopa yhdestä ainoasta ammuksista²¹ – koon ja painon lievä vaihtelu voidaan näet selittää aineistoa epätasaisesti kohdelleella korroosiolla. Lisäksi kartessiammuksen kuulien ei tarvinnutkaan olla täsmälleen samankokoisia, kunhan panos kokonaisuutena oli suunnitellun halutun kokoinen ja painoinen tykin kaliiperin ja vaaditun kantomatkan mukaan²². Tulkinta saa lisätukea Oulun keskiaikaisen linnan paikaksi oletettua maakumpua koskevasta perimätiedosta, jota käsitellään myöhemmin tässä artikkelissa.

Toinen Pohjois-Pohjanmaan museon kokoelmiin kuuluva löytö Kastellista on kymmenisen metriä omakotitalon kaakkoispuolelta löytynyt, rautavartaasta taivutettu esine (Kuva 5), joka on luetteloitu museon kokoelmiin tulusraudana. Oulun yliopiston arkeologian *emeritus*-lehtori **Pentti Koivusen** mukaan esineen muoto on kuitenkin tulusraudaksi vääränlainen; siitä muun muassa puuttuu kokonaan kädensijan ja iskupinnan väli, eikä siinä ole avonaiselle tulusraudalle ominaista koristelua. Koivunen arvioi, että esine on maasepän tekemä keskeneräisen rautalenkin nivel, joita hän pitää yleisinä löytöinä vanhoilta asuinsijoilta²³. Koivunen lienee oikeassa, sillä vaikka esine muistuttaa etäisesti muodoltaan tulusrauta rautakauden lopulta tai sen jälkeiseltä ajalta, ovat esineen pieni koko sekä sen muodon epäsymmetrisyys tulusraudalle epätyypillisiä piirteitä. Aivan varmasti moderni on samoilta sijoilta löydetty ja Pohjois-Pohjanmaan museon "Kastellin linna-kokoelman" täydentävä kääntöveitsi; sen ikä lienee maksimissaan sata vuotta.

Viimeinen mainitsemisen arvoinen konkreettinen esine on maanomistajan löytämä ja jähä hänen hallussaan oleva koristelematon

messinkinappi (Kuva 6). Nappi on tyypiltään sellainen, joita käytettiin etenkin 1700-luvulla sotilaspuvuissa²⁴. Keskiaikaisen linnan rakennusaineeksi siitä ei siis ole, todisteeksi myöhemmin tapahtuneesta sotilaallisesta konfliktista kylläkin.

Oulun keskiaikaisen linnan oletettuun sijaintipaikkaan Kastellissa liitetään olemassa olevien esineiden lisäksi myös aineistoa, jonka olemassaoloa – nykyisyydessä tai menneisyydessä – on käytännössä mahdotonta todentaa. Paras esimerkki tällaisesta aineistosta ovat tulipalossa vuonna 1929 tai jatkosodan pommituksissa tuhoutuneiksi mainitut, maakummun vieressä sijaitsevalta pellolta löydetty ja Pohjois-Pohjanmaan museoon päätyneet esineet²⁵: nyrkinkokoiset tykinkuulat, suustaladattavan kiväärin kuulat, miekankahvat sekä keihäänkärjet. Pohjois-Pohjanmaan museon esineluetteloista ei kuitenkaan löydy tuolta ajalta esineitä, joiden alkuperä viittaisi Kastellin maakumpuun tai vanhaan linnaan.²⁶ Ainoa linnan oletetun sijaintipaikan lähistöltä tehty löytö, jonka tiedetään varmasti tuhoutuneen museon palossa, on ploomuraha.²⁷ Vilkun tutkimukseen sisältyvä viite museon tuhoutuneista esineistä palautuu maisteri

Kuva 3. Kastellin maakummulta löydetty rautainen puukonterä. Valokuva: Janne Ikäheimo; leikkauspiirros: Ari Siiriäinen/Museovirasto.

Terttu Helmisen vuonna 1938 Nimiarkiston keräämään paikannimiaineistoon²⁸, jota koskevaan kertomukseen palataan hieman myöhemmin tässä artikkelissa.

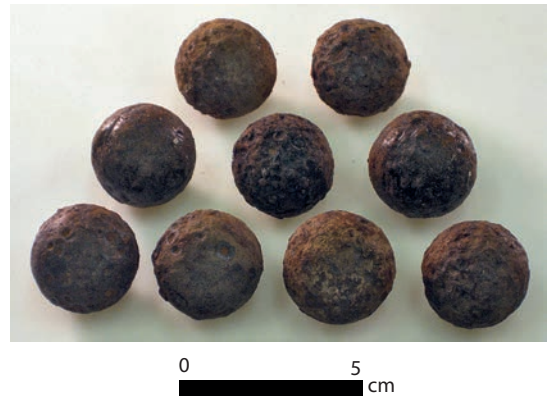
Oulun keskiaikaisen linnan oletettuun sijaintipaikkaan yhdistettyjä muita löytöjä ovat rautainen keihäänkärki, 1600- ja 1700-luvulle ajoittuvat rahat²⁹, lohiverkon paino sekä hiomakivi. Se, missä edellä kuvattu aineisto tällä hetkellä sijaitsee, on epäselvää. Sanomalehti Kalevan artikkelin kuva lohiverkon painosta ja hiomakivestä³⁰ on toimittajan mukaan otettu maanomistajan kotona, mutta sieltä esineitä ei kuitenkaan enää löydy. Joka tapauksessa kuvassa näkyvä esineistö ajoittuu selvästi keskiaikaa nuoremmaksi. Sotilaallisiin aktiviteetteihin maakummun alueelta löydetystä esineistöstä voidaan siis kiistattomasti liittää kymmenen palloluotia sekä sotilaspuvun nappi, jotka kaikki voidaan suhteellisen luotettavasti ajoittaa 1700-luvulle tai sitä nuoremmaksi. Niiden kontekstin avaamiseksi on tarpeen palauttaa mieleen linnan oletettuun sijaintipaikkaan liittyvää tarinaperinnettä.

KONTEKSTI: MAANOMISTAJAN MUISTELUKSIA, TUTKIJOIDEN TULKINTAA

Kastellin maakummun päälle vuonna 1969 rakennettua omakotitaloa asuvan ja vuonna 1932 syntyneen maanomistajan ensimmäiset muistikuvat paikasta ulottuvat varhaiseen lapsuuteen 1930-luvulle, aikaan ennen Talvisodan alkua. Hänen isänsä ja setänsä puhuivat maakummusta, jota tuolloin kutsuttiin nimellä Tervoharju³¹ ja siitä, kuinka aluetta ei kannata kivikkoisuutensa vuoksi viljellä – viljelyä oli yritetty ennen vuotta 1918. Sittemmin alue toimi laidunmaana, lehmä- ja hevoshakana, omakotitalon rakentamiseen saakka. Maanomistaja kertomuksen mukaan siellä kasvanutta heinää kulotettaessa kumulla sijainneet kivet tulivat paremmin nä-

kyviin ja ne näyttivät muodostavan talon perustusta muistuttavan rakenteen, jonka pituus ylitti hänen arvionsa mukaan 30 metriä ja leveys 10 metriä.

Lisäksi kummulla on maanomistajan kertoman mukaan sijainnut kellari ja kaivo – molemmat ovat sittemmin jääneet nykyisen omakotitalon alle – sekä hieman alempana pellolla mahdollisesti kaksikin rakennusta. Kaivo oli aluksi suojattu katteella, mutta lopulta se täytettiin kivillä, jottei se olisi vaaraksi laiduntaville eläimille. Suurista kivistä rakennettu kellari oli puolestaan kunnostettu ja käytössä maanomistajan lapsuudessa ennen toista maailmansotaa. Maakummulla, erityisesti sen länsireunalla, sijainneita suuria kiviä siirrettiin omakotitalon rakennustöissä työkonoiden avulla alas jokirantaan.³² Kaksi suurinta kiveä, jotka toivat maanomistajan

Kuva 4. Kastellin maakummulta löydetty palloluodit.
Kuva: Janne Ikäheimo.

Kuva 5. Alun perin tulusraudaksi tulkittu rautalenkki.
Kuva: Janne Ikäheimo.

Kuva 6. Messinkinappi. Kuva: Janne Ikäheimo.

mieleen jonkinlaisen portin, jouduttiin räjäyttämään pienemmiksi kappaleiksi ennen siirtoa. Kun varsinaisen asuinrakennuksen länsipuolelle tehtiin autotalli ja sen yhteyteen maanalainen kellari sekä pannuhuone, maata jouduttiin tuolta kohtaa kaivamaan muuta aluetta syvemmältä. Tällöin paljastui kivaiata muistuttava rakenne, joka ulottui maan pinnasta arviolta 1–1,5 metrin syvyyteen ja oli metrin leveä. Pannuhuoneen kohdalla rakenne purettiin, mutta sen molemmat päädyt lienevät yhä säilyneet maan alla.

Maanomistaja kertoo, että kivien ja niistä muodostuvien rakennejäänösten lisäksi maaperä omakotitalon lähellä olisi ollut hiilensekainen ja sisältänyt paljon tiiltä ja tiilmurskaa. Erä kokonaisia tiiliä toimitettiin jokuksen vuosi sitten Oulun yliopistolle, missä lehtori Pentti Koivunen tulkitse ne muutaman sadan vuoden ikäiseksi. Yliopistolta tiilet toimitettiin edelleen Pohjois-Pohjanmaan museolle liitettäväksi sen kokoelmiin.³³

Kivien ja tielten ohella maanomistaja on haastatteluissaan nostanut usein esille alueen maaperästä 1960-luvulla otettujen viljavuusnäytteiden tulokset, jotka osoittavat niin maaperän pH:n kuin fosfori- ja kalkkiarvo-

jenkin olleen kummun alueella ympäristöään merkittävästi korkeammat. Maaperän ravinteikkuus on heijastunut maakummun kasvustossa, sillä aikanaan alueella, etenkin sen eteläisen terassin vieressä sijainneessa kaivantomaisessa muodostumassa, kasvoi maanomistajan kertomuksen mukaan ympäristöstä poiketen villinä metsämansikoita sekä musta- ja punaherukoita.

Alueen historiasta maanomistaja muistaa puolestaan, kuinka hänen kansakoulunopettajansa olisi kertonut lapsille tarinan paikalla käydystä taistelusta, jonka myötä alueelle tunkeutuneet muukalaiset olisi ajettu tiehensä. Sama tieto toistuu nimistöaineistoa vuonna 1938 keränneen Terttu Helmisen muistiinpanoissa: "– Talon nykyisen Tervonpellon kohdalla ollut ennen savupirtti, – Tarinan mukaan on vainojen aikana siinä käyty taisteluita. – Kerrotaan että ryssä nousi siitä maalle ja taisteli Tervon kummulla pitäjäläisiä vastaan." Keskiaikaisesta Oulun linnasta maanomistaja kertoo kuulleen alun perin akateemikko Kustaa Vilkunalta, joka vieraili ensimmäisen kerran paikalla toukokuussa 1972.³⁴ Vilkuna oli paikalle saapuessaan pahoitellut, ettei häneen otettu yhteyttä kun omakotitaloa tehtäessä paljastunut kivirakenne löydettiin ja ettei paikkaa tutkittu sen tarkemmin. Tilanne korjaantui varsin pian.

Akateemikko Vilkun pyynnöstä ja Museoviraston toimeksiannosta Oulun keskiaikaisen linnan oletetulla sijaintipaikalla vieraili lokakuussa 1972, kuten edellä on jo mainittu, tutkija Ari Siiriäinen. Siiriäinen tuli tutkimuksissaan siihen tulokseen, että kumpare on vähäisen moreenikohouman ympärille luontaisesti muodostunut särkkä, jota ennen voimalaitosrakentamista Oulujokea aika ajoin koetelleet suurtulvat ovat sittemmin kasvattaneet hieta- ja hiesukerroksilla. Sen länsilaidalta tavatun, muurimaisen ja kovaksi pakkautuneen kivikon Siiriäinen tulkitse ihmisen vahvistamaksi eräänlaiseksi terassi-

muuriksi. Kummulle tekemistään koekuopista hän havaitsi puolestaan vahvan, hiedasta koostuvan tulvakerroksen (n. 25–35 cm) alta hiilenmuruja ja tiilenkappaleita sisältävän humuskerroksen, jonka hän kytki viimeistään 1600-luvulla alkaneeseen asutusvaiheeseen.³⁵

Omien sekä tutkija Ari Siiriäisen havaintojen pohjalta akateemikko Vilkuna päätyi silti toteamaan, että Kastellin maakumpu on joka tapauksessa Oulun keskiaikaisen linnan paikka. Tutkimustuloksensa hän julkaisi laajassa artikkelissa *"Missä sijaitsi Oulun vanhin linna ja mitä olivat kastarit eli salpalinnat?"*³⁶. Otsikoinnin mukaisesti Vilkuna arvelee Kastellissa sijainneen keskiaikaisen puisen salpalinnan, jonka tarkoituksena oli rajoittaa karjalaisten kauppiaiden liikennettä Oulujoella ja olla siis ennen kaikkea verottajan tukikohta³⁷. Keskeisinä perusteluina hän käyttää paikan sijaintia, topografiaa sekä paikannimeä.³⁸ Tämä paikannus näyttäisi yhtä kriittistä puheenvuoroa³⁹ lukuun ottamatta hiljaisesti hyväksytyin niin akateemisissa piireissä kuin nk. suuren yleisön parissa, ja aivan erityisesti se toistuu Oulun keskiaikaisesta linnasta silloin tällöin sanomalehti Kalevassa kirjoitetuissa paikallisuutisissa.

Esinelöytöjen arvioiminen Siiriäisen havaintojen sekä edellä toistettujen kertomusten valossa paljastaa kuitenkin, että niin maakummulta löydetty materiaalin kulttuuri kuin sitä koskeva suullinen tarinaperinnekin ajoittuvat aikaisintaan 1700-luvulle, jolloin Oulun seutua koettelivat mm. Iso- ja Pikkuviha: kaupunki oli useaan otteeseen venäläisten sotajoukkojen miehittämä eikä aseellisilta konflikteiltakaan välttytty. Maininta venäläisten mairinnoususta on tulkittava siten, että heidän etenemisensä kaupunkiin olisi pyritty estämään perustamalla asemat hyvän matkaa kaupungista ylävirtaan. Maakumpu on ollut maastonmuotona kohtalaisen helposti puolustettava, ja siellä sijainnut asuinrakennus tai sellaisen jäänteet ovat ehkä tarjonneet

puolustajille lisäsuojan. Tietysti on mahdollista, että löydöt liittyisivät rauhan aikaan ja sotaväen äkseeraamiseen⁴⁰ – keskiaikaisesta Oulun linnasta ne eivät kuitenkaan missään tapauksessa kerro. Erilaisista aineksista on kuitenkin synnytetty Kastellin maakummun tapauksessa monimutkainen vyyhti, jossa eri-ikäiset löydöt ja kertomukset on punottu muinaista puolustusvarustusta koskevaksi evidenssiksi.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Oulun keskiaikaisen linnan tutkimus on toistaiseksi seurannut yhtä tutkintalinjaa. Akateemikko Kustaa Vilkun ja professori Kyösti Julkun vaikutusvaltaisten mielipiteiden jälkeen tutkimuksissa on pääsääntöisesti jätetty huomiotta linnan vaihtoehtoiset sijaintipaikat niin lähellä kuin kauempana. Esimerkiksi 100 metriä kohteesta etelään sijaitsee samankaltainen maakumpu, jolle on rakennettu sittemmin päiväkodiksi muutettu kansakoulu ja josta Vilkuna oli tietoinen. Tästä huolimatta hän ei mainitse kyseistä paikkaa tutkimuksessaan lainkaan. Toinen, hieman kauempaa haettu, mahdollinen sijaintipaikka on Oulunsalo historiallisista lähteistä tunnettuine keskiaikaisine markkinapaikkoineen.⁴¹

Kastellin maakummun alueelta löytyneet esineet ovat haastava tutkimuskohde jo pelkästään siksi, että merkittävä osa esineistä on joko hävinnyt, hukassa tai niiden olemassaolo ylipäättään perustuu kuulopuheisiin. Ainoa edes jollain tapaa mahdollinen keskiaikainen esinelöytö on rautainen puukko, joka yksinään kertoo vain tuonaikaisesta ihmisen toiminnasta Kastellin alueella. Varmoja kummun alueelta löydettyjä esineitä on verrattain vähän ja osa löydettyksi mainitusta aineistosta esiintyy tutkimuskirjallisuudessa ilman tietoa sitä koskevan kertomuksen alkuperästä ja ilman näyttöä, että kyseiset esineet olisi-

vat koskaan todellisuudessa olleet olemassa. Toistettakoon tässä esimerkkinä, että kertomuksen mukaan Pohjois-Pohjanmaan museon palossa tuhoutuneita esineitä ei löydy lainkaan museon luetteloista.

Kummulla havaitut rakennejäänteet on puolestaan mahdollista liittää ne tarkastaneen Pohjois-Pohjanmaan museon intendentin alkuperäisen tulkinnan mukaisesti joen rannassa sijainneeseen maataloon,⁴² josta lohkomisen jälkeen erotettu Kastellin tila siirtyi Kajaanintien varteen. Kummulta havaitut peruskiveys, kaivo ja kellari ovat kaikki maataloon tai sen pihapiiriin kuuluvia rakenteita, joista viimeksi mainittua vieläpä käytettiin maanomistajan ollessa nuori. Silti kivinen perustus ja eritoten sen vaikuttavat mitat (30 x 10 x 1–1,5 metriä) on ututettu useimpiin aiheesta kirjoitettuihin kontribuutioihin välttämättä kuitenkin suoraan tulkitsemasta niitä keskiaikaisen linnan jäänteiksi⁴³. Niiden mainitseminen luo kuitenkin mielikuvan tai suorastaan "vihjaa", että kummulla sijaitisi aikanaan jotain vielä suurempaa ja historiallisesti merkittävämpää.

Paikallisidentiteetin rakennusaineiksi Kastelliin projisoidusta keskiaikaisesta linnasta on ainakin ollut, sillä rohkeimman tulkinnan linnan merkityksestä esittänyt kamarineuvos **Olavi Suorsa** katsoo artikkelissaan "Oulun ensimmäinen linna", että tukikohta oli dedikoitu **Pyhälle Olaville**, ja että myöhemmin perustettu kaupunki nimettiin sen mukaan.⁴⁴ Kertomus linnasta elää myös alueella asuvien ihmisten mielissä; esimerkiksi Kastellin omakotiyhdistyksen 50-vuotisjuhlajulkaisun kannessa komeilee piirros Kastellin keskiaikaisesta linnasta.⁴⁵ Lisäksi linnan oletetulla sijaintipaikalla suoritettavien arkeologisten kaivausten yhteyteen suunniteltiin vuosikymmen sitten keskiaikatapahtumaa ja virtuaalisuuteen perustuvia elämyksellisiä elementtejä. Myös paikallinen sanomalehti Kaleva, kuten edellä on osoitettu, uutisoi her-

kästi kaikesta Oulun keskiaikaiseen linnaan liittyvästä.

Niinpä nykyistä tilannetta voi luonnehtia siten, että Oulun keskiaikaiseen linnaan Kastellissa halutaan uskoa niin vahvasti, ettei vaihtoehtoja uskalleta puntaroida vapaasti ja avoimin mielin. Silti alueelta kertynyttä arkeologista aineistoa objektiivisesti tarkasteltaessa huomaa nopeasti, etteivät Kastellissa sijaitsevaa linnaa koskevat todisteet ole läheskään aukottomia vaan lopulta melko uskonvaraisia ja muutamaan argumenttiin perustuvia. Siksi olemmekin Oulun keskiaikaisen linnan oletetulta sijaintipaikalta tehdyt esinelöydöt tutkittuamme vahvasti sitä mieltä, että nykyisten todisteiden valossa Kastellin maakummulle sijoitettuna Oulun keskiaikaisen linnan kohtalo on liittyä monilukuisten keskiaikaisten tarulinnojen joukkoon.⁴⁶ ♦

Janne Ikäheimo

janne.ikaheimo@oulu.fi

Essi Rajaniemi

essi.rajanieni@helsinki.fi

Oulun yliopiston arkeologian laboratorio

PL 1000

90014 Oulun yliopisto

LOPPUVIITTEET

¹ Linnan rakentamista Oulujoelle käsittelevät sekä ruotsalaiset että novgorodilaiset asiakirjat. Novgorodilainen Sofian kronikka kertoo, että karjalaiset kymmenysmiehet rakensivat vuonna 1375 Oulujoen suulle uuden linnakkeen; ruotsalaisissa lähteissä Bo Joninpoika Gripin käskyläiset taas perustavat sulkulinnakkeen Oulujoen varteen vuonna 1377. Vilkkunen (1975: 140, 152) esittämän ja sittemmin toistetun (esim. Mäkinen 1998: 142) tulkinnan mukaan novgorodilaisten linnake sijaitsi muualla, ehkä Iijoen varressa tai ylempänä Oulujoella, jolloin tässä käsiteltävä linna olisi ollut karjalaisten kaupan valvontaan tarkoitettu ruotsalainen sulkulinna-ke. Vrt. Julku 1987: 46.

² Luultavasti kyseinen intendentti oli FM Aarne Kopisto, jonka vierailusta rakennustyömaalla ei ole jäänyt Pohjois-Pohjanmaan museon arkistoon minkäänlaista dokumentaatiota.

³ Kohdetta on maatutkattu vuosina 1987 (ks. Toikka & Toikka 2005), 2005 (ks. Valppu 2005) ja 2010. Lisäksi paikalla suoritettiin maaperäkairauksia loppuvuodesta 2010. Vuoden 2010 havainnosta on valmistumassa Oulun yliopiston arkeologian oppiaineeseen pro gradu -tutkielma.

⁴ Artikkelin perustuu sen ensimmäisen kirjoittajan ohjaamaan ja toisen kirjoittajan laatimaan kandidaatintutkielmaan, ks. Rajaniemi 2012.

⁵ Omakotitaloa vuodesta 1969 asuneen maanomistaja Eero Kangastalon haastattelu syyskuussa 2011 sekä hänen kirjoittamansa muistelmaluontoinen käsikirjoitus. Lisäksi maanomistaja on kumpua ja sen ympäristöä muokatessaan tehnyt suurimman osan esinelöydöistä.

⁶ Suomen kansallismuseo, kansatieteelliset kokoelmat, esine K10251. Maanomistajan mukaan Siiriäinen olisi löytänyt tarkastusmatkallaan piipun kappaleen, jonka hän vei mukanaan Helsinkiin. Tarkastusraportissa ei kuitenkaan ole mainintaa piipusta eikä löytöä ole myöskään talletettu museon kokoelmiin.

⁷ Tiedot esineiden löytöpaikoista perustuvat professori Kyösti Julkun ja työnjohtaja Karl Sandmanin suorittaman tarkastuskäynnin pohjalta laadittuun karttapiirrokseen, joka sisältyy heidän Pohjois-Pohjanmaan museolle lahjoittamansa esineistön (ks. viite 10) taustatietolomakkeeseen.

⁸ Siiriäinen 1973.

⁹ Esim. Nurmi 2011: 129 kuva 35.

¹⁰ Professori Julkun tekemät löydöt – kuusi rautakuulaa, tulusrautana luetteloitu rautalenkki sekä kääntöveitsi – on toimitettu Pohjois-Pohjanmaan museon kokoelmiin, missä ne saivat numerokseen PPM 7379. Tarkastuskäynnin ajankohta on luettelointitietojen mukaan (ks. viite 7) lokakuu 1974.

¹¹ Luettelointitietojen mukaan kuulia pitäisi olla museolla yhteensä kuusi, mutta niitä on säilynyt vain viisi.

¹² "Kastellin linna on edelleen arvoitus", Sanomalehti Kaleva 12.1.2009; "Kastellin linnasta etsitään merkkejä", Sanomalehti Kaleva 18.4.2013.

¹³ Wilkinson 1976: 25.

¹⁴ McNab 2011: 87.

¹⁵ Tutkija Samuel Fabrin, Suomen tykistömuseo, sähköpostiviesti 2.2.2012. Kopio kirjoittajien hallussa.

¹⁶ Paulaharju 1992: 124.

¹⁷ McNab 2011: 82.

¹⁸ Lappalainen 1987: 92.

¹⁹ Ruotsalaiset tosin käyttivät raeuhauli- ja kartessiamuksissaan pääsääntöisesti lyijystä valettuja musketinkuulia aina 1800-luvun alkupuolelle, jonka jälkeen ne korvautuivat rautaisilla, ks. Paulaharju 1992: 128.

²⁰ McNab 2011: 110.

²¹ Ks. myös Julku 1984: 54–55.

²² Müller 1811: 207, 219–221.

²³ Lehtori Pentti Koivunen, sähköpostiviesti 21.2.2012. Kopio kirjoittajien hallussa.

²⁴ Arkeologi Tiina Kuokkanen, suullinen tiedonanto 12.12.2011.

²⁵ Vilkuna 1975: 162; ks. myös Julku 1987: 38; Suhonen 2003: 21.

²⁶ Esinetutkija Eija Konttijärvi, Pohjois-Pohjanmaan museo, tiedonanto 12.12.2011.

²⁷ Rakennustutkija Juhani Turpeinen, Pohjois-Pohjanmaan museo, tiedonanto 5.12.2011.

²⁸ Vilkuna 1973: 162.

²⁹ Siiriäinen 1973: 3.

³⁰ Kaleva 12.1.2009.

³¹ Ks. myös Vilkuna 1975: 162.

³² Todennäköisesti osa kivistä näkyy tutkija Ari Siiriäisen vuonna 1972 ottamassa valokuvassa, jonka Vilkuna (1975: 161 kuva 6) julkaisi osana tutkimustaan.

³³ Tätä kirjoitettaessa näitä tiiliä ei tietääksemme ole vielä luetteloitu Pohjois-Pohjanmaan museon kokoelmaan.

³⁴ Kertomuksen mukaan akateemikko innostui Pohjois-Pohjanmaan kesäyliopiston avajaisten juhlaillallisella hänelle kerrotuista tiedoista niin paljon, että lähti katsomaan keskiaikaisen linnan paikkaa saman tien. Avajaisista otetun valokuvan (ks. Fält 2011: 71 kuva) perusteella akateemikko sai häntä innostaneet tietonsa professori Kyösti Julkulta.

³⁵ Siiriäinen 1973: 5.

³⁶ Vilkuna 1975.

³⁷ Vilkuna 1975: 171. Toisaalta on todettu, ettei vesiliikennettä ole voitu estää Kastelliin rakennetulla linnalla ja puomeilla, sillä tuolla kohdalla Oulujoella on leveyttä yli 200 metriä, ks. Suhonen 2003: 23 viite 12. Oulujoen merkityksestä kulkuväylänä, ks. esim. Julku 1967.

³⁸ Vilkuna 1975: 153

³⁹ Suhonen 2003.

⁴⁰ Ks. myös Julku 1987: 40, jossa sotilaallisen konfliktin mahdollisuus Kastelliin maakummulla kiistetään.

⁴¹ Ks. myös Suhonen 2003: 22.

⁴² Esimerkiksi Suhonen (2003: 21) tulkitsee jäänteet keskiaikaa nuoremman maatalon perustuksiksi ja to-

teaa, että Suomen 1300-luvun lopun pikkulinnoista ei tunneta Kastellin maakummulta havaitun kivirakenteen mukaisia muureja – tuon aikakauden linnat olivat lisäksi moniosaisia esilinnoineen ja ulkovarustuksineen.

⁴³ Julku (1987: 39) pitää kuitenkin todennäköisenä ja toteen näytettynä, että rakennejäänteet liittyvät Oulun keskiaikaiseen linnaan.

⁴⁴ Suorsa 1995: 126.

⁴⁵ Kastellin Omakotiyhdistys 2000.

⁴⁶ Ks. myös Suhonen 2003.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Rajaniemi, Essi 2012: *Kastellin kunnan osa Oulun keskiaikaisen linnan tarinassa*. Kandidaatintutkielma. Oulun yliopisto, arkeologian oppiaine: Oulu.

Siiräinen, Ari 1973: *Tarkastusmatka Oulun Kastelliin 17.10.1972*. Tarkastusraportti (päivätty 31.1. 1973). Museoviraston arkisto: Helsinki.

Valppu, Henna 2005: *Geofysikaalisia tutkimuksia arkeologisissa kohteissa Pohjois-Suomessa*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, fysiikan laitos: Oulu.

Tutkimuskirjallisuus

Fält, Olavi K., Holopainen, Tuure, Hämäläinen, Erkki, Laine, Kari & Myllylä, Irene 2011: *Abroturi, approbatus, approbatur : Pohjois-Pohjanmaan kesäyliopisto 60 vuotta*. Nieminen, A. (toim.) Bookwell Oy: Porvoo.

Julku, Kyösti 1967: Oulujoki karjalaisten kaukoliikenteen väylänä keskiajalla. *Studia Historica* I: 65–98. Oulun historiaseura: Oulu.

Julku, Kyösti 1984: Pohjois-Suomi keskiajalla ja 1500-luvulla. Asunmaa, Martti, Aula, Eira & Hyytinen, Erkki (toim.), *Oulun seudun paikallishistoriaa*. Oulun yliopisto, täydennyskoulutuskeskus: Oulu.

Julku, Kyösti 1987: Oulu keskiajalla – Oulun sotatie. Julku, Kyösti (toim.): *Valkean kaupungin vaiheet: Oulun historiaa*: 29–57. Studia Historica Septentrionalia 13. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys: Rovaniemi.

Kastellin Omakotiyhdistys 2000: *Kastellin Omakotiyhdistys 50-vuotta*. Kastellin Omakotiyhdistys: Oulu.

Lappalainen, Jussi T. 1987: *Aseet ja taistelut: sotataidon kolme vuosituhatta*. Otava: Helsinki.

McNab, Chris 2011: *Sata asetta joilla tehtiin historiaa*. Gummerus: Porvoo.

Mäkinen, Vesa 1998: *Suomen vanhat linnat*. 3. painos. WSOY: Porvoo.

Müller, Wilhelm 1811: *The Elements of the Science of War: Containing the Modern, Established, and Approved Principles of the Theory and Practice of the Military Sciences*. London.

Nurmi, Risto 2011: Development of the urban mind – an object biographical approach. The case study of the town of Tornio, northern Finland. Uniprint: Oulu.

Paulaharju, Jyri 1992: *Vanhat tykit rautaruukusta Helvigiin*. Tutkimus suustaladattavista sileäputkisista tykeistä. Etelä-Saimaan Kustannus Oy: Lappeenranta.

Suhonen, Veli-Pekka 2003: Joitakin huomioita Oulun keskiaikaisesta linnasta. *SKAS* 4/2003:19–23.

Suorsa, Olavi 1995: Oulun ensimmäinen linna. *Kaltio. Pohjoissuomalainen aikakauslehti* 4/1995: 126–127.

Toikka, Martti & Toikka, Pirjo 1989: Oulun Kastellin kunnan mittaus maaperätutkalla. *Faravid. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja* XIII: 25–33.

Vilkuna K. 1975: Missä sijaitsi Oulun ensimmäinen linna ja mitä olivat kastarit eli salpalinnat? Vuorela, Lauri A. (toim.), *Suomalainen tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat 1973*: 137–171 Helsinki 1975.

Wilkinson, Frederick 1976: *Käsiaseet*. Otava: Keuruu.

UUDENKIRKON KAUKJÄRVEN PIRETANNIEMEN PYHÄN BIRGITAN KAPPELI

ABSTRACT

The Chapel of Saint Birgitta in Uusikirkko Kaukjärvi Piretanniemi

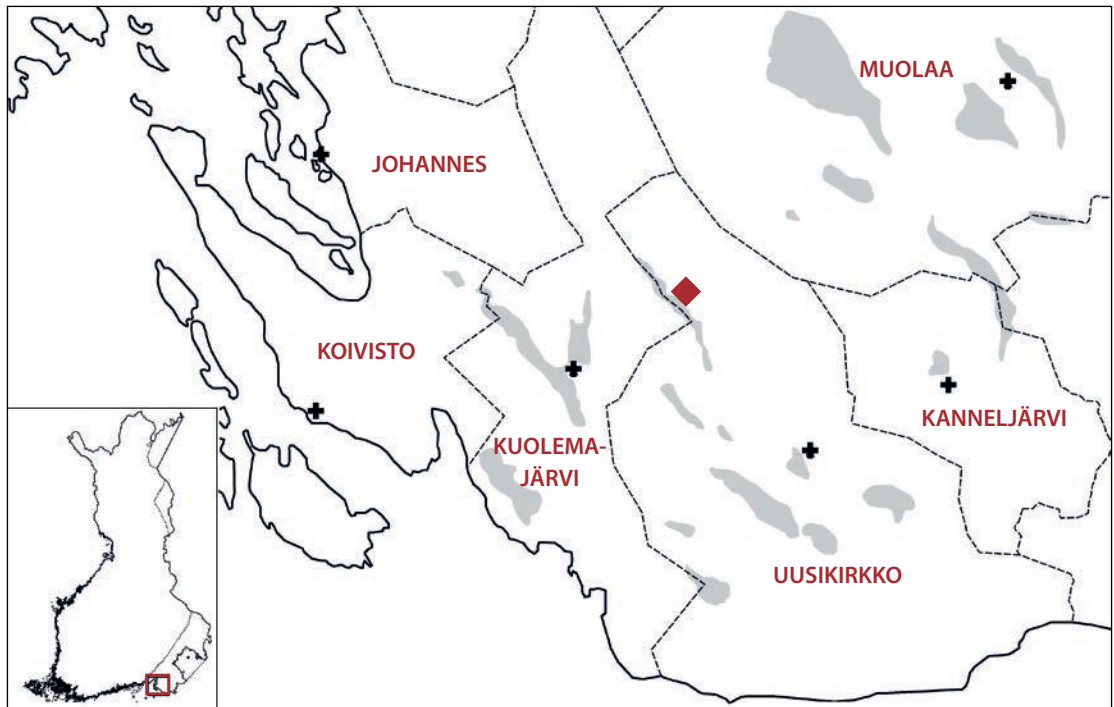
The easternmost chapel in medieval Sweden dedicated to Saint Birgitta/Bridget was located in Uusikirkko (sw. Nykyrka) parish, Karelian Isthmus, in the area that was later ceded from Finland to the Soviet Union in 1940. The early stages of the chapel are unknown. However, it was probably established during the Middle Ages, at the latest in the beginning of the 1500's. According to the written sources the last phases of the use are better known. The wooden chapel in the Piretanniemi cape was abandoned in the beginning of the 1780's. At the same time the use of the surrounding cemetery was prohibited.

The existence of the chapel and cemetery was almost completely forgotten during the 19th century. However there are plenty of legends and mixed oral traditions connected to this place. Bones have also been found in the area, the last of them in the first part of the 1900's when the foundations of a sawmill were dug. During the survey in 2011 a stone structure possibly related to the chapel was found.

TAUSTAA PIRITAN KIRKOLLE

Uplannissa syntynyt ja Roomassa kuollut Birgitta Birgerintytär (1303–1373) julistettiin roomalaiskatolisen kirkon pyhimykseksi vuonna 1391. Keskiajan loppuun mennessä Ruotsin valtakunnassa Pyhälle Birgitalle oli omistettu kymmenittäin kirkkoja ja kappeleita. Lisäksi birgittalaissääntökunnan luostarit olivat saaneet jalansijaa ympäri Eurooppaa. Pyhimyskultin merkitystä Suomessa korostaa se, että täällä Birgitalle pyhitettiin mahdollisesti kaikkiaan yhdeksän kirkkoa (Setälä 2003: 190). Itäisin näistä sijaitsi Viipurin Karjalassa Uudenkirkon pitäjässä, Suomesta Neuvostoliitolle luovutetun Karjalan kannaksen alueella (kartta 1).

Muolaan eli Pyhäristin emäseurakuntaan aiemmin kuulunut Uudenkirkon kirkko on asiakirjoissa mainittu ensimmäistä kertaa vuonna 1445. Uuteenkirkkoon kuului Pyhän Birgitan kappeli tai rukoushuonekunta aina 1780-luvulle asti (von Knorring 1833: 239; Akiander 1869: 104). Eräät historiantutkijat ovat pitäneet mahdollisena, että tämä Birgitan eli Piritan kirkko olisi ollut seurakunnan kirkollinen keskus ennen Uudenkirkon Kirkkojärven rannalle rakennettua pitäjänkirkkoa (esim. Salenius 1872: 5–6; Kähönen 1959: 164). Tällöin kappeli olisi perustettu myöhäiskeskiajalla, aivan 1300-luvun lopulla tai viimeistään 1400-luvun alkupuolella. Uudenkirkon alueen kirkkojen perustamisesta tai

Kartta 1. Kartta Länsi-Kannaksen lounaisosasta. Pitäjänrajat 1930-luvulta. Pyhän Birgitan kappeli merkitty karttaan punaisella kuutiolla. Kuva J. Ruohonen.

varhaisvaiheista kertovia historiallisia dokumentteja ei kuitenkaan ole säilynyt, joten rakennusten tarkempi ikääminen ei ole mahdollista.

Pyhän Birgitan eli Brigitan kappelia on sijaintinsa perusteella kutsuttu myös Talpolan tai Kaukjärven rukoushuoneeksi (Leinberg 1886: 89; Saari 1890: 139–140). Kirkollinen rakennus on sijainnut suurehkon Kaukjärven koillisrannalla Talpolan kylän läheisyydessä. Kaukjärven tilan lahjoitti Suomen käskynhaltija Nils Turesson Bielke jo vuonna 1362 Växjön piispanistuimelle sillä ehdolla, että jos Karjalaan joskus perustettaisiin piispanistuin, olisi Kaukjärvi annettava sille lunastusta vastaan. (Grönblad 1857, 8–9; Akiander 1869: 104) Juhani Rinne (1930: 272) on pitänyt mahdollisena, että Piritan kirkko olisi toiminut tämän Kaukjärven tilan tai alueen yksityiskappelina. Vuosina 1554–1590 Kaukjärvi oli puolestaan Turun tuomiokirkon Sig-

fridin alttarin prebendana. Mistään yksittäisestä maatilasta ei Kaukjärven kohdalla ole kyse, sillä Kaukjärvestä on 1500-luvun verokirjoissa puhuttu pitäjänä ja vielä 1600-luvun alkupuolella Kaukjärven kartanolääniin kuului parikymmentä kylää myöhempien Uudenkirkon ja Kuolemajärven pitäjistä (ks. esim. Kojo *et al.* 1957: 28–29; Kähönen 1959: 166, 251–253).

Yksinkertainen puinen kappelirakennus tai rukoushuone oli Kaukjärven rannassa vielä 1700-luvun toisella puoliskolla. Tuolloin kirkossa pidettiin jumalanpalveluksia enää vain kahdesti vuodessa: keskikesällä Johannes Kastajan päivänä ja lokakuussa Pirjatan eli Birgitan päivänä 7.10. Tultaessa 1770-luvulle rakennus oli päässyt rapistumaan niin pahasti, että lähikylien asukkaat halusivat rakentaa kokonaan uuden kirkon vanhan paikalle. Kappelin uusimisesta syntyi kinaa papiston ja asukkaiden välillä, ja riidan pitkitty-

essä jumalanpalveluksia vanhassa kappelissa pidettiin aina vuoteen 1781 asti, jolloin palvelusmenot kokonaan kiellettiin. Kirkollisessa tarkastuksessa 4.3.1781 todettiin nimittäin, että rakennus oli niin heikossa kunnossa, ettei siinä enää ilman hengenvaaraa voitu olla. Samalla kertaa jumalanpalvelusmenojen ohella kiellettiin myös ruumiiden hautaaminen kappelin ympärillä sijaitsevaan kirkkomaahan. (von Knorring 1833: 239; Rinne 1930: 272; myös Kojo *et al.* 1959: 35–39) Viimeinen kappeliin tai sen hautausmaalle, "*i Brigitta*", tehty hautaus näyttäisikin kirkollisen kirjantalon mukaan tehdyn tammikuussa 1781 (Kuolleiden ja haudattujen luettelot 1781, Kuolemajärven srk, KA). Lopettamispäätöksestä vain paria vuotta myöhemmin eli vuonna 1783 oli kirkko jo purettu. Erään tiedon mukaan jumalanpalveluksia olisi paikalla tosin pidetty aina vuoteen 1785 asti, mutta tässä lienee kyse asiakirjojen virheellisestä tulokinnasta (esim. von Knorring 1833: 239; ks. Salenius 1872: 5, alaviite 3).

Yhtään piirrosta tai tarkkaa kuvausta ei kappelista ole säilynyt. Viime vaiheissaan

kappeli on todennäköisesti ollut yksinkertainen, suorakaiteen muotoinen hirsirakennus. Kirkkorakennuksen sijainti sen sijaan erottuu tarkasti eräästä Kansallisarkistossa säilytetävästä Viipurin läänin verollepanokartasta. Tämä Kaukjärven itäpuolen kylää kuvaava kartta on laadittu vuonna 1774, siis vain hie- man ennen kappelin purkamista. Piritan kirkko ("Brigita Kiörka") tai pikemminkin kirkon tontti on merkitty karttaan aivan Kaukjärven rannalle (kuva 1). Vaikka mittakaavaa ei voidakaan pitää kovin luotettavana, on karttaan merkityn alueen pituus luoteis-kaakkosuunnassa noin 25 metriä ja lounais-koillisuunnassa noin 30–35 metriä. Karttamerkintä saattaisi kuvata kappelin hautausmaa-alueita, jonka sisällä kirkkorakennus on sijainnut. (kartta 2)

PAIKKAAN LIITTYVÄT TRADITIOT

Pyhän Birgitan kappelista ja sitä ympäröineestä hautausmaasta on talletettu runsaasti erilaista muistitietoa sekä paikallis- ja usko-

Kuva 1. Piretanniemelle perustettu saha, joka on ainakin osittain rakennettu vanhan hautausmaan päälle. Kuva todennäköisesti 1930-luvulta. Kuva teoksesta Kuolemajärvi – Historia, muistelmia ja kuvauksia (Kojo *et al.* 1957, 40).

Kartta 2. Ote Kaukjärven itäpuolen kylää kuvaavasta 1770-luvun verollepanokartasta (Charta öfver Talpola, Kockola, Hänniloila och Willickala Byars Ägor uti Nykyrcka sochn... MHA 125 Uusikirkko 13:1, KA). Karttaan merkitty Birgitan kirkko ("Birgita Kiörka") osoittaa todennäköisesti kirkkomaan sijaintia. Oikealla Talpolan kylä.

mustarinoita. Erään kansantarinan mukaan pyhä Riitta – nimiasu yksi Birgitan kansanomaisista muunnoksista – joka omisti Kaukjärven seudut, olisi myös rakennuttanut kappelin ja hänellä olisi alueella ollut myös maatiloja sekä oma asuntokin. (Salenius 1872: 5; Kähönen 1959: 165–166; ks. myös Viikuna 1966). Nämä tarinat perustunevat osittain Birgittaan liittyviin kansanomaisiin kertomuksiin sekä siihen historialliseen tosiasiaan, että Kaukjärvi muodosti keskiajalla ja uuden ajan alussa kirkon hallussa olevan palkkatilan (esim. Rinne 1930: 272).

Vaikka kappelista kertovat muistikuvat ovat muutoin 1800-luvun loppua kohden tullessa hämärtyneet, pysyvämpiä muistoja on ollut tavoitettavissa säilyneen nimistön kautta. Itse kirkkorakennusta oli yleisesti sanottu Birgitan ja sen kansanomaisten johdannaisten mukaan muun muassa Piritan ja Piretan kirkoksi. Niemekettä, jossa kohteen kerrotaan

sijainneen, on kutsuttu kappelin tai suoje-lupyhimyksen perusteella Piretanniemeiksi, mutta rinnakkaisnimenä on toiminut myös paikan maaperää kuvaama Hietaniemi (esim. Kojo *et al.* 1957: 35; SKS KRA Kuolemajärvi. Ulla Mannonen 10534. 1939). Pyhimyksen muisto oli säilynyt pitkään myös läheisen tien nimessä. Uudeltakirkolta Viipuriin kulkenutta tietä on ainakin Kaukjärven sivuitse menneen osan kohdalla kutsuttu vielä 1800-luvulla Pyhän Birgitan tieksi (von Knorring 1833, 239).

Pyhän Birgitan kirkkoa on pidetty myös uhrikirkkona. Lahjoitusten antaminen kirkolle oli tapana onnettomuuden uhatessa tai kiitoksena, kun on selvitty vaikeasta tilanteesta. Uhrikirkot olivatkin erityisesti merenkulkijoiden ja matkamiesten suosiossa. Myös taikauskoinen rahvas uhrasi rahaa tai muuta omaisuutta kirkolle. Piritan kappelin purkamisen jälkeen uhrikirkon kunnioitus olisi

siirtynyt osaksi läheiselle Kuolemajärven kirkolle, jota on pidetty Katariinan, ei pyhimyksen vaan Birgitan tyttären, nimikkokirkkona. (Kähönen 1959: 165–167) Uhrikirkon ja kirkkoille uhraamisen käsitemaailma on laaja, mutta Piritan kirkkoon liittyvinä uhraamisen konkreettisina, kansanomaisina esimerkkeinä mainittakoon joitain paikasta vielä 1870-luvulla kerrottuja tarinoita. Erään kertoman mukaan uhrikirkon paikalla oli ollut patsas, johon oli kiinnitetty laatikko, johon rahaa tuli laittaa. Kuvauksen perusteella kirkon paikalla lieene ollut siis jonkinlainen uhri- tai keräystukki. Kaikkien maitse tai vesitse ohi matkustavien tapana oli antaa kirkolle rahaa. Uskomuksen mukaan, mikäli kulki rahatta paikan ohitse, vene olisi kärsinyt ja vaarana olisi hukkuminen järven pohjaan. (Salenius 1872:5; Uusi Suometar 15.7.1878) Tällä lahjojen antamisella tai uhraamisella oli ehkä vaikutuksensa siihen, että kappeli päätettiin vuonna 1781 lakkauttaa. Vuosikymmen myöhemmin talletetussa kirjeessä nimittäin mainitaan, että paikalla ikivanhan tavan mukaan oli harjoitettu taikuutta (Rinne 1930: 272).

Kappelin ja hautausmaan ohella paikan läheisyydessä pitäisi tarinaperinteen mukaan olla myös luostarinpaikka, joka isonvihan tai jonkin muun sodan yhteydessä olisi hävitetty (esim. SKS KRA Kuolemajärvi. Ulla Mannonen 10534. 1939). Jo 1830-luvulla laaditun kuvauksen perusteella kappelin läheltä metsästä, kuten myös muualta Uudenkirkon metsistä, olisi löytynyt jonkinlaisia jälkiä maassa, joita paikalliset kutsuivat "munkki-laisten kynnyksiksi". Näitä on pidetty milloin jonkinlaisina kohoumina, milloin taas iältään tuntemattomina metsittyneinä peltotilkkuina, mutta kyse on yhtä lailla saattanut olla jostain huomiota herättäneestä luonnonmuodostumasta, jolle paikalliset olivat antaneet kyseisen nimityksen. (von Knorring 1833: 239; Wiborg 21.08.1858; Salenius 1872: 6; Kähönen 1959: 166) Munkkilaisilla on luon-

nollisesti ymmärretty luostarin asukkaita, joka osaltaan selittäisi kertomuksen paikalla sijainneesta luostarinpaikasta. Munkkilaisiksi on suomalaisessa kansanperinteessä kutsuttu laajemmin myös katolista uskoa tunnustavia, samoin kuin jättiläisiä, lappalaisia, ja myytistä tai muutoin alkuperältään tai ajallisesti vanhaa tai tuntematonta kansaa. Mitään konkreettisia jäännöksiä luostarista ei alueelta kuitenkaan koskaan ole osoitettu. tarinat siitä ja munkkilaisista lienevät yhtä lailla paikkaan liitettyä seipitettä ja heijastumaa Birgitan kappelista, vaikkakin tarinoihin on saattanut sekoittua vaikutteita myös historiallisista birgittalaisluostareista.

Paikkaan on liitetty myös varsin perinteinen, moneen muuhunkin kannakselaiseen kirkkoon yhdistetty tarina kätketyistä kirkonkelloista. Tässä tapauksessa kappelin kellojen kerrotaan kätketyn jonkin murroskauden aikana Kaukjärveen, mistä niitä olisi monta kertaa etsittykin, mutta aina tuloksetta (Uusi Suometar 15.7.1878; Kähönen 1959: 166).

AIKAISEMMAT HAVAINNOT JA SAHAN PERUSTAMINEN

Ennen toista maailmansotaa eivät kirkolliset tai laajemmin historiallisen ajan muinaisjäännökset Karjalan kannaksella, keskiaikaisen Viipurin kaupungin kohteita lukuun ottamatta, herättäneet suomalaisissa tutkijoissa juurikaan kiinnostusta. Myöhemmin neuvostoliittolaiset – venäläiset – arkeologit ovat Kannaksella keskittyneet pääasiassa esihistorian periodeihin, samoin kuin alueella viime vuosikymmeninä työskennelleet suomalaisetkin – jälleen kerran historiallista Viipuria huomioimatta. Edellä mainittuun liittyen ei Pyhän Birgitan kappelinpaikallakaan ole aikaisemmin tehty minkäänlaisia muinaistieteellisiä tai arkeologisia tutkimuksia, vaan kaikki paikkaa käsittelevät aikaisemmat tie-

dot ovat perustuneet erilaiseen sotia edeltävänä aikana kerättyyn muisti- ja perimätietoon sekä vähäiseen asiakirja-aineistoon.

Huolimatta siitä tosiseikasta, että kappelin käyttö hautausmaineen loppui vasta 1780-luvulla, kohteen tarkka sijainti ja sen luonne unohtui tai vähintäänkin hämärtyi 1800-luvun loppupuolta käydessä. Haalistuneista muistoista johtuen paikkaa onkin kaiveltu ja pengottu myöhemmin utelioiden toimesta. Esimerkiksi vuonna 1878 paikalta kaivettiin mielenkiinnosta esiin joitain itä-länsisuuntaisia ruumishautauksia noin kahden, kahden ja puolen kyynärän syvyydestä (Uusi Suometar 15.7.1878). Paikalta mainittiin tuolloin löytyneen ihmisluiden ja ruumisarkkujen jäännösten ohella myös joitain huonokuntoisia, tarkemmin yksilöimättömiä kolikoita.

Laajemmin päivänvaloon kappelin hautausmaa tuli 1900-luvun alkupuolella, tällä kertaa sattumalta, kun Kaukjärven rannalle oltiin rakentamassa sahalaitosta. Saha sijoitui ainakin osittain hautausmaan päälle, sillä sahan perustuksia kaivettaessa maasta mainitaan löytyneen kasoittain pääkallioja ja muita

ihmisluita sekä kolikoita. Yksityiskohtana on kerrottu, että *"pienemmät luut olliit kaikki mädäntyneet niin kuin tuhka, mutta pääkallot ja säärluut olliit vielä tähteinä. Sahan hoitaja Anttila otti yhen pääkallon tuhkakupiksi itselleen"*. Löytyneiden venäläisten kolikoiden perusteella muodostui yleiseksi käsitykseksi, että niemellä olisi ollut vanha vihollisten sotilashauta. (esim. SKS KRA Kuolemajärvi. Ulla Mannonen 3634. 1937; Kojo *et al.* 1959: 42) (kuva 1)

Saha paloi 1930-luvun loppupuolella maan tasalle, ilmeisesti vuonna 1937, jolloin siitä jäi ainoastaan rauniot jäljelle. Vaikka kyse oli onnettomuudesta, paikallisten uskomusten mukaan palo aiheutui paikalle haudattujen vainajien hautarauhan rikkomisesta. Kertomusten mukaan esimerkiksi *"kuolleet kostivat kun heidän rauhaansa häirittiin"* tai *"eihän se hautausmaan haltia sitä suvain, että kuolleihen leposijalle saha tehtäis, johon sitä sannoit vanhat sillo kun sitä sahkaa siihen rakensiit, ja näin se käikii, ei ne suvanneet, kun saha palo, sil ei ollut varjelijaa"* (SKS KRA Koivisto. Ulla Mannonen 3606.

Kuva 2. Piretanniemi loppukesästä 2011. Kuvan edustalla sahaan kuuluneita rakenteita. Hautausmaa-alue on sijainnut ainakin osittain sahan alueella. Jäänteet kappelin mahdollisesta kivijalasta löytyivät rakenteiden takaa aukealta koivun ympäristöstä. Kuva J. Ruohonen.

Kuva 3. Tieurasta paljastuneen itä-länsisuuntaisen kivijalan länsipääty. Seinälinja vahvistettu kuvaan. Kuva J. Ruohonen.

1937; SKS KRA Kuolemajärvi. Ulla Mannonen 10534. 1939). Sahaa ei paikalle palon jälkeen enää rakennettu uudelleen.

MAASTOHAVAINNOT 2011

Tieteellisiä tutkimuksia kohteella ei kappelipaikan löytämiseksi aikaisemmin ollut siis tehty. Elokuussa 2011 alustavia tutkimuksia kohteella tehtiin suomalais-venäläisenä yhteistyönä, jossa oli allekirjoittaneen lisäksi mukana arkeologi Stanislav Belsky Pietarin Kunstkamera-museosta. Käynnin tavoitteena oli paikantaa kappelin ja hautausmaan sijainti sekä selvittää muinaisjäännöksen säilyneisyys ja sen mahdollinen tutkimuspotentiaali. Tutkimukset olivat osa laajempaa Karjalan kannaksen rautakauden lopun ja historiallisen ajan kalmistoja sekä kadonneita kirkonpaikkoja tarkastelevaa arkeologista tutkimushanketta.

Kirkkorakennuksen tai hautausmaan sijainti ei ennen vuoden 2011 tutkimuksia ollut

tarkasti tiedossa. Kohteen paikantamisessa hyödynnettiin edellä mainitun historiallisen kartta-aineiston ohella suomalaisaikaisia topografikarttoja, joihin niemekkeellä sijainnut sahalaitos rakennuksineen oli merkitty. Paikka on Kaukjärven (nyk. ven. Красавица) koillispuolella rannan läheisyydessä, entisen Talpolan kylän itäpuolella Kamenkaksi (Каменка) kutsutun laajan venäläisen sotilastukikohdan ja -kasarmialueen vieressä. Birgitan kappeli ja siihen liittyvä hautausmaa ovat sijainneet järveen loivasti työntyvällä niemekkeellä. Alue on laajahko, Kaukjärven rajoittuva hiekkainen ja tasainen, kasvillisuudeltaan melko avoin rantatasanne.

Läheisestä sotilastukikohdasta huolimatta kohde oli esteittä saavutettavissa. Niemi on sotien jälkeen pysynyt, ainakin toistaiseksi, kokonaan rakentamattomana. Tarkastuksen yhteydessä paikalla nähtiin vain vähäisiä jälkiä suomalaisaikaisesta sahanhoitajan asuintalon pihapiiristä, kun taas palaneesta sahasta oli maastossa näkyviin jäänyt runsaammin jäännöksiä. Niemellä on lisäksi jonkin ver-

ran taisteluhautoja sekä muita ilmeisestä sotilastoiminnasta johtuvia kaivantoja. Maaperä on kaikkialla hyvin kaivamiseen soveltuvaa hienoa, lähes kivetöntä hiekkamaata, mikä osaltaan selittää paikan käytön aikaisemmin myös hautausmaana. Nykyisin niemi vaikutti etenkin kesäaikaan olevan suosittu leiriytymispaikka uimarantoinen. (kuva 2)

Vaikka niemekettä ympäristöineen tarkasteltiin laajalti, keskitettiin tutkimukset sahalaitoksen jäännösten ja entisen sahanhoitajan rakennuksen ympäristöön, sillä edellä mainittujen paikallistarinoiden perusteella 1900-luvun alkupuolella sahaa rakennettaessa olisi paikalta perustuksia kaivettaessa löydetty hautausmaahan viittaavia jäänteitä. Oletuksena oli, että varsinainen kappelirakennus on sijainnut hautausmaa-alueen läheisyydessä. Paikalle tehtiinkin muutamia koepistoja, mutta laajempiin kaivauksiin ei ryhdytty. Aivan saharakennuksen luota ei kappelipaikkaan tai hautausmaahan viittaavia jälkiä havaittu, vaikka maa paikoitellen olikin syvälle sekoitunutta hiekkamaata. Yksityiskohtaisempiin tutkimuksiin ei ollut mahdollisuuksia eikä prospektoinnissa tarvittavia perustarvikkeita, kuten maanäytekairaa tai metallinilmaisinta, ollut käytettävissä. Mainittakoon, että sahan raunioilta tavattiin jonkin verran pölkkyruohoa (*Arabis glabra*).

Mielenkiintoisimmat huomiot tehtiin kuitenkin kuljettaessa sahan raunioilta parisenkymmentä metriä pohjoiseen. Tasanteella, noin 20 metrin etäisyydellä rannasta, havaittiin hiekkamaahan vastikään painuneesta tieurasta alkuun muutamia maantasassa olevia kiviä. Yksityiskohtaisemmin paikkaa tarkasteltaessa kivien huomattiin olevan rivimuodostelmassa, muodostaen lounaiskulman säännöllisen muotoisesta kivijalasta. Havaitun rakennuksen perustus oli muodoltaan suorakaide, jonka parhaiten esillä ollut, tielinjassa sijainnut lyhyempi länsipääty oli noin seitsemän metriä pitkä. Rakennuksen

pidemmistä sivuista sen etelälaitaa oli esillä kaikkiaan noin yhdeksän metrin matkalla, mutta rakenne on todennäköisesti ollut tätä jonkin verran pidempi. Muita seinälinjoja ei kyetty tarkasti mittaamaan, sillä kiveystä ei hiekan alta ryhdytty kaivamaan esille. Havaintojen perusteella rakennus on sijoitettu paikalleen pääilmansuuntien mukaisesti, eikä esimerkiksi viereisen rantalinjan suuntaisesti. Kokonsa ja sijaintinsa puolesta rakennetta voidaan hyvinkin pitää paikalla sijainneen viimeisimmän kappelin kivijalkana. Perustus vaikutti koskemattomalta, mutta sen tarkempi tutkiminen jätettiin tulevaisuuteen. (kuva 3)

Ympäristön yksityiskohtaisemman tarkastelun perusteella edellä mainitun rakenteen itäpuolella, noin kymmenen metrin etäisyydellä siitä, havaittiin jälkiä toisesta mahdollisesta kivijalasta. Rakenne oli koostumukseltaan edelliseen verrattuna epäselvä, eikä maan sisään vaipunut kiveys ollut alueen peitteisyydestä johtuen yksityiskohtaisesti mitattavissa. Tätäkään kiveystä ei tarkastuksen yhteydessä ryhdytty tarkemmin tutki-

maan. Olisivatko nämä rakenteet olleet peräisin Pyhän Birgitan kappelista? Vuonna 1878 julkaistussa sanomalehtiartikkelissa mainitaan, että vielä tuolloin kirkkorakennuksen kivijalka olisi ollut niemellä näkyvissä (Uusi Suometar 15.7.1878). Tosin paikkakuntalaiset olivat kertoneet, että kivet olisivat myöhäisempiä, Uudenkirkon rovasti Ankeruksen tai jonkin muun laittamia. Ankeruksella on ilmeisesti tarkoitettu **Gustaf Abraham Ancherusta**, joka toimi pappina Uudellakirkolla vuosina 1839–1846 (Kotivuori 2005).

Kyseessä saattaa tosin myös olla myöhemmän, kappelia seuranneen rakennuksen jäännökset. Historiallisista lähteistä tiedetään, että paikalliset talonpojat olivat ostaneet kirkkorakennuksen hirret sen purkamisen jälkeen 1783, ja rakentaneet näistä kappelin muistoksi joko samalle paikalle tai paikan läheisyy-

teen yksinkertaisen latomaisen rakennuksen, jonka kerrotaan olleen olemassa vielä vuonna 1840, ehkä vuosikymmeniä tämän jälkeenkin. Nimittäin vielä 1900-luvun alkupuolella eläneet vanhukset olivat muistelleet lapsuudessaan 1800-luvun puolivälissä nähneensä niemellä pienen lukitun rakennuksen, jossa olisi ollut pieni lasi-ikkuna; sisälle ikkunan ääreen oli sijoitettu pöytä ja sille suuri kirja – siis ilmeinen raamattu. Tuohon aikaan niemellä oli vielä näkynyt myös hautausmaasta muistuttavia lahonneita hautaristejä. (Kähkönen 1959, 166; Kajo *et al.* 1959: 40–42)

TULKINTOJA JA TUTKIMUSMAHDOLLISUUKSIA

Uudenkirkon Pyhän Birgitan kappelin varhaisvaiheet ovat, alustavista tutkimuksista huolimatta, toistaiseksi yhä hämärän peitossa. Mistään nuoresta seutukappelista ei kuitenkaan voine olla kyse, vaan kappeli on todennäköisesti perustettu alueelle keskiajan kuluessa. Vaikka tarkkaa perustamisajan kohtaa ei tunneta, on Piretanniemen hautausmaalle vuosisatojen ajan haudattu lähiympäristön kylien asukkaita aina 1780-luvun alkuun saakka.

Piretanniemi on toistaiseksi säilynyt varsin koskemattomana, lukuun ottamatta jo ennen viime sotia tapahtunutta maankäyttöä, jolloin sahan perustuksia kaivettaessa osuttiin niemellä olleeseen hautausmaa-alueeseen. On kuitenkin huomioitava, että sahan perustuksia kaivettaessa ei mainita löytyneen mitään kirkkorakennukseen liittyvää, joten mahdollisesti varsinainen kirkkorakennuksen paikka on säilynyt vahingoittumattomana. Tarkastuksessa sahan läheisyydestä havaittiin, jopa hieman odottamatta, rakennusten luonnonki-

visiä perustuksia, jotka saattavat kuulua joko itse kappeliin tai perimätiedon tuntemaan, kappelin purkuhirsistä rakennettuun muistorakennukseen – tai molempiin, sillä erillisiä, toistensa läheisyydessä sijaitsevia kivirakenteita havaittiin kaksi. Muualla hiekkanuomen alueella vastaavia, selvästi 1900-lukua vanhempia rakenteita ei lainkaan havaittu.

Alueen tarkempi tutkiminen oli hankkeen luonteesta johtuen jätettävä kuitenkin tulevaisuuteen. Vaikka paikka on toistaiseksi säästynyt modernilta maankäytöltä hyvin, voidaan uhkana kohteen säilymiselle mahdollisen rakennustoiminnan ohella pitää metallinilmaisin harrastajia, jotka rajan takana toimivat hyvin aktiivisesti ja kohteen löydettyään myös valitettavan perusteellisesti. Piretanniemi on tälle toiminnalle otollinen kohde, sillä paikka on helposti saavutettavissa ja täysin valvomaton.

Selvää lienee, että Piretanniemellä havaittujen rakenteiden yksityiskohtaisempaa luonnetta on mahdollista selvittää ainoastaan arkeologisin jatkotutkimuksin. Paikalla tehtävien arkeologisten tutkimusten kautta voitaisiin saada lisätietoa varsinaisesta kappeli-rakennuksesta, sen käytöstä ja toivottavasti myös perustamisajankohdasta, mutta myös paikallisista hautaustavoista ja käyttöajan esi-neellisestä kulttuurista. Tutkimukset toisivat toteutuessaan mielenkiintoista lisäaineistoa myös vanhan Viipurin läänin hallinto- ja seurakuntahistoriaan. ♦

Juha Ruohonen
jukaru@utu.fi

Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Maanmittaushallituksen verollepanokartat, Viipurin läänin verollepanokartat. Charta öfver Talpola, Kockola, Hänniloila, och Willickala, Byars Ägor, uti Nykyrcka sochn, Stranda Härad, och Wiborgs Prowince belägne, Till skattläggning, Afmätte 1774–1774 (125 Uusikirkko 13:1). Kansallisarkisto.

Viipurin läänin kirkonarkistot, Kuolemajärven seurakunta. Kuolleiden ja haudattujen luettelot 1781 (mf UK795). Kansallisarkisto.

Sähköiset lähteet

Yrjö Kotivuori, Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852: Gustaf Abraham Ancherus. Verkkojulkaisu 2005 <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=15287>>. Luettu 23.3.2013.

Sanomalehdet

Uusi Suometar 15.7.1878

Wiborg 21.08.1858

Kirjallisuus

Akiander, Matthias 1869. *Herdaminne öfver fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift. II delen*. Helsingfors. Finska Litteratur-sällskapets tryckeri.

Grönblad, Edward 1857. *Nya källor till Finlands medeltidshistoria*. Första samlingen. Köpenhamn.

Kojo, Oiva & Valkolahti, Aili ym. 1957. *Kuolemajärvi. Historia, muistelmia ja kuvauksia*. Kuolemajärvi-Säätiö. Vammalan Kirjapaino Oy.

von Knorring, Frans P. 1833. *Gamla Finland eller det fordna Wiborgska Gouverment*. Åbo.

Kähönen, Ester 1959. *Vanha Äyräpää I vuoteen 1700*. Helsinki.

Leinberg, K. G. 1886. *Finlands territoriala församlingars namn, ålder, utbildning och utgrening intill 1885 års utgång*. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland III.

Rinne, Juhani 1930. Kirkkotutkimuksen lisiä Suomen vanhimpaan seurakuntahistoriaan. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja VII–X (1917-1920)*. 241–276.

Saari, Oskari 1890. *Muinaismuistoja Rannan kihlakunnasta*. Käsikirjoitus. Museoviraston arkisto.

Salenius, J. M. 1872. *Historiallisia tietoja Äyräpään vanhasta kihlakunnasta*. Helsinki.

Setälä, Päivi 2003. Pyhä Birgitta ja Suomi. Setälä, Päivi & Ahl, Eva (toim.) *Pyhä Birgitta. Euroopan suojelepyhimys*. Otava. Toinen painos. 166–201.

Sirkiä, K. 1955. *Uusikirkko muistelmina ja kuvina*. Uusikirkko-Säätiö. Vammalan Kirjapaino Oy.

Vilkuna, Kustaa 1966. P. Birgitta suomalaisessa kansanperinteessä. *Kotiseutu* 3–4/1966. 86–98.

NEITSYT MARIAN VILLAMEKKO?

ABSTRACT

Virgin Mary's Woolen Dress?

A piece of a woolen dress was discovered among the relics found in the relic casket of the Beatus Hemming in the Turku Cathedral in 1920's. The fragment is a part of an upper shoulder and bust, of which the neckline and armpit and some gussets of a sleeve are preserved. It was radiocarbon dated to the end of the 14th and 15th centuries. Some details in the cut and sewing of the seams implied that it was better fitted to a statue rather than a human body. Written sources reveal that the Catholic practice of dressing up the statues of Virgin Mary for veneration originates from the end of the 13th century.

umpeenmuuratusta seinäkomerosta jo vuonna 1924, mutta suurin osa reliikeistä löytyi joitakin vuosia myöhemmin tuomiokirkosta piispa **Hemmingin** pyhimysarkusta vuonna 1929. Löydöt liittyivät kirkon restaurointiin ja tutkimukseen, jota johti valtionarkeologi **Juhani Rinne**.³ Reliikkilöydöt koostuvat useamman eri henkilön luista, silkkisistä pyhänjäännöskääreistä, kangaspaloista, vahasinetin ja vahanpaloista, puunsiruisista, siemenistä, paperista ja yhdestä rahasta.⁴ Kangaspalojen joukossa oli myös villamekon kappale.

"VAATERIEPUJA PYHÄN HEMMINGIN ARKUSTA..."

Näillä otsikon sanoilla Juhani Rinne kuvaillee tekstiililöytöään, jota itse nimitän tässä artikkelissa villamekoksi. Olen jakanut villamekon käsittelyosion Juhani Rinteen varsin värikkään kirjallisen kuvauksen mukaan.⁵ Vaikka hän jättää vaatekappaleen pukuhistoriallisen tulkinnan kokonaan tekemättä, hän kuvaa vaatekappaleen ominaisuudet sangen tarkasti.⁶

"...Katkelma on röijyn toisesta olkapäästä, ja siinä on jäljellä olkapään päällinen osa pallistettuine kaulareikineen, osa rinta- ja osa selkäpalasta sekä rippeitä hihan kainalonalaisesta osasta..."

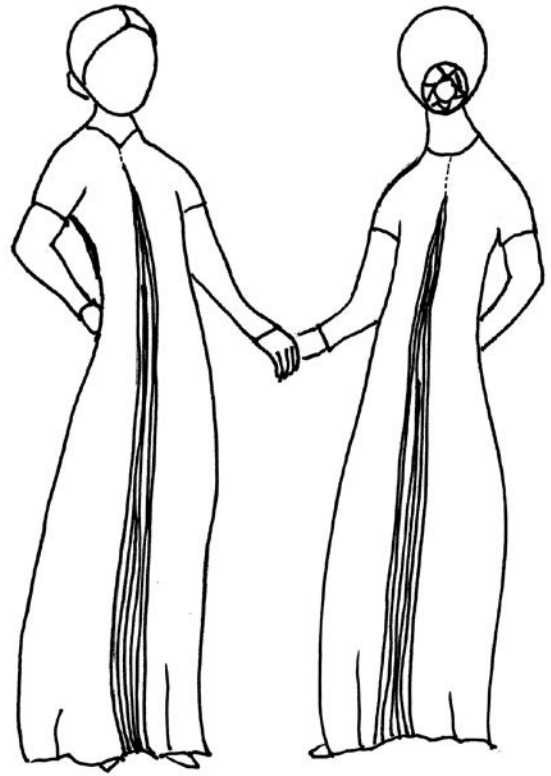
JOHDANTO

Artikkelini perustuu osittain esitelmääni *Pyhimyksen villamekko? – Yksi vaateenpala Turun tuomiokirkon reliikkien joukossa*.¹ Tutkimukseni kuuluu osana Turun tuomiokirkon pyhänjäännökset – projektiin, joka alkoi vuonna 2007 Turun yliopiston arkeologian oppiaineen sekä Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymän yhteistyöprojektina.² Reliikkilöytöihin luettava kallo ja käsivarren luut löytyivät Turun tuomiokirkon sakariston

Rinne käyttää vaatekappaleesta nimitystä *röijy*, joka on nimitys lyhyelle hihalliselle naisten tai miesten takille.⁷ Ilmeisesti Rinteen valitsemaan nimitykseen on vaikuttanut villamekon hihojen leikkaus, joka muistuttaa kansanomaisten tiukkaan istuvien röijyjen hihaleikkausta. Kuitenkaan kyseessä ei voi olla takkimainen edestä aukeava vaatekappale, koska etu- ja takakappaleiden keskisau-moihin on ommeltu rypytetyt kiilakappaleet, eikä nappilistasta tai muunlaisesta kiinnityk-sestä ole jälkiä keskietukappaleessa. Olen nimennyt vaatekappaleen *mekoksi*, joka on todennäköisesti jatkunut nilkkoihin asti. Kii-loin koristetut päällysmekot olivat muodissa noin 1400-luvun puoleenväliin asti.⁸ Pääntie on V:n muotoinen etupuolelta ja niskasta pyöristetty. Mekon mallin voi löytää myös säilyneiden keskiaikaisten naispyhimysten patsaiden päältä, tosin puusepän veistämänä. (Kuva 1.)

Mekon säilynyt osa käsittää vasemman puolen etu- ja takakappaleen sekä hihan ta-kaosan kiiloineen. Hiha on säilynyt vain ylä-osastaan ja kainalon alta, kuten myös Rinne toteaa tekstissään. Mekon oikeapuoli ja ala-osa on leikattu pois. Hihan kiilojen leikkaus koostuu viidestä erillisestä kiilapalasta sekä hihaosasta. Hiha on ollut lyhyt ja yltänyt kyy-närpään yläpuolelle tai sitten hihaa on jatkettu, sillä hihakappaleen reunassa on sauma, jossa on sinisellä langalla ylikuottelupistoja jäljellä.

Vaatekappaleita, joissa on kiilamaisia hi-hanleikkauksia, ei ole säilynyt montaa. Tämä tekee siten Turun tuomiokirkon mekosta ainutkertaisen eurooppalaiseen aineistoon verrattuna. Maantieteellisesti lähin vastine löytyy Uppsalan tuomiokirkosta, missä säilytetään kuningatar **Margaretan** kultabro-kadista valmistettua pukua.⁹ Kiilojen käyttö hihan selkäpuolella juontaa juurensa "*aux grandes aussiettes*" kutsuttuun leikkaukseen, jossa kiilat muodostivat selkäpuolelle pyö-

Kuva 1. Mekon luonnos edestä ja takaa. Piirros Heini Kirjavainen.

reähkön (lautasenmuotoisen) leikkauksen. Kuuluisin säilynyt räätälitaidon mestarinäyte on **Charles de Blois**'n vartalon myötäinen asetakki 1360-luvulta.¹⁰ Kyseinen hihamuoti on ajoitettavissa 1300-luvun loppupuolelle ja 1400-luvun alkuun. Tällaiset puvut olivat muotia yläluokan parissa eikä monikiilaleik-kausta tapaa rahvaan puvuissa. Monimutkai-nen hihanleikkaus on haluttu säilyttää myös mekkoa pienennettäessä. (Kuva 2.)

"...Se on villakangasta, jossa loimilangat ovat punaiset ja kudelangat vihreät. Se on ku-dottu neliniitisesti niin, että kudelangat muo-dostavat diagonaaleja..."

Mekon kangas on kudottu hienolaatuisesta villasta. Kangas on kaksivärinen, loimi on punaista ja kude vihreää lankaa. Lankojen vuoroittainen väri vaihtelu todella korostaa

Kuva 2. Hihan takakiilat. Kuva Heini Kirjavainen.

toimikassidokselle (*neliniitinen*) ominaista vinoa toimiviivaa (*diagonaaleja*). Samankaltaisia kankaanpaloja on löytynyt Lontoosta keskiaikaisilta kaivauksilta 1300-luvun kerroksista. Niitä on löydetty tosin vain kaksi kappaletta. Molemmat kankaat ovat olleet muodikkaita napillisia vaatekappaleita.¹¹ Värianalyysin mukaan toinen lankajärjestelmistä on värjätty mataralla punaiseksi (*Rubia tinctoria*) ja toinen keltaiseksi väriresedalla (*Reseda luteola*) yhdistelmänä sinistä indigotiinia sisältävän väriaineen, mahdollisesti morsingon (*Isatis tinctoria*) kanssa, jolloin tuloksena on ollut vihreä väri.¹² Tällainen kangas on ollut myös hintavaa, sillä siinä yhdistyivät erittäin hyvälaatuinen villa raaka-aineena ja tasokas värjäys, joka on nostanut kankaan kokonaishintaa. Kuitenkaan se ei ollut yhtä kallista kuin värjätty verkakankaat, koska kampavillaisten kankaiden valmistuskustannukset olivat halvemmat.

Kampavillasta (eng. *worsted*s) kudottuja kankaita on pidetty englantilaisena erikoisuutena, joista on vaatteiden lisäksi valmistettu sisustustekstiileitä. Sitä valmistettiin jo 1200-luvulla, mutta kukoistusaika oli 1300- ja 1400-luvut. Englantilaisten munkkienkin

on mainittu käyttäneen kyseistä kangasta kesäisin, koska se oli kevyempää kuin tavalliset munkinkaavuissa käytetyt paksummat villakankaat. Se kuitenkin kiellettiin liian hienona kyseiseen tarkoitukseen.¹³ En kuitenkaan usko, että viimeksi mainitut kankaat olivat kirkkaita kaksivärisiä kuten meidän mekkokankaamme täällä Turussa. Laadullisesti tämän tyyppinen kangas poikkeaa täysin muusta Turun keskiaikaisesta arkeologisesta tekstiiliaineistosta.¹⁴

"...Röijy on hyvin karkeasti ommeltu kokoon osittain karkealla sinisellä, osittain valkoisella liinalangalla..."

Mekon ommellangat ovat pellavaa (*liinalankaa*), joko siniseksi värjättyä tai valkaistua. Mekko on alkujaan ommeltu siististi etupistoin (harsinpistoin) sinisellä pellavalangalla. Puvun pienentämisen myötä saumoja on otettu sisään, ja suuri osa niistä on ommeltu valkoisella pellavalangalla kömpelöin luotelupistoin. Pari ommelta on myös tehty keltaisella silkkilangalla, jolla on mahdollisesti ommeltu kullattuja hopeapaljettoja kankaaseen. Vaikka mekko on tasokasta työtä, yllättävää on eräiden ompeleiden kömpelyys ja huolimattomuus. Näyttäisi, että kyseessä ei ole poikkeus vaan pikemminkin sääntö. Esimerkiksi Margaretan kultaista pukua on korjailtu kömpelöin pistoin karkealla langalla sekä ommeltu karkeita eri laatuista pellavakangaspaloja kuluneen vuorin tilalle.¹⁵

"...Sekä selän ja rinnan puolella on ollut rypytytty kaista..."

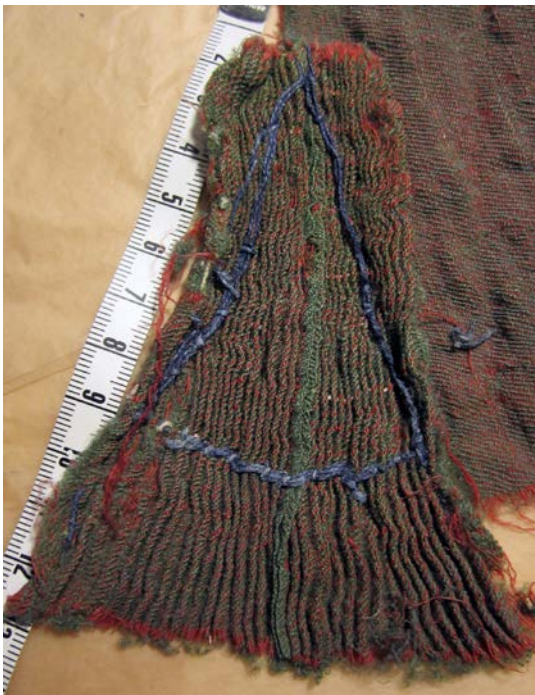
Mekon takaosan keskisaumaan on kiinnitetty selkäpuolelle kiilamainen tiukkaan rypytytty osa (*rypytytty kaista*), joka vahvistettu muotoonsa sidepistoin, jossa kolminkertainen sininen pellavalankarypäs kiertää kiilan kolmion muotoisena. Lankarypäs on kiinnitetty

sidepistoin kankaaseen sinisellä S-kerratulla pellavalangalla. Rypytyksen sisäpuolella poikittain pystysuoraan rypytykseen nähden kulkevat valkoisten ommellankojen rivit poikittain, jotka on pistetty rypytyksen läpi vetämään laskokset yhteen tiiviisti. Etuosan rypytyks on vahvistettu kolmella erillisellä jälkipistorivillä, jotka on ommeltu sinisellä pellavalangalla. (Kuva 3.)

Samankaltaista rypytystekniikkaa on käytetty norjalaisissa keskiaikaisissa mekoissa, jotka on löydetty Buskerudista Uvdalin kirkon lattian alta löydettyistä kolmesta haudasta vuonna 1978. Ne on ajoitettu 1300-luvun loppuun.¹⁶ Myös Grönlandin Herjolfsnesistä on kaivettu 1900-luvun alkupuolella kaksi keskiaikaista hautausta, joista löytyi rypytyt vaatekappaleet.¹⁷ Turusta Åbo Akademin tontin kaivauksilta on ainakin yksi 1300-luvun loppuun ajoitettu mekonpala (TMM 21816: TE50429), jossa on käytetty samanlaista rypytystekniikkaa. Kaikissa mainituissa mekonpaloissa on erilainen rypytyskappaleen muoto verrattuna Turun tuomiokirkon villamekon kiilakappaleeseen, ja ne kaikki ovat

sekulaareja vaatekappaleita, aikansa muodin mukaisia.

Mekon kiilamaista etu- ja takarypytystä voidaan pitää ajoittavana tekijänä. Vastavia kiilamaisia leikkauksia on norjalaisissa Neitsyt Marian pyhimyspatsaissa, jotka on ajoitettu 1400- ja 1450-luvuille.¹⁸ Tekstiili löytöjen mukaan rypytytetyt vaatekappaleet näyttävät olleen muodissa 1300-luvun loppupuolelta 1400-luvun puoleenväliin. Turun tuomiokirkon villamekko on ajoitettu Uppsalan radiohiiliajoituslaboratoriossa.¹⁹ Ajoitukset on tehty 14 näytteestä. Yllättävintä olisi se, että vanhimmat kolme ommellankojen ajoitusta ovat 1200-luvulta. Nuorimmat langojen ajoitukset ovat 1600-luvun vaihteesta. Kuitenkin kankaan ajoitus on 1300-luvun lopusta, jota ennen mekkoa ei ole voinut olla olemassa. On hyvin todennäköistä, että vanhoja ommellankoja on ollut joko varastossa tai sitten ne on purettu vanhoista tekstiileistä. Olen jakanut mekon elinkaaren kahteen vaiheeseen. Ensimmäinen vaihe koostuu kankaan kutomisesta ja sen ompelusta siististi sinisellä ommellangalla etupistoin naisen mekoksi 1300-luvun puolen välin jälkeen tai 1400-luvun alkupuolella. Mahdollisesti mekko on ollut kooltaan hiukan isompi, noin nykyistä vaatekokoa 30. Keitä mekon ompelijat ovat olleet, voi vain arvailla. Alkuperäinen ommel jälki on niin siistiä ja taidokasta, että sen ompelijan on täytynyt hallita ompelun perusteet hyvin. Jos mekko on suoraan patsaalle valmistettu, mahdollisesti ompelijoina ovat olleet nunnat.²⁰ Naantalin luostarin nunnat olivat kuuluisia erilaisista käsitöistään.²¹ Jos mekko on ommeltu 1300-luvun lopulla, ompelijoina eivät voi olla ainakaan Naantalin nunnat. Siinä tapauksessa, että mekko olisi saatu jollekin tuomiokirkon alttarin Neitsyt Marian patsaalle esimerkiksi testamentti-

Kuva 3. Selkäkiila nurjalta. Kuva Heini Kirjavainen.

lahjoituksena, tulisi hyvinkin maallikko kyseseen puvun ompelijana. Mahdollisesti puvun kaavat ja leikkaus ovat olleet räätälin käsialaa.

Mekon elinkaaren toinen vaihe alkaa siitä, että sitä on pienennetty huomattavasti *kursimalla ja harsimalla* valkoisella paksulla langalla noin 1500-luvun puolen välin tienoilla. Silloin olkasaumat on leikattu auki, kaula-aukkoa ja selkäkappaletta kavennettu, ja sinne ommeltiin takakiila viimeistään 1600-luvun taitteessa. Viimeisin kiilan lisäys on siististi ommeltu sinisellä langalla, ja se on muuttanut mekon ilmettä täysin, kun mekon takaosaan on tullut lisää leveyttä ja runsautta. Toisen vaiheen ompelijana on ollut eri henkilö, sillä kädenjälki on huolimatonta ja korjausten välillä on ainakin sata vuotta. Viimeisin kiilan huolellinen ja ammattitaitoinen ompelu on tapahtunut ainakin 50 vuotta myöhemmin eri henkilön toimesta. Kaiken kaikkiaan ainakin kolme ompelijaa on ollut muokkaamassa mekon rakennetta kahdensadan vuoden aikana.

"...Kaulareian palle on sisäpuolelta vuorattu karkealla valkoisella liinakankaalla, joka on samanvärisellä liinalangalla pitkin neulomuksin harsittu kiinni..."

Pääntien kaula-aukon tukikaitaleena (*palle* = päärme) on käytetty palttinasidoksista karkeaa ja värjäämätöntä pellavaista rohdinkangasta (*liinakangas*). Se on ommeltu kiinni paksulla kerratulla valkoisella pellavalangalla (*liinalangalla*) kömpelösti etupistoin (*harsinpistoin*). Tässä kohtaa Rinne käyttää sanaa *neulomuksin*, joka on vanhahtava termi ompelukselle, ompeleille. Mekon nurjalta puolella ei ole jälkiä vuorikankaasta, joka olisi kuulunut olennaisesti ylhäältä vartalon myötäiseen mekkoon. Se olisi myös peittänyt ylipaksut, huolimattomasti kursitut saumat. (Kuva 4.)

Kaula-aukon reunakangas ja sen ompeleet kuuluvat tämän hetkisen tulkinnan mukaan mekon elinkaaren toiseen vaiheeseen, vaikka tukikangas onkin 1400-luvun puolenvälin tietämltä ja se voi liittyä myös viimeiseen korjausvaiheeseen vielä toisen vaiheen jälkeen.²² Tukikangas on ommeltu vielä ehjän kaula-aukon reunaan suurin pistoin niin, että pistot näkyvät oikealle puolelle. Tässä vaiheessa mekkoa on muutettu pienemmäksi, mahdollisesti patsaan muotojen mukaan. Sillä reunakankaassa ei ole lainkaan kulumajälkiä, vaikka kaula-aukko on karkiosastaan venynyt ja osittain revennyt. Aivan kuin se olisi pakkottamalla työnnetty liian suuren pään läpi, joka aiheuttaisi venymän ja repeämän juuri kaula-aukon karkiosaan.

"...Tässä vuorissa ei näy kulumisen merkkiä eikä merkkiä siitäkään, että se yleensä olisi ollut ihmisihoa vastassa. Muutoin on röijykangas rikkinäinen ja laskosten kohdalta kulunut..."

Kankaan kuluneisuus siis viittaisi, että mekkoa olisi pidetty ahkerasti. Tässä Rinne puhuu etenkin kaula-aukon reunuskappaleesta, joka ihoa vasten olleena olisi käytössä kulunut. Kuitenkaan kulumajälkiä ei ole havaittavissa. Olkapään kangas on hankautumalla kulunut päällyspuolelta ohuemmaksi. Rinne mainitsee kirjassaan silkisistä kallorelleikistä, että sen kangas on kulunut ja nuhjaantunut uskovien kosketteluista ja suudelmista.²³ Miksei myös Neitsyt Marian patsaalle olisi osoitettu samankaltaista palvontaa ja kunnioitusta, koskettelemalla patsaan olkapäätä ja suutelemalla mekon kangasta?

Olkapään kohdalla kiilojen saumojen ompeleet ovat rypyttäneet kangasta oikealta puolen, ja niiden lakiosa on kulunut niin, että useimmiten vihreä loimilanka on jatkuvasta hankauksesta tullut heikommaksi ja

Kuva 4. Kaula-aukon "palle" nurjalta. Kuva Heini Kirjavainen.

lopulta kulunut kokonaan pois. Kankaan kuluneisuus voitaisiin selittää myös sillä, että patsaalla on ollut viitta, mahdollisesti kulta- tai hopeabrokadista valmistettu. Tällaiset metallilangasta kudotut kankaat kuluttavat kuituja erityisen paljon, etenkin villakuidut hankautuvat herkästi poikki. Siksi kulta- tai hopeakoristeetkin ommeltiin kestävämmällä värjäämättömällä tai keltaisella silkilangalla etenkin liturgisissa tekstiileissä. Onkin mahdollista, että Neitsyt Marian patsasta liikuteltaessa ja kannettaessa kulkeissa, patsas on heilahdellut askelten tahtiin, jolloin myös painava viitta on liikkunut ja hangannut erityisesti alla olevaa villamekon peittämää hartiasseudun aluetta. Puhumattaakaan mahdollisesta viitan liepeiden suutelemisesta, jolloin viittaa on nyttynyt alaspäin ja, joka aiheutti painetta ja hankaamaa juuri hartien kohdalle.

"...Kun vaatteet nyt olivat luista erillään, ei voida varmasti päätellä, mitä yhteyttä niillä on alkujaan ollut arkun pyhäinjäännösluiden

*kanssa. Kun muita vaatteita ei arkussa ollut, on Adolf Lindmanin lausunnosta päättäen mahdollista, että jotkut arkun luista ovat ainakin hänen aikanaan olleet näihin riepuihin käärittynä. Röijyn edellä mainittu, tavalliseen käytäntöön huonosti soveltuva valmistustapa tekee mahdolliseksi, että se on valmistettukin nimenomaan luiden pukemista varten..."*²⁴

Vaikka mekkoa ei voi pitää itse reliikkinä, on se ollut kosketuksissa pyhien luiden ja muiden reliikkien kanssa viimeistään pyhimysarkussa, ja siten tullut osaksi *tekstiilibrandeaa*.²⁵ Mekosta on leikattu selkeästi paloja, mikä ei johdu kankaan kuluneisuudesta, vaan on reliikkivaatteille tyypillinen piirre. Esimerkiksi Pyhän **Birgitan** viitasta on leikattu suorakulmaisia paloja helmasta pyhiksi matkamuistoiksi.²⁶ Tuomiokirkon villamekko edustaa tyyllillisesti 1300-luvun taitteen ja 1400-luvun alun naisen muotipukua, joten mekko ei ole voinut kuulua katoliseen liturgiseen vaatetukseen. Miksi villamekon pala oli laitettu Autuaan Hemmingin pyhimysarkkuun? Tämä teko itsessään on jo osoitus mekon erityislaatuudesta. Rinne päätelee, että kyseessä oli katolisen kirkon harjoittama tapa pukea pyhiä luita eli kuolleiden vaatettaminen.²⁷ Päätelmä on sinällään hyvä, mutta arkun luuthan kuuluivat huomattaville kirkonmiehille, jotka tuskin olisivat olleet puettuina punaisenvihreään naisen villamekkoon. Kyse ei voi olla pyhimykselle kuuluneesta vaatteesta eli tekstiilireliikistä, sillä mekon koko on niin pieni, ettei se ole voinut olla aikuisen henkilön eli pyhimyksen vaate edes alkujaan.

Kun ottaa huomioon mekon kaula-aukon pienuuden, selkäkappaleen kapeuden ja hihan leikkauksen ja sen etusauman ompeleen, se ei ole voinut kuulua liikkuvalla vartalolle. Tuomiokirkon mekon kaltaisia löytöjä on säilynyt myös muualta, ja ne on aluksi yhdistetty lapsen vaatetukseen. Patsaille tarkoitetuissa vaa-

tekappaleissa on myös havaittavissa erilaisia leikkauksia ja ompeleita, joita ei ihmisille tarkoitetuissa vaatteissa ole.²⁸ Patsasteoriaa tukee myös villamekon koko, joka suhteutettuna patsaan pituuteen olisi kuulunut noin 120 – 130 senttimetrin korkuiselle patsaalle. Tunnettu keskiajanhistorioitsija **Hans Hildebrand** mainitsee omakohtaisesti todistaneensa Neitsyt Marian patsaan pukemista Metzin katedraalissa 1800-luvun loppupuolella.²⁹ Myös Rinne kirjoittaa myöhemmin vuonna 1948, että "...hurskaat huolehtivat kirkkojen pyhäin kuvien koristelemisesta, vieläpä pukemisesta vaatteilla nukkien tapaan...".³⁰ Hän ei kuitenkaan missään vaiheessa itse yhdistä pyhimysarkun röijyä patsaalle kuuluneeksi vaatteeksi.

PATSAIDEN VAATETTAMINEN KESKIAIKAISTEN ASIAKIRJALÄHTEIDEN MUKAAN

Turun tuomiokirkon Pyhän Laurentiuksen alttarin inventaariosta on säilynyt asiakirja vuodelta 1515. Siitä käy ilmi, että alttarilla oli Pyhän Neitsyen kuva, jonka päähän kuului kullattu hopeakruunu ja, jonka ylle oli puettu kullatuin hopeapaljetein koristeltu mekko.³¹ Latinan *tunica* vastaa keskiaikaisissa asiakirjoissa ruotsin *kiortelia*, joka tarkoittaa mekkoa.³² Ruotsista ja Suomesta on reformaatioajalta 1500-luvun alkupuolelta säilynyt kirkkoinventaareja.³³ Niissä Marian patsaat on riisuttu arvokkaista koruista ja vaatteiden hopeisista tai kultaisista koristeuksista, esimerkiksi Visbyn Mariankirkosta (*Mariakyrkan*) on maininta "...*silfver från Marias mantel tagit vägen*".³⁴ Tieto on erittäin mielenkiintoinen, sillä se ei vain osoita, että Neitsyt Marian patsaat olivat puettuja ja koristeltuja, mutta mainitsevat viitan toisena vaatekappaleena, joka on kuulunut Marian vaateparteen.

Tutkimassani mekon kappaleessa onkin siellä täällä jäämiä ompeleista tai oikeammin parista pistosta, jotka eivät kuulu sauman ompeleisiin. Olen tulkinut ne paljettien ommellangoiksi, joista keltainen silkkilanka on enää jäljellä. Kankaan pinnassa on myös paikoittain pieniä reikiä, jotka ovat mahdollisesti aiheutuneet siitä, että paljetit on leikattu irti. Väriltään ommellanka olisi sopinutkin hyvin kullattujen paljettien kiinnittämiseen. Silkkilangan 1200-luvulle yltävä ajoitus selittynee sillä, että se on otettu vanhasta lankavarastosta.

Ilmeisesti Neitsyt Marian patsaita on alettu vaatettamaan jo 1200-luvulla, sillä Saksan Essenistä on maininta Madonnan patsaalle kuuluneesta soljesta, jota on käytetty viitan kiinnittämiseen.³⁵ Samankaltaisia yksittäisiä asiakirjalähteitä korulahjoituksista on säilynyt myös 1400- ja 1500-luvulta Ruotsista, joissa Taivaan kuningattarelle on lahjoitettu hopeaisia ketjuja, pääpantoja (sepeleitä) ja kruunuja.³⁶ Lyypekin Mariankirkon inventaariluettelossa vuodelta 1367 kerrotaan erään leskirouvan lahjoittaneen oman tulipunaisen päällysvaatteensa Neitsyt Marian patsaalle.³⁷ Marialle lahjoitetut vaatteet olivat joko omista vaatteista muuteltu, tai suoraan hänen patsaalleen valmistettuja, yleensä kalliista kankaista valmistettuja "brokadi- ja silkkiviittoja, joissa oli kultakoristekirjontaa sekä hopeakoristeuksia".³⁸ Myös Suomesta on säilynyt **Lucia Olofsdotterin** testamentti, jossa hän lahjoittaa Nousiaisten kirkon Neitsyt Marian alttarille "parhaan hopealla koristellun pukunsa".³⁹

Neitsyt Marian patsaille tehtiin myös rahalahjoituksia vaatteiden hankintaan sekä korulahjoituksia, joihin kuului esimerkiksi meripihkasta valmistettu rukousnauha, korallista tehty kaulanauha, kullattu kruunu, kahdeksan hopeanappia sekä hopeapaljetteja (*Schmuckbrakteaten*) viittaa varten.⁴⁰ Lucia Olofsdotterkin lahjoittaa testamentissaan

Neitsyt Marian alttarille oman pääpantansa (seppeleen).⁴¹ Lyypekistä ja Stralsundista on säilynyt 1300-luvulta asiakirja, jossa mainitaan Neitsyt Marian patsaiden olleen niin arvokkain koruin ja vaatein koristeltu, että patsaalle oli palkattava vuorokauden ympäri toimivat vartijat.⁴²

Neitsyt Marian patsas ei ollut ainoa vaate-tettava keskiajan kirkossa, myös Jeesus-lapsen patsaita vaatetettiin, ja vanhimmat maininnat ovat 1200-luvun lopusta.⁴³ Kuitenkin nämä patsaat olivat pienikokoisia, noin 30–50 senttimetrin korkuisia, joten tuomiokirkon villamekko olisi ollut tällaiselle patsaalle liian suuri. Barokin aikakaudella keskiaikaisia Neitsyt Marian patsaita alettiin pukea muotitietoisemmin barokin suosimaan pukeutumistyyliin. Myös muut pyhimysveistokset saivat silloin vaatteet.⁴⁴

Turun tuomiokirkon pääalttari, pitäjänalttari ja pappisalttari olivat omistettut Neitsyt Marialle. Näilläkin alttareilla on saattanut olla vaatetetut patsaat, mutta niistä vain ei ole säilynyt asiakirjalähteitä. Piispojen ja tuomiokapitulin sinetit taitavatkin olla ainoita kuvallisia lähteitä tuomiokirkon Neitsyt Marian patsaista keskiajalla.⁴⁵ Uskonpuhdistuksen yhteydessä takavarikoituista ja Tukholmaan lähetetyistä alttarien arvokkaista metalliesineistä on säilynyt tietoja, mutta vaatetetut Marian patsaat menettivät vähitellen merkitystään luterilaisessa kirkossa, ja puuveistokset vaatteineen hävisivät vähitellen kirkkointeriööristä pysyvästi. Kuitenkin katolisen kirkon käytänteiden vaihtuminen luterilaisiksi tapahtui aluksi hitaasti, ja vasta 1600-luvun alkupuolella muutokset alkoivat näkyä myös kirkkojen sisustuksessa.⁴⁶

LOPUKSI

Mekon monivaiheiset korjaukset viittaisivat puvun uudistamiseen ainakin kolme eri kertaa. Mahdollisesti Marian patsaskin on voinut vaihtua ja puku on vaatinut siten muodistamista. On kuitenkin todennäköistä, että Marian vaatteet olivat 1500-luvun loppupuolella ainakin riisuttu kaikesta arvometallista Kustaa Vaasan konfiskaatioiden vuoksi. Todennäköisesti mekkoa on vielä käytetty 1600-luvun alkupuolella, minne mekon takakiilan ompeleet myös sen ajoittavat, eli pitkälle reformaatioajan jälkeen.

En väitä kuitenkaan, että tässä esittelemäni villamekon pala olisi juuri se Neitsyt Marian mekko, joka kuului Pyhän Laurentiuksen alttarille vuoden 1515 inventaariluettelon mukaan. Se on kuitenkin vaatekappale, joka on voinut liittyä Neitsyt Marian patsaan pukemiseen, ja sitä kautta hänen palvontakulttiinsa keskiaikana katolisessa, mutta todennäköisesti myös luterilaisessa Turun tuomiokirkossa.

Haluan vielä ilmaista kiitokseni Turun yliopiston monitieteiselle tutkimuskeskukselle Tucememsille (Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies) heidän myöntämästään matka-apurahasta, jolla tein tutkimusmatkan Roomaan 3.–11.3.2013 tutustuakseni muun muassa Neitsyt Marian ja muiden pyhimysten palvontakulttiin ja katoliseen kirkkointeriööriin. ♦

Heini Kirjavainen
heini.kirjavainen@utu.fi

Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

LOPPUVIITTEET

¹ Glossa ry:n "Uusi keskiaika" – seminaarissa pitämäni esitelmä Tieteidentalolla Helsingissä 1.2.2013. Asiasta on myös julkaistu lyhyt artikkeli "*Mekonpalan arvoitus ratkesi*" Turun Sanomien Tiedesivuilla 3.3.2013. Internetissä sivulla www.ts.fi/uutiset/kotimaa/457703/Arvoitus+1400luvulta+ratkesi+Tuomiokirkon+villamekko+k-uului+Neitsyt+Marian+patsaalle.

² Taavitsainen 2011, 50.

³ Rinteen Turun tuomiokirkkoon ja tähän artikkeliin liittyvät teokset: I *Pyhä Henrik – Piispa ja marttyyri* (1932) ja II *Turun tuomiokirkko keskiaikana – alttarit ja kirkolliset toimitukset* (1948). Rinne ei ollut ensimmäinen pyhimysarkun reliikeistä kiinnostunut henkilö. Tietävästi ainakin J.W. Ruuth ja K.K. Meinander mainitsevat Adolf Lindmanin kuvaaman "*punaisessa pussissa olevan ihmispääkallon sekä muutamia riepua*". Mahdollisesti jo Porthan on osoittanut mielenkiintoaan reliikkejä kohtaan (Rinne 1932, 311).

⁴ Taavitsainen 2009, 9.

⁵ Rinne 1932, 314–315. Tässä kuvaus on kokonaisuudessaan. "*...vaateriepu on selvästi röijyn palanen. Se on villakangasta, jossa loimilangat ovat punaiset ja kudelangat vihreät. Se on kudottu neliniitisesti niin, että kudelangat muodostavat diagonaaleja. Katkelma on röijyn toisesta olkapäästä, ja siinä on jäljellä olkapään päällinen osa pallistettuine kaulareikineen, osa rinta- ja osa selkäpalasta sekä rippeitä hihan kainalonalaisesta osasta. Sekä selän ja rinnan puolella on ollut rypytetty kaista. Röijy on hyvin karkeasti ommeltu kokoon osittain karkealla sinisellä, osittain valkoisella liinalangalla. Kaulareian palle on sisäpuolelta vuorattu karkealla valkoisella liinakankaalla, joka on samenvärisellä liinalangalla pitkin neulomuksen harsittu kiinni. Tässä vuorissa ei näy kulumisen merkkiä eikä merkkiä siitäkään, että se yleensä olisi ollut ihmisihoa vastassa. Muutoin on röijykangas rikkinäinen ja lastosten kohdalta kulunut... Kun vaatteet nyt olivat luista erillään, ei voida varmasti päätellä, mitä yhteyttä niillä on alkujaan ollut arkun pyhäinjäännösluiden kanssa. Kun muita vaatteita ei arkussa ollut, on Adolf Lindmanin lausunnosta päätäten mahdollista, että jotkut arkun luista ovat ainakin hänen aikanaan olleet näihin riepuihin käärittynä. Röijyn edellä mainittu, tavalliseen käytäntöön huonosti soveltuva valmistustapa tekee mahdolliseksi, että se on valmistettukin nimenomaan luiden pukemista varten."*

⁶ Rinne käyttää 1930-luvulla käytössä olleita termejä, jotka nykylukijasta ja – tutkijasta voivat tuntua vanhahavilta. Siksi olen kääntänyt Rinteen käyttämät termit nykyisessä tutkimuskielessä käytetyillä uudemmilla termeillä. Nimitysten tulkinnassa olen käyttänyt apuna

Nyky-suomen sanakirjaa osat 1–6. (WSOY), jos ei toisin mainita.

⁷ Falk 1919, 171 ja Pylkkänen 1956, 412; Lehtinen & Sihvo 1984, 44 ja 60. Suomenkielinen sana tulee ruotsin *tröja* – sanasta, joka pohjautuu saksankieliseen *sanaan treyja*. Tämä vartalon myötäinen ja edestä avoin lyhyt asetakki otettiin käyttöön 1100-luvulla. Asetakki tuli jopa muotiin miesten takkina noin 1300-luvun puolenvälin tienoilla. 1500-luvulla se omaksuttiin myös naisten vaatetukseen, jossa se säilyi aina 1800-luvulle asti.

⁸ Päällismekon nimityksestä ja historiasta enemmän ks. Pylkkänen 1956, 104. Hän käyttää mekosta nimitystä *päälllyshame*. Mielestäni *hame* viittaa kuitenkin enemmän vyötäröltä alkavaan vaatekappaleeseen. Sitä on kuitenkin käytetty mekon tilalla esim. *hurtsuthame*. Esimerkiksi seuraavalla sivustolla selvitetään mekon/puvun ero hameeseen. *Vocabulary of Basic Terms for Cataloguing Costume*, ICOM International Committee for the Museums and Collections of Costume: www.mda.org.uk/costume/vbt01e.htm, 3.3.2006.

⁹ Geijer, Franzén & Nockert 1994, Fig. 29, 48.

¹⁰ Kania 2010, 306–307.

¹¹ Crowfoot et al. 2006, 37–38.

¹² Vanden Berghe 2013, 8.

¹³ Crowfoot et al. 2006, 39.

¹⁴ Kirjavainen 2003; 2007. Artikkeliki käsittelee Åbo Akademin pääarakennuksen tontin kaivauksilta vuonna 1998 löydettyjä keskiaikaisia tekstiilifragmentteja. Se on Suomen suurin noin 800 kappaleen kokoelma, ja sitä säilytetään Turun Museokeskuksessa.

¹⁵ Geijer, Franzén & Nockert 1994, 17.

¹⁶ Vedeler 2006, 118–119. Tekstiilien numerot ovat Uvdal C. 34866/2849 hauta 31, 34866/1989–90 hauta 16 ja 34866/2851 hauta 33.

¹⁷ Østergård 2004, 185–189. Vaatekappaleet No 58/D10590 ja No 59/D6473.

¹⁸ Vedeler 2006, 217–218.

¹⁹ Possnert 2012.

²⁰ Gräfin Preysing (1981, 349) mainitsee saksalaisluostareissa nunnien valmistaneen Jeesus-lapsen (*Christkindfiguren*) patsaille vaatteita 1500- ja 1600-luvuilla.

²¹ Nordman (1943, 165) kirjoittaa, että Naantalin luostarin apusisarten tehtävänä oli huoltaa kirkon vaatteita sekä pitää huolta ompeluun ja kirjontaan kuuluvista tarvikkeista.

²² Ajoitustulos Possnert 2012.

²³ Rinne 1932, 351.

²⁴ Rinne 1932, 314–315. Tässä kohtaa Rinne viittaa

turkulaiseen Adolf Lindmaniin (1869), joka oli nähnyt pyhimysarkun luut silkkikankaisiin kiedottuna 1860-luvulla.

²⁵ Esimerkiksi Freeman 2011, 8 ja 267. Tekstilibranda tarkoittaa niitä tekstiileitä, vaatekappaleita tai kankaanpaloja, jotka ovat olleet kosketuksissa pyhimysten tai reliikkien kanssa ja saaneet siten niiden voiman ("pyhyiden").

²⁶ Geijer, Franzén & Nockert 1994, Fig. 50, 66.

²⁷ Rinne 1932, 315.

²⁸ Kania 2010, 22. Keskiaikaiseen pukeutumiseen erikoistunut Katrin Kania mainitsee neulotun esiliinan Ebstorf in linnasta ja pyhiinvaellushupun Saffron Waldenin museosta, joita on aluksi pidetty lapsenvaatteina, mutta myöhemmin ne on liitetty kirkollisten patsaiden vaatetukseen.

²⁹ Hildebrand 1903, 562. Hänen omakohtainen kokeuksensa: "*Sådane klædde bilder ser man än i dag i de katolska kyrkorna, der de verka afskräckande. Intrycket blir ej bättre, om man – såsom en gång hände mig i katedralen i Metz – får tillfälle att se klockaren sätta de olika kläderna och prydnaderne på en Maria bild.*"

³⁰ Rinne 1948, 189. Myös Hildebrand (1903, 562) mainitsee Marian kuvalle (ruots. *bild*) kuuluneesta kaulaketjusta, mutta myös rintakorusta, joka edellyttää, että patsas olisi ollut puettu vähintään viittaan.

³¹ Lainaus Pyhän Laurentiuksen alttarin inventaarista (REA 723). "...*Jtem vna parua tunica pro ymagine beate virgines...*", ja teksti jatkuu hiukan alempana "...*jtem vna parua corona argentea deaurata in capite ymaginis beate virginis cum aliquibus frvsticulis argenteis deauratis in tunica eiusdem ymaginis beate virginis...*".

³² Lempiäinen 2009, 17.

³³ Källströmin (1939, 327–328) mukaan kuningas Kustaa Vaasan suorittamat "kirkkohopeiden" takavarikoinnit tapahtuivat kolmessa eri jaksossa, I vuosina 1522–24, II vuosina 1527–33 ja III vuodesta 1539 alkaen. Kirjassa on paljon informaatiota Neitsyt Marian kruunuista ja viitan koristepaljeteista, joita oli erilaisia esim. liljakuvioisia ja rosetteja. Hän viittaa myös koristepaljettien saksankieliseen termiin *Schmuckbrakteaten* (*sivuilla*131–132).

³⁴ Ambrosiani 1912, 15–17. Myös Pyhän Klemetin (S. Clemens) ja Pyhän Laurentiuksen (S. Lars) kirkosta oli Marian viittaan kuuluneita rintakoruja takavarikoitu samaisten inventaarien yhteydessä. Olen käynyt läpi vain joitakin asiakirjalähteitä tätä artikkelia varten. Jos tutkimusta laajentaisi, löytyisi varmasti lisää mainintoja Neitsyt Marian patsaiden vaatetuksesta ja koristeista niin Suomesta, Ruotsista kuin muualtakin Euroopasta.

³⁵ Wentzel 1948, 219. Hän on käynyt artikkelissaan läpi Lübeckin kaupunginarkiston keskiaikaisia asiakirjoja.

³⁶ Hildebrand (1903, 561) ei mainitse tarkempia asiakirjoihin liittyviä tietoja, vain kirkot kuten esimerkiksi kruunulahjoitukset Meidän Rouvallemme (*Vår Fru*) Sigtunan luostarikirkossa ja Visingsön kirkossa.

³⁷ Wentzel 1948, 219. Hän myös mainitsee, että vuonna 1367/68 kaksi leskirouvaa testamenttasi parhaat päällysviittansa Ägidienkirkon Marian patsaalle.

³⁸ Wentzel 1948, 219 ja 221. Hän mainitsee Marianviitat (*Mariamänteln*), joista on artikkelissa kuvallinen esimerkki Halberstadtin tuomiokirkkomuseon täysin ehjänä säilyneestä Marian viitasta 1300-luvun lopusta. Se on koristeltu hopeapaljetein.

³⁹ FMU 2818, 2886 ja 2970. Lucia Olofsdotter teetätti kolme testamenttia, joissa kaikissa samaa tarkoittava maininta hieman erilaisena kirjurin mukaan. Viimeisessä testamentissa "*Jtem gifuer iac til iomfrv Marie altare i Nowsis myna bætzsta kopa met silff ther til hörer;*" (FMU 2970). Kahdessa aikaisemmassa testamentissa (FMU 2818 ja 2886) mainitaan vain "*paras koristeltu puku*". Hän lahjoitti myös muille alttareille alttarivaatteita sekä joitakin koruja. Lisäksi hän testamenttasi muita vaatteitaan eri henkilöille.

⁴⁰ Wentzel 1948, 220.

⁴¹ FMU 2818, 2886 ja 2970. Näissä testamentteissa on kaikissa samaa tarkoittava maininta "*Jtem gifuer iac til iomfrv Maria altare j Virmo min kranz.*" (FMU 2818).

⁴² Wentzel 1948, 220.

⁴³ Wentzel 1948, 220.

⁴⁴ Wentzel 1948, 222.

⁴⁵ Hausen 1900.

⁴⁶ Pirinen 2000, 196.

LÄHTEET

Ambrosiani, Sune 1912. *Gotländska kyrkoinventarier*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, Stockholm.

Crowfoot, Elisabeth, Pritchard, Frances & Staniland, Kay 2006. *Textiles and Clothing c. 1150–c. 1450: Medieval Finds from Excavations in London* 4. London.

Falk, Hjalmar 1919. *Altwestnordische Kleiderkunde*. Kristiania.

Finlands Medeltidsurkunder (FMU). Diplomatarium Fennicum –tietokanta. <http://extranet.narc.fi/DF/df.php>

Freeman, Charles 2011. *Holy Bones, Holy Dust –How Relics Shaped the History of Medieval Europe*. Yale

University Press, New Haven and London.

Geijer, Agnes, Franzén, Anne Marie & Nockert, Margareta 1994. *Drottning Margaretas gyllene kjortel i Uppsala domkyrka*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.

Gräfin Preysing, Maritheres 1981. Über Kleidung und Schmuck von Brabanter Christkindfiguren. Flury-Lemberg, M. & Stolleis, K. (Hrsg.). *Documenta Textilia – Festschrift für Sigrid Müller-Christensen*. Deutscher Kunstverlag, München, 349–356.

Hildebrand, Hans 1903. *Sveriges Medeltid* III. P. A. Nordstedt & Söners Förlag, Stockholm.

Hausen, Reinhold 1900. *Finlands medeltidssigill*. Helsingfors.

Kania, Katrin 2010. *Kleidung im mittelalter – Materialien, Konstruktion, Nähtechnik, ein Handbuch*. Böhlau Verlag GmbH & Cie, Köln.

Kirjavainen, Heini 2003. Åbo Akademin tontin keskiaikaiset tekstiilityypit. SKAS 1/2003, 4–18.

Källström, O. 1939. *Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer*. Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, Stockholm.

Lehtinen, Ildikó & Sihvo, Pirkko 1984. *Rahwaan puku*. Museovirasto, Helsinki.

Lempiäinen, Piia 2009. "...ena silkes tröya" – Vaatelahjoitukset Suomen keskiaikaisissa testamenteissa. Historian laitos, Helsingin yliopisto. Julkaisematon proseminaarityö.

Lindman, Adolf 1869. *Anteckningar om Åbo domkyrka och dess fornminnen*. Helsingfors.

Mekonpalan arvoitus ratkesi. Turun Sanomien Tiedesivut 3.3.2013. www.ts.fi/uutiset/kotimaa/457703/Arvoitus+1400luvulta+ratkesi+Tuomiokirkon+villamekko+kuului+Neitsyt+Marian+patsaalle.

Nordman, C. A. 1943. Naantalin nunnien käsitöitä – Kirjontaa ja kudoksia luostariajalta. *Muistojulkaisu Naantalin 500 vuotisjuhlaan elokuun 23 päivänä 1943*. Oy Suomen kirja, Helsinki, 165 – 198.

Nykysuomen sanakirja, osat 1–6. WSOY, Porvoo.

Pirinen, Hanna 2000. Keskiaikaisia jatkumojä luterilaisessa kirkkointeriöörissä. Linder, M.-L., Saloniemi, M.-R. & Krötzl, C. (toim.). *Ristin ja Olavin kansaa – Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa*. Tampereen museoiden julkaisuja 55. Tampereen museo, Tampere, 194 – 201.

Possnert, Göran 2012. Result of 14^c dating of textile from the Medieval Relics of Turku Cathedral project. The Ångström Laboratory/Tandem Laboratory, Uppsala Universitet. Julkaisematon raportti.

Pylkkänen, Riitta 1956. *Renessanssin puku Suomessa 1550–1620*. WSOY, Porvoo.

Registrum Ecclesiae Aboensis (REA) or The Black Book of Abo Cathedral 1996. Facsimile version with additions to the 1890 edition. The State Archives of Finland, Helsinki.

Rinne, Juhani 1932. *Pyhä Henrik – Piispa ja marttyyri*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 33. Otava, Helsinki.

Rinne, Juhani 1948. *Turun tuomiokirkko keskiaikana II – Alttarit ja kirkolliset toimitukset*. Turun tuomiokirkon isännistön julkaisema, Turku.

Taavitsainen, Jussi-Pekka 2009. Reliikkiprojekti nyt! Arkeologiaa, historiaa, taidehistoriaa, teologiaa, uskontotiedettä, folkloristiiikkaa, kansatiedettä ja luonnontiedettä. *Henrikinkadun Helmi*. Turun yliopiston kulttuuri-tutkimuksen laitoksen tiedotuslehti 2, 9–13.

Taavitsainen, Jussi-Pekka 2011. Viattomat lapset – Marttyyrien kukkaset – Flores martyrum. Ikäheimo, J., Nurmi, R. & Satokangas, R. (toim.). *Harmaata näkyvissä*. Kirsti Paavolan juhlaKirja. Waasa Graphics, Vaasa, 49–56.

Vanden Berghe, Ina 2013. Medieval Relics of Turku Cathedral – Organic colorant analyses. Koninklijk instituut voor het kunstepatrimonium, Brussel. Julkaisematon raportti.

Vedeler, Marianne 2006. *Klær og formspråk i norsk middelalder*. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Vocabulary of Basic Terms for Cataloguing Costume, ICOM International Committee for the Museums and Collections of Costume: www.mda.org.uk/costume/vbt01e.htm, 3.3.2006.

Wentzel, Hans 1948. *Bekleiden von Bildwerken*. Schmitt, Otto (Hrsg.) *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte (RDK)*. Band II. Stuttgart, 219 – 225.

Østergård, Else 2004. *Woven into the Earth – Textiles from Norse Greenland*. Århus University Press, Århus.

KESKIAIKAINEN HOPEASORMUSLÖYTÖ PYHTÄÄLTÄ

ABSTRACT

Medieval finger ring of silver found in Pyhtää, Finland

In September 2011, amateur metal detectorist Rune Nygård found a finger ring in Struka near the rapids of Stråkafors in Pyhtää (Swedish: Pyttis), southern Finland. The ring of gilt silver has a circular hoop with a D-shaped cross-section. The ring is ornamented with the inscription AVE MARIA GRATIA [plena] in Gothic minuscules. On the basis of Finnish and Scandinavian parallels, the ring was made in the latter part of the 15th century.

Syyskuussa 2011 Rune Nygård haravoi metallinpaljastimella vanhan metsitetyn niityn reunaa Strukan alueella. Paikka sijaitsee Pyhtään Itäkirkonkylän Stråkaforsin koskesta noin 600 metriä kaakkoon (YKJ P: 6706386, I: 3476795), ja sen kautta kulkee vanha polku Pyhtään kirkonkylästä merenrantaan (sähköposti, Rune Nygård Visa Immoselle, 9.1.2013). Nygård löysi alueelta kullatusta hopeasta valmistetun sormuksen, joka osoitautui keskiaikaiseksi.

Sormus on läpileikkaukseltaan D-kirjaimen muotoinen ja tasaiselta sisäkehältään

koristeeton (kuva 1). Valokuvauksen jälkeen kehän hieman rikkoutunut pinta paljasti, että sormus on ontto, ja sen sisällä on jäänteitä mustasta aineksesta. Kehän ylä- ja alareunaan on sijoitettu kierretty köysikoriste. Niiden väliin on kaiverrettu tekstinauha, joka koostuu goottilaisin minuskelikirjaimin laaditusta tekstistä AVE MARIA GRATIA. Sanat on erotettu toisistaan neliömäisin kentin ja niiden neljakoisin kukkakoristein. Köysikoristeiden alue tekstinauhan ylä- ja alapuolella on kullattu. Kulusta on myös tekstinauhan uurteissa. Ilmeisesti koko ulkopinta on ollut alkujaan kullattu, mutta metalli on varissut kulumiselle herkimmistä kohdista.

Sormuksen analysoi Valtion taidemuseon konservointilaitoksen erikoistutkija Seppo Hornytzkij. Tulosten perusteella esineen raaka-aine on korkeapitoista hopeaa. Seoksessa on myös pieniä määriä kultaa, kuparia ja elohopeaa (Kuva 3). Hopea, kupari ja rauta kuuluvat hopeaseokseen, kulta on kultauksesta, ja elohopea edustaa jäämiä polttokultauksesta. Sisustan mustaa aineista oli liian vähän analysoitavaksi, mutta se todennäköisesti on jäämää sisustaa täyttäneestä hartsista.

Lähin suomalainen vastine löydölle on Saltvikista löydetty, 1400-luvulla valmistettu hopeasormus. Sen ulkokehää kiertää goottilaisin minuskelein kirjoitettu teksti *help got unde maria* eli ”Auta Jumala ja Maria” (Immonen 2009b, 132 nro 16). Saltvikin esineen kehän läpileikkaus on kuitenkin suorakul-

Kuva 1. Pyhtään Itäkirkonkylän Stråkaforsin kosken läheltä löydetty kullatusta hopeasta valmistettu sormus. Sen ulkohalkaisija on 24,4 x 23,5 mm ja sisähalkaisija 20,4 x 19,8 mm. Poikkileikkaukseltaan D-kirjaimen muotoisen kehän korkeus on 7,5 mm. Digikuvauksen jälkeen sormus rikkoutui lievästi, ja nykykunnossaan sen paino on 2,94 g. Sormus kuuluu Turun yliopiston arkeologian kokoelmiin. Kuva: Visa Immonen.

mainen, eikä sen reunoja kierrä köysikoriste. Pyhtään ja Saltvikin sormukset joka tapauksessa kuuluvat Alf Hammervoldin (1997, 45, 107) norjalaissormusten jaottelussa ryhmään IA1, jonka hän ajoittaa 1200–1400-luvuille. Pyhtään sormuksen valmistusajankohtaa voidaan kuitenkin haarukoida tätä suppeammaksi.

Ruotsalaisessa aineistossa on useita sormuksia, joiden suorakulmion tai D-kirjaimen muotoiseen kehään on kaiverrettu *Ave Maria* tai *Maria*-teksti (Statens Historiska Museum, 4394; 8848; 10123:1–2; 11175; 12332:1; 14384; 15034; 15927; 17140; 30632 – <http://mis.historiska.se/mis/sok/sok.asp>). Ne ajoitetaan kaikki 1300-luvulle, mutta sekä kirjasintyyppien erojen että puuttuvan köysikoristeen tähden ajoitusta ei voi siirtää Pyhtään sormukseen.

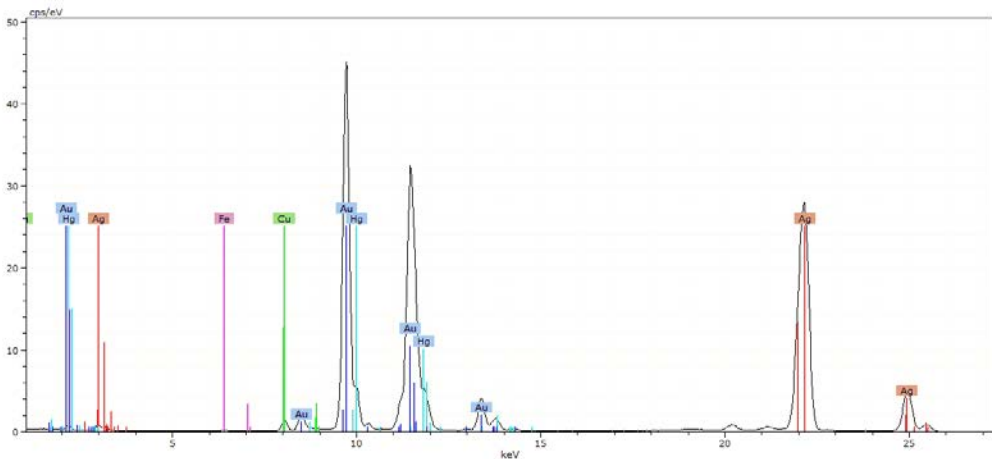
Ajoituksen kannalta käyttökelpoisimmat verrokkit ovat tanskalaisessa aineistossa (Lin-

dahl 2003, 85 nro 46–48, 87 nro 65). Etenkin Pohjois-Sjellannissa sijaitsevan kuninkaallisen Gurren linnan vallihaudasta löydetty kultasormus vastaa muotonsa puolesta Pyhtään sormusta. Sen kehän halkaisija on D-kirjaimen muotoinen, ja sen ylä- ja alareunassa on köysikoriste. Pyhtään sormusta kapeamman kirjaimella kehään on kirjoitettu kolmen itämaan tietäjän nimet: *iaspar melchior baltasar*. Nimien erottimiksi on kaiverrettu kukkakoristeet. Fritze Lindahl (2003, 92 nro 75) ajoittaa tanskalaisen löydön 1400-luvulle, mikä lieenee myös Pyhtään sormuksen valmistusajankohta (ks. myös Battke 1938, 71 Tafel VI:71). Sen kirjasintyyppin samankaltaisuus Saltvikin sormuksen kanssa viittaa siihen, että sormus ajoittuu todennäköisesti 1400-luvun jälkipuoliskolle.

Teksti *Ave Maria gratia [plena]* eli ”Terve Maria, armoitettu” aloittaa Neitsyt Marialle osoitetun esirukouspyynnön. Sanat ovat osa enkeli Gabrielin tervehdystä (Luuk. 1:28). Suomalaisessa metalliesineistössä vastaava teksti esiintyy niin ehtoollisvälineissä, kuten Saltvikin kirkon vuonna 1346 valmistetussa ehtoollislautasessa tai Turun tuomiokirkon

Kuva 2. Pyhtään sormusta kiertää teksti AVE MARIA GRATIA. Kuvassa näkyvät kirjaimet AVE, joita ympäröivät molemmin puolin kukka-aiheet. Kuva: Visa Immonen.

Kuva 3. EDXRF-spektri Pyhtään sormuksen metallista. Spektri on mitattu kullatusta etupuolesta. Spektrissä näkyvät hopean (Ag), kuparin (Cu), raudan (Fe), kullan (Au) ja elohopean (Hg) röntgenpiikit. Hopea, kupari ja rauta kuuluvat hopeaseokseen, kulta on kultauksesta ja elohopea edustaa jäämiä polttokultauksesta. Kuva: Seppo Hornitzkyj.

1300-luvun ciboriumissa eli ehtoollisleivän säilytysastiassa, kuin 1200–1300-lukujen kehäsoljissa (Immonen 2009b, 6–7 nro 2, 55–56 nro 2) ja Turun Koroisista löydetysissä hopeasormuksessa (Immonen 2009b, 130 nro 7). Lisäksi Turun kaupunkialueelta, Åbo Akademin tontilta, löydettiin vuonna 1998 tinaisen suola-astian kansi, johon on kuvattu reliefinä enkeli Gabriel ja Neitsyt Maria. Latinankielinen tervehdys on kirjoitettu enkelin kantamaan tekstinauhaan (Immonen 2013).

Sormuksen löytöpaikka sijaitsee Pyhtään vuoden 1460 tienoilla rakennetusta kirkosta noin neljä kilometriä kaakkoon, Kymijoen läntisen laskuhaaran itäisen, Santaniemenselälle laskevan osuuden itärannalla (Hiekkanen 2007, 464–465). Löytöpaikasta etelään ja itään sijaitsevat Strukankalliot ja niiden roomalaisen rautakauden hautaröykkiöt (Miettinen 2000; Purhonen 2001, 129–130). Kallioiden eteläpuolella avautuu matala Kyrkoby Korsnäsbottnen ja ulompana Santaniemenselkä.

Santaniemenselälle laskevasta jokiosuudesta noin kahdeksan kilometriä luoteeseen purkautuu Kymijoen läntisin haara Ahven-

koskenlahteen. Ahvenkoski ja siihen liittyvät lohenkalastus- ja omistajuuskysymykset mainitaan useita kertoja keskiaikaisissa kirjallisissa lähteissä. Varhaisin maininta Ahvenkoskesta on vuodelta 1357, jolloin kuningas Magnus Eriksson (hallitsi 1319–1364) vapautti piispa Hemmingin (virassa 1338–1366) Ahvenkosken veroista (Salmi-nen 2011, 54). Vaikka myös muut kosket, kuten Stråkaforsin koski, olivat otollisia lohenkalastukselle, niistä ei ole vastaavalla tavalla säilynyt kirjallisia mainintoja (Oksanen 1991, 46). Vuodesta 1351 lähtien Tallinnan liepeillä sijainnut Padisen sisterssiläisluostari omisti patronaatti- ja lohenkalastusoikeudet Itä-Uudellamaalla, mutta vuonna 1428 piispa Maunu II Tavast osti oikeudet takaisin Turun hiippakunnalle (Pirinen 1991, 115; Hiekkanen 2000, 73). Piispaallinen vaikutus näkyy Pyhtäällä paikannimissä, kuten Purolanlahteen laskevan jokihaaran suussa olevassa Bis-kopströmmenissä.

Pyhtään 1400-luvulla valmistettu sormus saattaa olla tavalla tai toisella liitettävissä lohenkalastukseen. Toinen samankaltainen löytö, jossa yhdistyvät ylellisyysesine, kalas-

tusalue ja piispa, on mahdollisesti Harjavallan Lammaistenkoskesta löydetty 1200-luvun hopealusikka (Immonen 2009b, 82). Lammaistenkoski oli tärkeä lohenkalastusalue, johon kirjallisten lähteiden perusteella myös kohdistui piispan kiinnostus viimeistään 1340-luvulta lähtien (Salminen 2007, 176–181; Immonen 2009a, 222). Kirkollista ulottuvuutta ei kuitenkaan kannata ylikorostaa, sillä Pyhtään suhteellisen kevyt sormus ei ole ollut saavuttamaton lohenkalastuksen vaurastuttamalle talonpojallekaan. ♦

KIITOKSET

Kiitän Seppo Hornytzkyä avusta sormuksen metallianalyyseissa sekä analyysitulosten tulokinnassa. Lisäksi kiitän Rune Nygårdia hyvin toimineesta yhteistyöstä.

Visa Immonen
visa.immonen@helsinki.fi

Helsingin tutkijakollegium
PL 4
00014 Helsingin yliopisto

KIRJALLISUUS

Battke, Heinz 1938. *Die Ringsammlung des Berliner Schlossmuseums zugleich eine Kunst- und Kulturgeschichte des Ringes*. Berlin: Leonhard Preiss Verlag.

Hammervold, Alf 1997. *Fingerringe fra middelalderen i Norge: En undersøkelse av fingerringe fra middelalderen og ringer av middelaldertype*. Oslo: Universitets Oldsaksamling.

Hiekkanen, Markus 2000. Pyhtään kirkko keskiajalta 1600-luvulle. Teoksessa *Pyhtää ristiretkiäjästä nykypäivään*. Pyhtää: Pyhtään kunta, 72–89.

Hiekkanen, Markus 2007. *Suomen keskiajan kirkot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Immonen, Visa 2009a. *Golden Moments: Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600: I Text*. Turku: Society for Medieval Archaeology in Finland.

Immonen, Visa 2009b. *Golden Moments: Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600: II Catalogue*. Turku: Society for Medieval Archaeology in Finland.

Immonen, Visa 2013. A lid from a 14th century salt cellar found in Turku, Finland. *Fornvännen* 108. Painossa.

Lindahl, Fritze 2003. *Symboler i guld og sølv: Nationalmuseets fingerringe 1000–1700-årene*. København: Det kongelige nordiske oldskriftselskab.

Miettinen, Timo 2000. Strukankallioitten rautakautinen silmäsolki: Pyhtään juhluvuoden korun taustaa. Teoksessa *Pyhtää ristiretkiäjästä nykypäivään*. Pyhtää: Pyhtään kunta, 13–26.

Oksanen, Eeva-Liisa 1991. *Vanha Pyhtää: Pyhtään ja Ruotsinpyhtään historia vuoteen 1743*. Pyhtää ja Ruotsinpyhtää: Pyhtään ja Ruotsinpyhtään kunnat.

Pirinen, Kauko 1991. *Suomen kirkon historia 1: Keski-aika ja uskonpuhdistuksen aika*. Porvoo: WSOY.

Purhonen, Paula (toim.) 2001. *Maiseman muisti: Valta-kunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset*. Helsinki: Museovirasto.

Salminen, Tapio 2007. *Kokemäen ja Harjavallan historia 1:1. Joki ja sen väki: Kokemäen ja Harjavallan historia jääkaudesta 1860-luvulle*. Kokemäki: Kokemäen ja Harjavallan kaupungit ja seurakunnat.

Salminen, Tapio 2011. Fishing with monks – Padise Abbey and the River Vantaanjoki from 1351 to 1420. Teoksessa Poutanen, Marjo (toim.), *Colonists on the shores of the Gulf of Finland: Medieval settlement in the coastal regions of Estonia and Finland*. Vantaa: Vantaan kaupunginmuseo, 37–64.

BUGEJA, MITTAUKSIA JA VEKTOROINTIA

PIKATESTI VIRTUSURV-OHJELMAN SOVELTAMISESTA KAHDESSA RAKENNUSARKEOLOGISESSA KOHTEESSA

ABSTRACT

A Quick Test on Applying VirtuSurv in Buildings Archaeological Research and Documentation

VirtuSurv software developed by Kubit is aimed at taking measurements, coordinates and distances directly to a Windows based application such as Excel as well as drawing objects to CAD by using laser scan data alone. In this test 61 virtual length measurements of bricks (in masonry) with 0,5 cm accuracy were compared with manual measurements. Measurements were taken both with intensity and rgb value and with a horizontal and vertical measurement as well as two measurements at a time applying a point cloud with 3 mm point density. None of these methods gave the same results as manual measurements. Drawing 3D polylines stone by stone was also tested. Defining edges still seems to be difficult.

JOHDANTO

Muutamia vuosia sitten rakennusarkeologiassa tutkimuksessa ei suoraan pistepilvestä vektorointia eli viivan piirtämistä suositeltu, sillä kohteen reunojen tarkka määrittäminen

oli vaikeaa, ellei mahdotonta (esim. Andrews *et al.* 2003, 24; Boosch *et al.* 2006, 397). Nyt sitä jo tehdään, mutta se ei vielä kukaan lukeudu dokumentoinnissa ensisijaisesti käytettäviin menetelmiin (esim. Andrews *et al.* 2009, 19; Barber *et al.* 2011, 6, 13). Esimerkiksi Kubit on kehittänyt "ei niin teknisille" mittajille ja dokumentoijille suunnatun ohjelmiston nimeltä VirtuSurv, jolla nimensä mukaisesti voidaan laserkeilattua kohdetta piirtää ja mitata tietokoneen ääressä virtuaalisesti. Valmistaja markkinoi ohjelmaa teollisuusmittaamiseen, onnettomuus- ja rikospaikkatutkimuksiin, arkeologeille ja rakennusten dokumentointiin.¹

VirtuSurvilla voi siis vektoroida (2D, 3D) tarvitsematta viedä raskasta pistepilveä CAD-pohjaiseen ohjelmaan tai sillä voi mitata haluamiaan vaaka-, pysty- tai vinomittoja, jotka siirtyvät lukuarvoina suoraan mihin tahansa Windows-pohjaiseen ohjelmaan, esimerkiksi Excel-taulukko. Ohjelmalla voidaan mitata myös yksittäisiä koordinaatteja ja etäisyyksiä. Lisäksi takymetrillä mittaamisen tapaan ohjelmassa voi kartoittaa maastoa ja siten tuottaa digitaalinen kartta, mikäli käytetty CAD-ohjelma tukee kartoituskoodien tuontia.

Perusedellytyksenä on, että skannausasemat on rekisteröity ja liitetty tutkimukselle oleelliseen koordinaatistoon. Mittoja voi toki ottaa myös sellaisesta aineistosta, jossa on vain yhden skannausaseman sisäinen koordi-

naatisto. Skannausvaiheessa on huolehdittava siitä, että pistepilvi on mittaustarkoituksiin tarpeeksi tiheä. Tarkkuuteen vaikuttavat mm. myös säteen osumiskulma ja etäisyys kohteeseen sekä rekisteröinnin tarkkuus. (Andrews *et al.* 2009, 20; Manual, 3-8)

Ohjelmaan on mahdollista tuoda esimerkiksi Faron, Leican ja Riegelin skannereilla mitattua dataa, mutta myös yleisformaatti E57 lukeutuu ohjelman ymmärtämiin tallennusmuotoihin. Pistepilven koosta ja tietokoneen tehosta riippuen datan tuominen ohjelmaan saattaa kestää kymmeniä minuutteja, mutta sen ohjelmassa pyörittäminen ei tuntunut olevan mikään ongelma.² Katvealueiden poiston lisäksi kahden tai useamman pistepilven tuonnissa ideana on se, että mittoja saadaan otettua parhaasta mahdollisesta suunnasta.

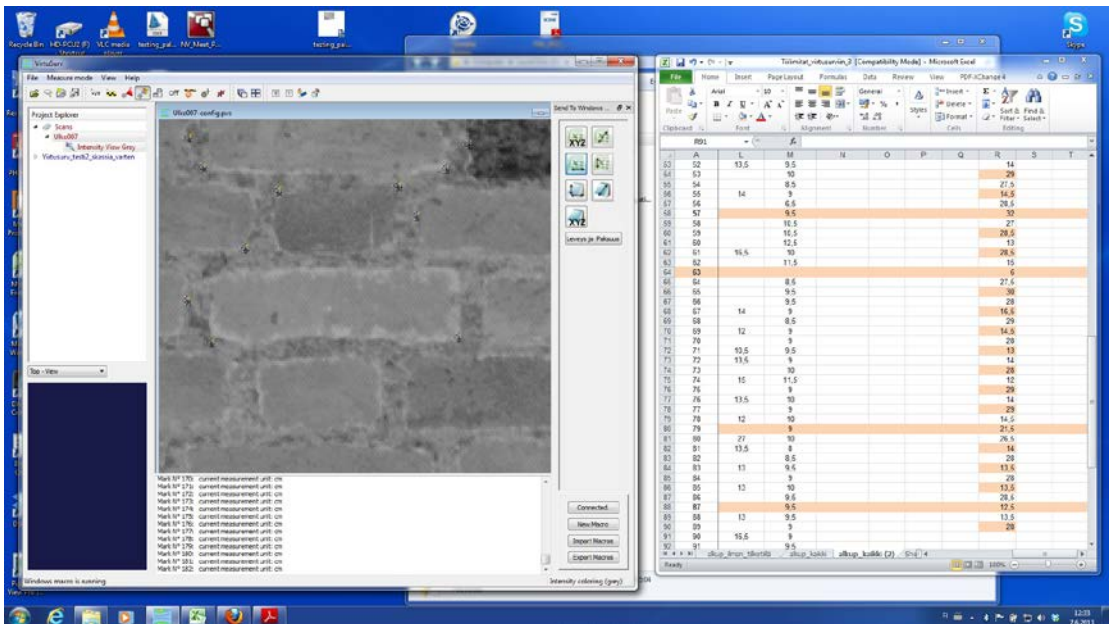
Ohjelman ensimmäinen versio julkaistiin vasta 1,5 vuotta sitten (Katrin Falzin sähköposti kirjoittajalle 7.6.2013), joten kokemuksia sen soveltamisesta arkeologisiin tar-

koituksiin ei verkosta vielä löytynyt. Tässä artikkelissa testataan lyhyesti ohjelman ominaisuuksia ja tarkastellaan sen käytettävyyttä rakennusarkeologisessa tutkimuksessa ja dokumentoinnissa. Ohjelmaa kokeiltiin tiilien mittaamiseen *in situ* -muurauksessa ja julkisivun piirtämisessä. Testi tehtiin VirtuSurv 5.0.0.16 -versiolla.

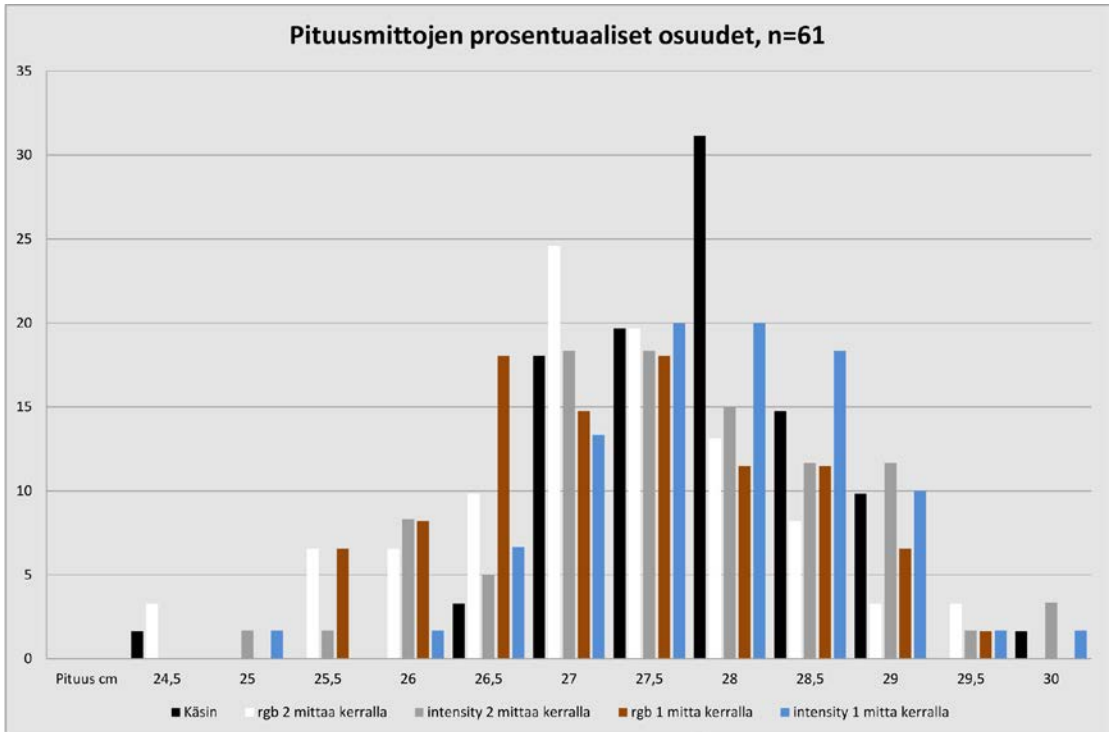
TIILIEN MITTAAMINEN

Hattulan Pyhän Ristin kirkon pohjoisseinä laserkeilattiin Faro Focus 3D skannerilla 3 mm pistetiheydellä, jonka teoriassa pitäisi riittää 0,5 cm mittaustarkkuuteen.³

Ensin ohjelmassa on määritettävä mitausyksikkö, desimaalien määrä ja erotetaanko luvut pisteellä vai pilkulla. Tiiliä mitatessa yksiköksi määritettiin senttimetri ja mittaustulokset säädettiin pyöristymään 5 mm tarkkuudelle, kuten tehtäisiin käsin mitatessa. Faron tuottama pistepilvidata tuodaan

Kuva 1. Tiilen mittausta intensity-arvon perusteella jonkin verran tummenetussa näkymässä. Mittaaminen Excel-taulukkoon oli nopeaa ja vaivatonta. Kuvakaappaus Tanja Ratilainen.

Kuva 2. Pituusmittojen prosentuaaliset osuudet käsin, rgb-arvoin 2 mittaa kerralla, intensity-arvoin 2 mittaa kerralla, rgb-arvoin 1 mitta kerralla ja intensity-arvoin 1 mitta kerralla. Millään menetelmällä ei päästy samaan tulokseen kuin käsin mitatessa. Taulukko Tanja Ratilainen.

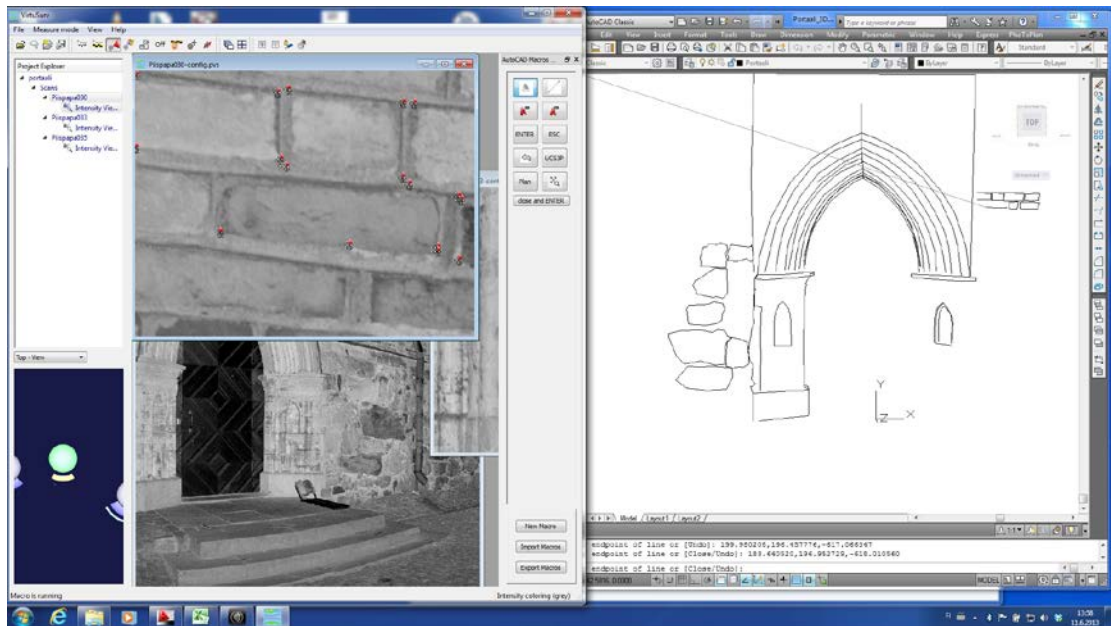
ohjelmaan metreinä. Sitten luodaan yhteys ohjelmaan, johon mittausten halutaan siirtyvän (CAD tai Windows). Ohjelmassa on valmiiksi muutama send to Windows -toiminto Excelille ja tekstinkäsittelyohjelmalle, kuten koordinaattien ja vaaka- ja pysty-mittojen mittaaminen samanaikaisesti (kulmasta kulmaan) tai yksittäin (kahden pisteen välillä). Ohjelmaan voi myös luoda omia toimintanappuloita, mikä onnistui selvien ohjeiden ansiosta helposti.

Ohjelmaan tuotu pistepilvi näkyy tasonäkymänä, johon voi zoomata yksinkertaisesti rullahiiren avulla. Kuvan voi säätää käyttämään väriarvoja (rgb), etäisyyttä skannerista (grey ja hue) tai intensiteetti-arvoja (grey ja hue). Valmistajan suositus on käyttää intensiteetti-arvoihin perustuvaa kuvaa, koska digikuvalla värjättyjen pisteiden taso/tarkkuus

vaihtelee skannerista riippuen.⁴ Kuvan laatua on mahdollista parantaa (tummentaa tai vaalentaa) histogram stretching -toiminnon avulla. (kuva 1)

Aluksi valmistajan toimittamassa ohjelmaversiossa intensity-kuvasta mittaaminen, kuten ei myöskään useamman ison pistepilven tuonti onnistunut. Pienen ihmettelyn jälkeen selvisi, ettei vika ollut humanistissa, vaan ohjelman muutamista bugeista. Bugit saatiin korjattua ohjelmistotuen nopean toiminnan avulla.

Virtuaalista tiilien mittaamista kokeiltiin väri- ja intensiteetikuvasta sekä yksi vaaka- ja pystymitta kerrallaan että kulmittain kaksi mittaa kerrallaan. Tiiliä mitattiin kaikkiaan 110 kappaletta ja niistä saatiin 61 pituusmittaa.⁵ Näitä verrattiin käsin mitattuun aineistoon. Otoksista poistettiin katkaistut tai hal-

Kuva 3. Tuomiokirkon pohjoisen julkisivun vektorointia. Kuvakaappaus Tanja Ratilainen.

kaistut eli tavallista pienempikokoiset tiilet ja laskettiin vain pituusmittojen prosentuaalinen osuus.⁶ Jos virtuaalimittaus epäonnistui esimerkiksi kulman takia, mittaus uusittiin. Mittaaminen kävi todella nopeasti verrattuna käsin mitaamiseen. Tulokset olivat Excel-aulukossa noin 10–15 minuutissa työstettävissä kaavioiksi.

Käsin *in situ* -muurauksessa tiiliä mitatessa on huomioitava se, että saadut luvut ovat väistämättä todellisuutta hiukan pienempiä, koska saumaus peittää jonkin verran tiilien reunoja. Jos saumaus on tehty kauttaaltaan samaan tapaan, kuten esimerkkiaineistossa on, ei sen pitäisi olla tulkinnan kannalta mikään ongelma.

Vertailussa kävi kuitenkin ilmi, että millään virtuaalimittauksella ei päästy samaan tai edes samansuuntaiseen tulokseen kuin käsin mitatessa (kuva 2). Virtuaalipituudet eivät keskittyneet käsin mitattujen tiilien tapaan 28 cm:n kohdalle, vaan 27 cm:n kohdalle. Kun virtuaalimittausmenetelmiä verrattiin keskenään (rgb vs intensity ja 1 vs 2 mittaa) etukä-

teen tarkimmaksi oletettu menetelmä eli yksi mitta kerralla intensiteettiärvon perusteella näytti painottuvan 28 cm:ä suurempiin arvoihin ja tuottavan jopa käsin mittausta suurempia prosentuaalisia osuuksia. Muut menetelmät taas painottuivat 28 cm:ä pienempiin osuuksiin. Mikään näistä virtuaalimittaus-tavoista ei osoittautunut toista paremmaksi. Mittoja ei tosin voitu ottaa aina täsmälleen samasta paikasta, mikä vaikuttaa jonkin verran otosten vertailukelpoisuuteen. Ne kuitenkin pyrittiin ottamaan käsin mittauksen tapaan aina siten, että saatiin suurin mahdollinen mitta.

VEKTORINTIKOKEMUKSIA

Kokeilussa käytettiin Autodeskin AutoCAD 2011 -ohjelmaa, johon täytyi asentaa Kubitin toimittama lisukeohjelma, jotta yhteys VirtuSurviin toimi. Työkaluista mainittakoon vektorioijalle elintärkeä 3D polyline -työkalu, jolla piirretyn viivan saa myös suljettua

VirtuSurvin puolella. Lisäksi siellä voi mitata yksittäisiä koordinaatteja, määrittää tason, jolle piirtää 2D viivaa sekä zoomata tarvitsematta siirtyä CAD-ohjelman puolelle. Myös CAD-toimintoihin voi tehdä omia makroja. Testissä käytettiin tuomiokirkon pohjoisportaanin ympäristöstä Faro Focus 3D -skannerin 1,5 mm pistetiheydellä skannattua aineistoa.⁷

Viivan siirtyminen CAD:iin tapahtui luonnollisesti hienoisella viiveellä, mutta se ei käytännössä juurikaan haitannut, tosin aivan yhtä vauhdikkaasti kuin kaksiulotteisen skannatun kaivauskartan digitointi työ ei sujunut. (kuva 3) Viivapiirroksen saa suoraan niin haluttaessa kolmiulotteiseksi, mutta reunojen, erityisesti kulmien kanssa on edelleen oltava hyvin tarkkana, että ne piirtyvät oikeaan kohtaan – ja tämä vie aikaa.

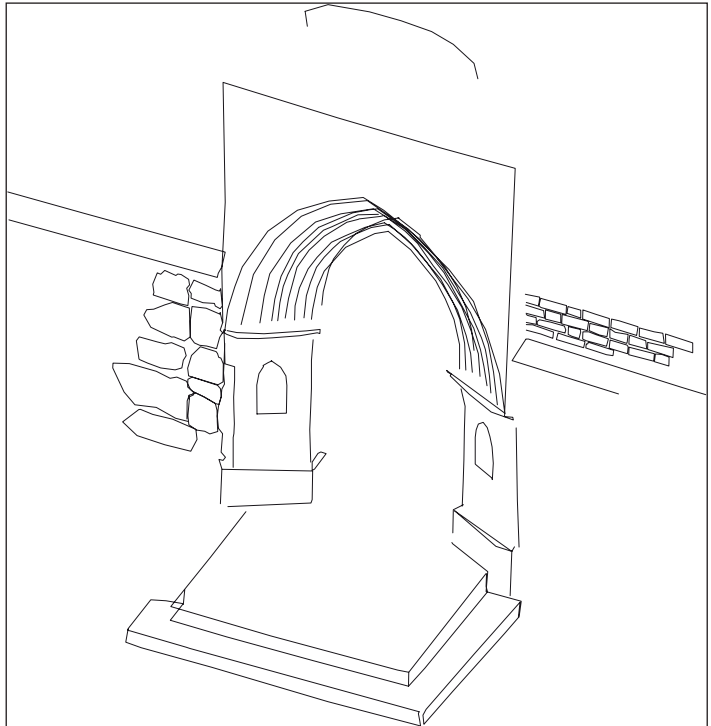
Reunojen, esimerkiksi nurkkien osalta valmistaja suosittelee, että esimerkiksi pohjapiirroksia tehtäessä kursoria ei aseteta suoraan nurkkaan, vaan hieman sen molemmin puolin, ja kulma olisi korjattava myöhemmin CAD-puolella (Manual, 3-17–3-23). Tämä ratkaisu toimii varmasti suunnittelutarkoituksiin tehdyn mittapiirroksen osalta, mutta voi aiheuttaa ongelmia dokumentoijalle. Toimivin ratkaisu reunojen kanssa lienee valita sellaisia pistepilviä, joissa kuvakulma kohteeseen on mahdollisimman kohtisuora ja ottaa kursoria hieman sisäänpäin, samoin kuin prismattomalla takymetrillä mitattaessa. Nopeimmin tarkan mittapiirroksen saanee kuitenkin aikaiseksi määrittämällä pistepilven perusteella CAD-ohjelmaan tason, jolle viiva piirtyy.

Kalkkikiviportaalin yksityiskohtia oli intensiteettikuvan

tummentamisesta huolimatta vaikea erottaa, mutta kivi- ja tiilimuurauksen vektorointi vaikutti onnistuvan hyvin. (kuva 4). Tosin vanhoihin mittapiirroksiin tuotosta ei pääty vertailemaan, sillä ko. kohdasta tuomiokirkkoa löytyi vain pohjoinen julkisivu, johon tiiliä ei ole piirretty.⁸ Portaalin koristeellisia yksityiskohtia on tällä menetelmällä turha yrittää dokumentoida, parempaan lopputulokseen pääsee mallintamalla pinnanmuodot kolmioverkoksi ja teksturoimalla sen (ks. esim. Andrews *et al.* 2009; Barber *et al.* 2011).

TULOKSET

Tiilien virtuaalimittaaminen ei osoittautunut luotettavaksi ja käyttökelpoiseksi menetelmäksi. Ohjelma itsessään oli alkuhankaluuksien jälkeen kuitenkin helppo käyttää ja

Kuva 4. Tiilien ja kivien piirtäminen näytti onnistuvan hyvin, mutta terävien reunojen piirtäminen oikeaan paikkaan oli vaikeaa. Kuvakaappaus Tanja Ratilainen.

mittaaminen oli nopeaa. Jatkossa parempiin tuloksiin voidaan mahdollisesti päästä tiheämmän pistepilven ja suuremman otoksen avulla. Tulkintojen kannalta 0,5 cm tarkkuus prosentuaalisia osuuksia laskettaessa ei myöskään välttämättä ole mielekäästä, jos saman valmistuserän tiilien koko vaihtelee senttimetrin tai jopa enemmän (Andersson & Hildebrand 2002, 51).

Muurauksen, erityisesti tiili- ja kivilimityksen 3D-vektorointi VirtuSurv -ohjelmalla sen sijaan onnistuu. Käytännössä ongelmana ovat kuitenkin reunat, jotka helposti piirtyvät virheellisesti. Valmistajan mukaan ohjelmaan on tulossa reunoja tarkemmin määrittävä ominaisuus (edge detection), jonka pitäisi parantaa 3D-vektoroinnin tarkkuutta (Kristina Skrbekin sähköposti kirjoittajalle 12.6.2013).

Huolimatta kohtuullisen kookkaista pistepilvestä minimivaatimuksin varustettu tietokone jaksoi pyörittää aineistoja hyvin. Ohjelman eduksi voi myös lukea sen, että pistepilviä ei tarvitse osata työstää rekisteröintiä ja ohjelmaan tuontia enempää. Eri asia sitten on, kannattaako rakennuksia (ainoastaan) viivapiirrosten tuottamista varten laserkeilata. Jonkin arkeologisesti mielenkiintoisen maaston virtuaalinen kartoittaminen puskissa rämpimisen sijaan saattaisi olla mielekäästä sekä ajankäytön, kustannusten että riittävän tarkkuudenkin kannalta. ♦

Tanja Ratilainen
tanrat@utu.fi

Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

LOPPUVIITTEET

¹http://download.kubit.de/english/documents/TechnicalInfos/VirtuSurv/Factsheet_VirtuSurv_en_screen.pdf. Esimerkiksi myös JRC Reconstructor -ohjelmassa voi pistepilveä harventaa niin, että reunakohtiin jää tiheämpi pilvi ja siinä on myös extract edges -toiminto, joka automaattisesti tekee reunadatan perusteella CAD:iin vietävää viivaa, tosin tuotos vaatii siellä vielä melkoista muokkausta.

² Testin käytössä oli Dell Intel i7-2720QM CPU @ 2.20 GHz 2.19GHz, RAM 8GB, Windows 7.

³ Andrews et al. 2009, 21. Testiaineisto on mitattu syksyllä 2011, resolution ½, quality 3, etäisyys kohteeseen oli noin 8 metriä.

⁴ Manual, 3-8. Intensiteettiarvo tarkoittaa sitä, millä voimakkuudella (materiaalista riippuen) säde palaa kohteen pinnasta skanneriin (esim. Barber et al. 2011, 14).

⁵ Muista tiilistä saatiin myös leveys- ja pituusmittoja, mutta ne jätettiin tarkastelun ulkopuolelle.

⁶ Tiilimittojen prosentuaalisia osuuksia laskemalla voidaan mm. tutkia tiilenvalmistusta ja eri rakennusvaihteita. Ks. esim. Rosborn 1973, 45; Uotila 1998, 44–56; Ratilainen 2012.

⁷ Skannauksen teki kolmesta eri asemasta Tytti Juhola keväällä 2012, resolution 1/1, quality 4, etäisyys kohteeseen noin 6,5 m. Rekisteröinnin teki Scenessä allekirjoittanut ainoastaan luonnollisten referenssien avulla keskipoikkeaman (deviation) ollessa 0.0087.

⁸ Rinne 1941, liitekuva XXI. Tuomiokirkon kaikista julkisivuista ei mahdollisesti ole yksityiskohtaisia mittapiirroksia (suullinen tiedonanto Riikka Kaisti 10.6.2013).

KIRJALLISUUS JA LÄHTEET

Andersson, K. & A. Hildebrand 2002. *Byggnadsarkeologisk undersökning: det murade huset. 2:a reviderade upplagan*. Riksantikvarieämbetet: Stockholm.

Andrews, D. & Blake, B. & Cromwell T. & Lea R. & Lunnon, S. 2003. *Measured and Drawn. Techniques and Practice for the Metric Survey of Historic Buildings*. English Heritage: Swindon.

Andrews, D. & Bedford, J. & Blake, B. & Bryan, P. & Cromwell, T. & Lea, R. 2009. *Measured and Drawn. Techniques and Practice for the Metric Survey of Historic Buildings*. 2nd ed. English Heritage: Swindon.

Barber, D. & Mills, J. & Andrews, D. 2011. *3D Laser Scanning for Heritage. Advice and guidance to users on laser scanning in archaeology and architecture*. Second edition. English Heritage.

Boochs, F., A. & Hoffmann & Huxhagen U. & Welter, D. 2006. Digital Reconstruction of Archaeological Objects Using Hybrid Sensing Rechniques – the example Porta Nigra at Trier. *BAR International Series* 1568:395–400.

Ratilainen, T. 2012. *Tiiliä tulkitsemassa – Hattulan Pyhän Ristin kirkon muuraaminen keskiajalla*. Julkaisematon liseniaatintyö. Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto.

Rinne, J. 1941. *Turun tuomiokirkko keskiaikana. 1, Tuomiokirkon rakennushistoria*. Turku.

Rosborn, S. 1973. *Kompanihuset i Malmö : byggnads- arkeologiska studier av ett senmedeltida hus*. Malmö museum, Malmö.

Uotila, K. 1998. *Medieval outer baileys in Finland: with special reference to Turku Castle*.

AMAF VIII. Society for Medieval Archaeology in Finland, Turku.

Käyttöohjeet

http://download.kubit.de/english/documents/TechnicalInfos/VirtuSurv/Factsheet_VirtuSurv_en_screen.pdf.

VirtuSurv. Elegant interaction with laser scan data. Manual. Software for Surveying and As-Built Documentation. Kubit. 2012.

Henkilökohtaiset tiedonannot

Falz, K., sähköposti kirjoittajalle 7.6.2013.

Kaisti, R., suullinen tiedonanto 10.6.2013.

Skrbek, K., sähköposti kirjoittajalle 12.6.2013.

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA

– SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND RY

SYYSKOKOUS

Perjantaina 22.11.2013 klo 11.00 Hämeen linnassa

Kokouksessa käsitellään seuraavat asiat:

1. Kokouksen avaus
2. Kokouksen päätösvaltaisuuden toteaminen
3. Asialistan hyväksyminen
4. Kokouksen puheenjohtajan, sihteerin ja kahden pöytäkirjan tarkastajan ja kahden äänenlaskijan valinta
5. Vuoden 2014 toimintasuunnitelman vahvistaminen
6. Vuoden 2014 jäsenmaksujen suuruuden päättäminen ja talousarvion vahvistaminen
7. Puheenjohtajan valinta vuodelle 2014
8. Kolmen johtokunnan jäsenen valinta kaudelle 2014-2015
9. Kahden toiminnantarkastajan valinta ja kahden varatoiminnantarkastajan valinta vuodelle 2014
10. Kokouksen päättäminen

SKASin perinteisen syysseminaarin teemana:

”Peruskivestä katonharjaan – Näkökulmia rakennusten arkeologiaan”

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry. on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen.

Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS, c/o Arkeologia, Henrikin-
katu 2, 20014 Turun yliopisto.) tai sähköpostilla seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla).

Jäsenmaksu vuonna 2012 on 24 € vuodessa, opiskelijoilta 18 € ja perheiltä 34 €. Erikseen tilattuna lehden vuosikerta on 22 €.

Osoitteenmuutoksista pyydetään ilmoittamaan seuran sihteerille (yhteystiedot alla).

Seuran kotisivut ovat osoitteessa: <http://org.utu.fi/muut/skas>

Puheenjohtaja:

Dos. Janne Harjula
Puh. 050-5233837
janne.harjula@utu.fi

Sihteer:

Maija Helamaa
Puh. 0400-262162
maija@helamaa.fi

Varapuheenjohtaja:

Ulrika Rosendahl
ulrika.rosendahl@helsinki.fi

Rahastonhoitaja:

Janne Haarala
Puh. 050-3288331
jlshaa@utu.fi

Sähköpostia hallitukselle voi lähettää osoitteeseen skas-hallitus@lists.utu.fi

ISSN 1445-0334

DIGIPAINO
PAINOSALAMA OY 2013